

Affärer, allianser, anseende

Konsten att tillhöra eliten i Helsingfors ca 1740 – 1820

Jessica Parland-von Essen

Detta är en pre-printversion av min bok som utkom på Schildts förlag i Helsingfors 2010.

Jag har tagit bort illustrationerna och det kan finnas mindre skillnader i t ex styckeindelning eller andra mindre detaljer. Sidnumreringen är inte heller densamma som i den tryckta boken, men i huvudsak är texten identisk.

CC-BY-4.0

17.10.2015

Table of Contents

Affärer, allianser, anseende.....	1
Personförteckning.....	2
Inledning.....	3
Fältproviantmästaren och hans stad.....	6
Fältproviantmästarens son.....	12
Borgmästaren.....	16
Maktkampen mot Johan Sederholm.....	19
Revolutionen 1772.....	20
Kultur, konkurshot och äktenskap.....	23
Äktenskap som strategi – fallet Weckström.....	26
Brännvin och business.....	27
Läkaren.....	31
O. B. Rosenström.....	35
Läkararbetet.....	40
Barnmorskor och förlossningar.....	41
Läkarens vardag.....	46
Att vara läkare i Finland kring 1800.....	48
Vardagslivet i läkarfamiljen.....	50
Uppfostran och status.....	51
Rosenströms liv som etablerad läkare.....	53
En tid av oro.....	55
Det nya styret.....	59
Heder och skam.....	64
Rätten till arv.....	67
Hedvig och skammen.....	70
Slutet.....	73
Vilka var de egentligen?.....	74
Slutnoter.....	75
Källor och litteratur.....	82
Arkivkällor.....	82
Tryckta källor.....	82
Övriga tryckta källor.....	82
Litteratur.....	83

Personförteckning

Jacob Allén

1806–1813

fosterson till syskonen Weckström

Nils Larsson Burtz

17xx–765 borgmästare, son till Johanna Christina Fulda, gift med Henrik Christian Schwartz gift med Elisabet

Kyhl, senare gift med Jacob Gerdes

Anders Byström

1723–1802 handelsman, borgmästare

Wilhelm Elg

–1823 apotekare, handlande

Carl Gustaf af Enehielm
 1736–1828 räntmästare, son till Anders Hellenius
 Fabian af Enehielm
 1738–1822 sekreterare, bränneriarrendator, son till Anders Hellenius ogift
 Per af Enehielm
 1742–1807 överstelöjtnant, son till Anders Hellenius
 Casper Christopher Hanell
 1746–1808 auditör, brevskrivare, ogift
 Anders Hellenius
 1702–1772 lantränmästare, gift med Elisabet Sund
 Anders Hesselius
 1758– stadsläkare, gift med Lovisa Weckström
 Christian Kuhlberg
 1767–1820 vicehäradshövding, son till Johan Kuhlberg d.ä. Gift med Anna Sophia Timén
 Johan Kuhlberg d.ä.
 1735–1790, borgmästare Gift med Hedvig Ulrika Weckström år 1765
 Johannes Kuhlberg d.y, även Johan
 1766–1809 Kapten, son till Johan Kuhlberg d.ä. Gift med Gustafva Magdalena Heidenstrauch, dotter till handelsman Petter Heidenstrauch
 Ulrika Lovisa Kuhlberg
 1770–1823 dotter till Johan Kuhlberg d.ä., gift med O.B. Rosenström
 Hedvig Sofia Kuhlberg
 1779– ? Dotter till Johan Kuhlberg d.ä.
 Elisabet Kyhl
 dotter till assessor fältskär Johan Gabriel Kyhl gift med Nils Larsson Burtz, sedan med Jacob Gerdes
 O.B. Rosenström
 1765–1819 Läkare, gift med Ulrika Lovisa Kuhlberg
 Johan Sederholm
 1722–1805 handelsman
 Jacob Daniel Weckström
 1749–1815 auditör, son till Mathias Weckström d.ä., ogift
 Johannes Weckström
 1753–1811 proviantmästare, ägare av Domarby gård, son till Mathias Weckström d.ä., ogift
 Carl Gustaf Weckström
 1759–1803 kammarskrivare, son till Mathias Weckström d.ä. Gift med Amalia Lizelles, senare gift med Jonas Peron
 Mathias Weckström d.ä.
 Proviantmästare, gift med Hedvig Ulrica Sutthof
 Mathias Weckström d.y.
 1802–187? postdirektör, son till Carl Gustaf Weckström, gift med Alexandra Uschakoff
 Hedvig Ulrika Weckström
 1746 –1806 Gift med Johan Kuhlberg d.ä. År 1765
 Lovisa Weckström
 1756–1827 dotter till Mathias Weckström d.ä., gift först Bierman, sedan med Anders Hesselius

Inledning

Mot slutet av 1860-talet satt den pensionerade postdirektören Mathias Weckström i sin gård och skrev ner minnen från sitt långa liv. Ett av hans stora intressen var teater, han hade varit aktiv i stadens teaterliv i stort sett från dess etablering. Som en socialt aktiv och engagerad person hade han också varit verksam i Finska Hushållningssällskapet, i Pro Fauna et Flora Fennica och inom Societetshusets direktion. Han hyste också filantropiska upplysningsintressen, för han hade grundat både skola och läse- och lånebibliotek i Pojo där han ägde ett gods. Postdirektör Weckström hade varit anställd vid landets postväsende i flera decennier, varit aktiv i Thölö parkbolag, och han hade också varit involverad i fastigheter, försäkringar och bankverksamhet under hela det långa 1800-talet. Det skulle ha funnits mycket att berätta om, men han valde

att skriva om saker som låg honom särskilt nära om hjärtat: teater- historien, sin släkt, Finlands geografi, mynt och staden Helsingfors historia. Han hade själv rötter i det gamla Helsingfors och han hade under sitt liv sett sina förfäders gravar utplånas för att ge utrymme åt det nya ståtliga Senatstorget.

För att få hjälp och stöd för sitt minne tog han kontakt med den döva författarinnan och sömmerskan Charlotta Falkman, som bodde i bagare Ekbergs gård. De träffades och tillsammans kunde de minnas hur staden sett ut i deras barndom. Fröken Falkman, som var åtta år äldre än Weckström, kunde levande se framför sig hur staden såg ut i hennes barndom. Hon hade också skildrat den i en av sina romaner, Frimurarens fosterson, som kommit ut ett tjugotal år tidigare. Hon kom ihåg de sumpiga gatorna och den dåliga stenläggningen i stadens utkanter i Ulrikasborg och rucklen längre bort på Tavastgatan som ledde från torget norrut över Långa bron. Det var innan Helsingfors blev huvudstad, innan Ehrenströms och Engels stolta nya huvudstad växte fram efter branden 1808 som förstört mycket av stadens gamla centrum. Tillsammans funderade nu fröken Falkman och postdirektören Weckström över de människor och hus som hade funnits då, kring sekelskiftet 1800. Fröken Falkman berättade om sina släktingar, om sin morbror handelsmannen Zacharias Govenius som ägde en stor gård vid torget.²

Fröken Falkman, en redan gammal och döv dam, mindes i sina sam- tal med Mathias Weckström hur hon som liten hade hjälpt sin mor som varit duktig på sömnad, och hur de hade kunnat förtjäna ett hyfsat uppehälle, trots att hon hade varit faderlös. Det var ett arbete som hon själv försörjde sig med senare i livet. Hon talade också om fröken Kruse som hade spånhattsfabrik där hon bodde som hyresgäst på Glogatan och senare på andra adresser. Hon berättade om hand- landen Burtz vackra döttrar och om de färggranna personligheter som var medlemmar i teatertrupperna som hade gett sina föreställningar i staden. Som liten hade hon sett både bra och dråpliga föreställningar i Etholéns lada. Postdirektören lyssnade intresserat eftersom han sam- lade material till sin teaterhistoria.

Mathias Weckström hade också vuxit upp faderlös. Hans far, Carl Gustaf Weckström, hade dött när han var mycket liten. Men hans mor Amalia flyttade tillbaka till sina föräldrar, där hans morfar, handlan- den Gabriel Lizelles, såg till att han fick en god fostran. Tyvärr dog också han då Mathias var i sexårsåldern. Hans mor gifte om sig när han blev äldre och han fick yngre syskon. Men han hade inte mycket kon- takt med sin faders släktingar. Slakten var oenig och splittrad. Mathias hade som äldre endast haft några kusiner i grannskapet, mamsellerna Rosenström, men de hade också nu gått bort. Bland Weckströmarna, arvtagarna till det stolta Domarby i Helsingfors, fanns endast han kvar i staden. Domarby gård var nu i Mathias Weckströms besittning, men det hade varit en lång och sorglig historia innan man kommit därtill. Händelserna kring Domarby gård kommer att utgöra en del av de mer dramatiska vändningarna i denna bok. Boken behandlar år av stor förändring i Helsingfors och dess invånares liv. Slutet av 1700- talet var en tid av kraftig tillväxt och Helsingfors var en livlig småstad i det svenska riket. Dramatiska händelser inträffade efter sekelskiftet: 1808 kom kriget och branden och slutligen blev Helsingfors huvudstad i Storfurstendömet 1812. Nya idéer och visioner strömmade in och staden återuppbyggdes och den nya huvudstaden föddes.

Fröken Falkman och postdirektören Weckström var moderna människor i en modern stad. Weckström hade gjort en tidsenlig tjänstemannakarriär och intresserat sig för kultur och folkupplysning på ett bildat borgerligt sätt. Barndomsstaden hade varit en annan, en liten trästad vars invånare var svenska undersåtar, en stad där arbete och fritid, yrke och livsstil varit sammankopplade på ett närmare sätt. Då dessa två seniorer satt och var nostalgiska var Helsingfors redan en stor stad med ett ståtligt centrum av sten, med universitet och senat, med en kyrka som mest likande en riktig domkyrka och mängder av tjänstemän och studenter och även modern industri och arbetare. Allt fler invånare hade gått i skola och några hade studerat. Det nya akademiskt bildade ”borgerskapet”, som var verksamt i statliga institutioner i huvudstaden och vid dess universitet, satte en ny akademisk prägel på staden. Men arbetslivet hade förändrats också för många andra människor. Under den senare delen av 1800-talet hade allt fler ett arbete som de kunde lämna vid ett visst klockslag i god ordning enligt överenskommelse. Industrierbete blev vanligare och olika serviceyrken uppstod allt eftersom staden och välståndet växte. Vem helst man frågat om vem de var, skulle de säkert ha svarat med sin titel och sina för- och efternamn. De skulle också ha kunnat berätta exakt vilken dag de var födda och vilket nummer huset de bodde i hade. Och svaret skulle troligen ha varit ordagrant det samma följande dag eller en vecka senare.

Så hade det inte varit sjuttio år tidigare. Livet i staden och människors uppfattning om vilken deras roll, identitet och position var förändrades i takt med att den moderna staden växte fram. Med den moderna staden uppstod dess moderna invånare. Staden Helsingfors genomgick inte bara en fysisk förändringsprocess från slutet av 1700-talet till det sena 1800-talet, utan även en mental omvandling från en liten småstad med intimt sammansnärjda politiska och ekonomiska relationer, till en stad som styrdes och administrerades med professionalitet. Eliten och dess villkor förändrades, även om den också senare var liten och exklusiv. I denna bok behandlas delar av denna förändringsprocess, och betydelsen av pengar, nätverk och utbildning under tiden från mitten av 1700-talet till början av 1800-talet och olika sätt att upprätthålla social status. Familjen Weckström utgör den röda tråden i denna bok.

Vad avses då här med eliten i Helsingfors? I huvudsak utelämnas i denna bok både adel och prästerskap, som med all fog kunde anses höra till stadens elit, liksom de höga officerarna som styrde och ställde i mångt och mycket både på Sveaborg och i staden Helsingfors med omnejd. Den elit som här ligger i fokus är en elit som är typiskt urban, men som inte lika entydigt som adel eller präster hade en given karriär genom sitt ursprung eller en given bana inom någon institutionell organisation som armén eller kyrkan. Inte heller hantverkarna eller deras elit ägnas mycket utrymme. I stället handlar det om mer typiska stadsbor, handlande och vad man har kallat ofrälse ståndspersoner, som kämpade om status, makt och inflytande på ett sätt som ter sig mer modernt för oss. Är det kanske i konkurrensen på detta område, bland dessa människor, som mycket av det moderna samhället och den moderna identiteten först växte fram? Och hur såg dessa människor på sig själva, sina möjligheter och sin roll? Vilka var deras medel i kampen om status och hur legitimerade de sin position som bättre folk?

Mathias Weckströms porträtt pryder fortfarande väggen i den vackra salongen på Domarby gård. Han var visserligen senare ägare till gården men ingalunda den som hade låtit uppföra de stora stenhusen och den vackra parken. En plakett på husgaveln berättar att den ståliga gården som i dag tillhör Helsingfors stadsmuseum, är byggd av fältproviantmästare Johannes Weckström. Vem var denne man och hur lyckades han tjäna ihop till en sådan förmögenhet att han kunde köpa stora jordområden och låta bygga dessa präktiga stenhus under slutet av 1700-talet? Han hade varken adelsprivilegier eller några större industrier, knappast heller några rika släktingar. Han hörde inte heller till handels societeten i Helsingfors fast han var verksam där. Historien om Domarby gårds uppkomst för oss till den svenska tidens Helsingfors, till 1740-talets svenska småstad dit Johannes Weckströms far, också han fältproviantmästare och dessutom namne till Mathias Weckström, kom för att arbeta för kronan efter hattarnas ryska krig och den påföljande ryska ockupationen.

De historiska källor som kan belysa detta finns i dag i arkiven. Men det finns inga efterlämnade privata brev av Mathias Weckström den äldre eller från Johannes Weckströms ungdom. Stadsborna har inte haft samma möjligheter eller intresse att samla bokföring, skriva och bevara dagböcker eller brevväxling, vilket man lyckligtvis hade på många herrgårdar. Mycket privat material har säkert brunnit och försvunnit under Helsingfors händelserika historia. Men även ur officiellt material, såsom magistratsprotokoll och kassaböcker, kan man utvinna en hel del information om människors vardagsliv och värderingar.

Det är det jag försökt göra här: berätta om staden Helsingfors och om dess invånare under slutet av den svenska tiden och i början av den ryska. Att förstå hur dessa människor tänkt och upplevt sig själva, sina liv och sitt samhälle, och hur man kunde finna sin plats och upprätthålla sin status som ofrälse ståndsperson i en småstad. Att finna svar på alla frågor har inte alltid varit lätt. Många gånger har det varit svårt att hitta grundläggande information, om till exempel så enkla saker som var någon bott. Vissa uppgifter finns helt enkelt inte i källorna. Å andra sidan snubblar man jämt och ständigt över intressanta detaljer, de suger en med sig med sina ögonblicksbilder och glimtar av livet i den lilla staden. Ofta erbjuds man flera frågor än svar då man läser källorna. Människors handlande ter sig ofta irrationellt eller konstigt vid en första anblick. Då handlar det om att man saknar pusselbitar, information som kunde förklara saker och göra människornas handlingar meningsfulla också för oss. Forskaren måste därför ständigt försöka låta bli att ställa sig över dessa människor, att döma över deras handlande, att moralisera eller förlöjliga dem. Man måste göra dem rättvisa. Men jag måste erkänna att det ibland varit svårt att bara em-patiskt fråga ”Varför?”.

Det är sannerligen en annorlunda tid och värld som öppnar sig i 1700-talets Helsingfors. Men den är en

avgörande del av stadens historia. Bokens innehåll sträcker sig över flera decennier, från cirka 1740 till 1820. Under denna period ägde många viktiga händelser rum. Särskilt två avgörande vändpunkter kan urskiljas: fästningsbyggets inledande i slutet av 1740-talet och övergången till det ryska riket 1808. Utan dessa händelser skulle Helsingfors i dag knappast vara Finlands huvudstad. Men även andra omvälvande händelser ägde rum i stadens politiska liv och i vardagslivet för dess invånare på 1700-talet. För historien består inte endast av stora politiska eller militära omvälvningar. Det finns långsamma kulturella och ekonomiska processer som påverkar människornas liv minst lika mycket. Det fanns, då liksom nu, familjeliv, vardagsknog, affärer, gräl, brott, skandaler, sjukdomsfall, vänskap och skvaller som påverkade livet. Det är i huvudsak genom några personer berättelsen framskrider, men bipersonerna är många liksom utvecklingarna. Detta beror på en strävan att konkretisera och personifiera olika aspekter av stadens liv. Huvudpersonerna är en fältproviantmästare, en borgmästare och en läkare. Familjen Weckström är den sammanlänkande faktorn. Fältproviantmästare Mathias Weckström den äldres son Johannes Weckström och hans svåger borgmästaren Johan Kuhlberg utgör den äldre generationen. Ett annat par svågrar, Christian Kuhlberg och framför allt hans svåger läkaren O.B. Rosenström, utgör följande generation som lever i en tid lite närmare vår egen. För att underlätta läsningen har ett personregister över de centrala personerna införts i slutet av boken. Mycket skulle kunna skrivas om staden och dess invånare, spännande och ibland otroliga historier. Här är några av dem.

Fältproviantmästaren och hans stad

I november 1742 lystes det för tjänste- och affärsmannen Mathias Weckström och den unga Hedvig Ulrika Sutthoff i Stockholm. Mathias Weckström hade arbetat som kronans tjänsteman i Helsingfors på 1730-talet. De båda var nu flyktingar i Stockholm från det ockuperade Finland. Den kommande brudens fader var handelsmannen Jacob Sutthoff, bördig från Viborg, men sedan den föregående ryska ockupationen etablerad i Helsingfors. Mathias Weckström hade möjligen varit flykting i Sverige redan på 1710-talet. I vart fall är hans härkomst obekant. Men i förteckningarna över de flyktingar som upprätthöll sig i Sverige finns upptagna en skara icke namngivna föräldralösa barn till en Johannes Weckström. Det skulle kunna förklara varför han dyker upp som från ingenstans i Helsingfors ett decennium efter det stora nordiska kriget. Sedan det stora kriget, då den svenska stormakten börjat sin utförsbacke efter Karl XII:s äventyr, hade det svenska riket förlorat den södra kusten av Finska viken. Men efter motgången hade funnits starka krafter i Sverige som ville föra stormaktspolitik och återupprätta stormakten geografiskt. Därför inleddes det så kallade hattarnas krig 1741, som slutade med en ny och kortare rysk ockupation, i historieböckerna ofta benämnd "lilla ofreden". Flyktingarna var inte lika många denna gång, men familjen Sutthoff hade ett stort släkt nätverk runt Östersjön och åtminstone en del av dem som bodde i Finland tog sig till Stockholm igen. Det stora nordiska kriget, som varit början på slutet för den svenska stormakten, hade lett till en långvarig rysk ockupation av Finland som var över 1721. Då den första längre ockupationen tog slut och borgerskapet samlades till den första rådstugan i Helsingfors närvarade endast en handfull invånare, men redan under de följande åren hade stadens befolkning ökat kraftigt. Inom kort hade staden redan närmare 1 000 invånare.

Till stadens elit under denna tid hörde borgmästaren Abraham Wetter och några andra medlemmar av äldre Helsingforsläkter, samt ett antal borgare som lämnat det förstörda Nyen och andra förlorade områden. Det hade ibland varit svårt för återvändande flyktingar att återfå sina gamla fastigheter. Byggnader hade blivit förstörda eller flyttade – staden och dess bebyggelse var helt förändrade vid flyktingarnas återkomst. I princip var stadens mark en gåva från konungen till stadens borgerskap och äganderätten kunde inte överlåtas, endast en besittningsrätt. Om en tomt varit obebodd under "år och dag" skulle i princip besittningsrätten återgå till staden. I praktiken verkar man dock inte ha velat sätta käppar i hjulen för stadens näringsliv genom att hänga upp sig på sådana saker. Antingen gjorde man upp i godo eller så vände man sig till stadens rättsinstanser. Det var under dessa omständigheter som Jacob Sutthoff hade etablerat sig i staden i sin ungdom, gift sig, fått barn och bedrivit handel och Mathias Weckström hade arbetat vid länsstyrelsen i samma stad.

Varje stad var under denna tid ett eget samhälle som styrdes av borgerskapet, i vilket förutom handlandena

även hantverkarna ingick. Man hade en egen administration, egen beskattning, tullgränser mot den omgivande landsbygden och eget rättssystem. Där man på landet samlades till ting och häradsrätt, hade man i städerna rådstuga och rådstugurätt. I städerna hade man även en magistrat som skötte löpande administrativa ärenden och som leddes av borgmästarna. Till skillnad från landsbygden fanns dessutom en lägre rättsinstans, den så kallade kämnarsrätten. I städerna krävde den större invånartätheten och den aktiva ekonomiska verksamheten större effektivitet av rättsväsendet än på landsbygden.

Hedvig Ulrica Sutthoff var född i Helsingfors, liksom hennes två yngre systrar.³ Efter fredsslutet 1743 återvände hon som ung brud från Stockholm till sin födelsestad. Framtiden såg ljus ut, för maken hade fått en bra tjänst som fältproviantmästare i staden. Tyvärr dog hennes far Jacob Sutthoff i mars 1744 och Hedvig Ulrikas ogifta systrar blev oförsörjda. De flyttade så småningom också in hos paret Weckström.⁴ Möjligen hade familjen redan tidigare bott på samma adress, i det Sutthoffska huset på norra sidan av Storagatan. Den yngsta systern Anna Christina var säkert till stor hjälp då det gällde att ta hand om den snabbt växande familjen och hon stannade också i huset åtminstone till den yngsta sonen Carl Gustafs födelse 1759. Under tiden hade Matthias Weckström möjlighet att göra affärer för sin egen och för kronans del. Han hade säkert tillgång till hustruns omfattande släkt nätverk av handelsmän som bedrev handel i Viborg, Narva och Stockholm. I Ryssland fanns dessutom släktingar som valt den militära karriären. Kring 1760 inlöste Mathias Weckström slutligen svärfaderns tomt och köpte två grannfastigheter, affärerna gick tydligen bra. Vid samma tid uppförde han ett nytt stort timmerhus i två våningar längs stadens huvudgata, Stora gatan.⁵ Mathias Weckströms föregångare i tjänsten under hattarnas krig hade varit Anders Hellenius, som efter kriget blev lantränkmästare. Det innebar en befordran för Hellenius, som näst under landshövdingen skötte kronans skatteuppbörd. Under denna tid var Helsingfors huvudstad i länet, vilket innebar att både landshövdingens kansli och länskontoret, som ansvarade för finanserna, fanns i staden. Ränkmästaren skötte även insamlingen av skattesäden i Nylands och Tavastehus län, alltså den tionde- och kvarntullssäd som betalades till kronan, medan proviantmästaren i sin tur ansvarade för att säden i förrådsmagasinen förvarades och användes rätt. Proviandmästarna kunde även vid behov köpa in eller sälja säd och var ansvariga inför den militära ledningen, alltså inte inför landshövdingen. Dessutom hade kronan magasin också på landsbygden vilka förvaltades av proviantskrivare, ett system som främst byggdes upp under 1740- och 1750-talen för att undvika hungersnöd då skörden slog fel.⁶

Hattarnas misslyckade krig fick politiska konsekvenser som kom att påverka Weckströms välmåga. Den svidande förlusten gjorde att man fattade beslut om att satsa på flottan och befästa den finska kusten ordentligt. Revanschkriget mot Ryssland hade blivit ett fiasko och Sverige hade förlorat ytterligare en lång sträcka av den norra kusten. Följderna för Helsingfors blev positiva på längre sikt: man började rusta upp ordentligt och systematiskt och stora nya satsningar gjordes på Svartholm, Sveaborg och flottan. Den nyaste teknologin och arkitekturen togs i bruk och det hela finansierades till stora delar med franska subsidier. Fortifikationsofficeren Augustin Ehrensvärd och skeppsbyggaren Fredrik Henrik af Chapman ledde det stora projektet ivrigt påhejade av Helsingforsborna, vilka i motsats till många andra finnar i Stockholm oftast stödde hattpartiet med dess Rysslandsfientliga politik. Efter hattarnas i och för sig katastrofala krig fick Helsingfors ett lyft utan like. Staden hade klarat sig lindrigare undan kriget denna gång, och en utveckling och tillväxt, vars effekter i högsta grad är synliga ännu i våra dagar, tog vid.

Sedan det massiva fästningsbygget hade inletts i slutet av 1740-talet hade Helsingfors handel definitivt utgjort en bra språngbräda för dem som ville göra pengar. Efter kriget hade staden fått nya invånare, både ryska handlande och handelsmän hade flyttat från de förlorade städerna Viborg och Fredrikshamn. Helsingfors var stapelstad och hade alltså rätt till utrikeshandel vilket var en stor förmån. Stora handelsläkter som Clayhills och Tesche hade kommit hit. Trots att både bebyggelsen och invånarna hade klarat sig betydligt lindrigare undan ockupationen 1742–1743 än den föregående under det stora nordiska kriget, var stadens liv i omvandling kring mitten av seklet. Nya handelshus med starka resurser hade kommit till staden och en del av de nya handelssläktorna började så småningom integreras i stadens befolkning. Staden hade i det närmaste översvämmats av soldater och hantverkare. Helsingfors, där man länge hört både svenska, finska och tyska på gatorna, blev än mera polyglott. Svenskan blev säkerligen ännu starkare, men officerarna konverserade gärna också på franska. Franska pengar, fransk kultur och internationell elitism passade deras livsstil. En del av dem hade ju tjänat på kontinenten i början av sin karriär. Men också tyska hantverkare blev vanliga. Borgerskapet var mångspråkigt sedan tidigare: åtminstone Wetters familj talade

tyska och många hade liksom Sutthoffs släktingar i andra städer längs kusterna där tyskan var handelsmännens hemspråk. Handelskontakter över Finska viken och Östersjön sköttes smidigast på tyska och gärna med anförvanter. Holländska skeppare var inte heller en ovanlig syn. Och i skolan pluggade man givetvis latin, för det behövdes vid gymnasiet i Borgå och universitetet i Åbo. Stadens elit förändrades. Det högsta ståndet blev mer framträdande.

Adels- och officerskretsarna blev viktigare och affärslivet blomstrade vilket gjorde att handelsmännen kunde anamma allt lyxigare livsstil. Men det fanns även andra eliter, som de som Weckström hörde till. De var stadens och kronans högsta tjänstemän. Tulltjänstemännen var utan vidare viktiga personer i en stad som Helsingfors. Hedvig Ulrika Sutthoffs mor var född Erhard, och det är fullt möjligt att Johan Henrik Erhard som var överinspektör vid sjötullen var hennes kusin. Hans döttrar gifte sig med officerare från Sveaborg, vilket visar att dessa eliter flitigt skapade nätverk också över ståndsgrensarna. Också den förmögne handelsmannen Johan Sederholms far Erik arbetade vid tullen och var ingalunda någon extremt fattig eller anspråkslös man, trots att man oftast låtit påskina att så varit fallet. Man har framfört Johan Sederholm som en sin tids selfmade man, inte minst Sederholm själv är väl upphovsman till denna version av sanningen. Givetvis är det sant att Johan Sederholm blev mycket förmögen och gjorde en strålande karriär, men även hans hustru Maria Wendelia kom från en tulltjänstemannafamilj och hennes systrar gifte in sig i synnerligen viktiga handelsmannafamiljer i staden. Utan att förringa Sederholms karriär, måste man ändå sätta den i rätt perspektiv: sina första trevande större affärer gjorde han i samarbete med Nils Burtz som var son till Johanna Fulda och styvson till rådman Henrik Christian Schwartz. Johanna Fulda skötte länge ett av stadens handelshus och såg till att hennes söner, Nils Burtz, Petter och Carl Magnus Schwartz, fick ypperlig utbildning efter att hennes man avlidit under flykten till Sverige under hattarnas krig i början av 1740-talet. Nils Burtz hade också släktingar i Stockholm och han hade gått i lära där. Att Johan Sederholm fick så stor kredit vid sin första import från Stockholm berodde sannolikt i hög grad på hans kompanjons kontakter och färdigheter. Till sin läggning var ändå dessa två herrar, Sederholm och Burtz, uppenbarligen mycket olika. Burtz var mycket aktiv och engagerade sig i ett stort antal sociala och politiska sammanhang, medan Sederholm allt mer agerade i tillbakadraget lugn. Kompanjonskapet mellan Burtz och Sederholm upplöstes 1752, fyra år efter att Burtz erhållit burskap i Helsingfors. Burtz skaffade sig stort politiskt och ekonomiskt inflytande på 1750-talet som rådman, som borgmästare från år 1763 och även som riksdagsman 1755, 1760 och 1765. Under riksdagen 1760–61 åtnjöt Burtz i alla fall inte odelat förtroende bland handelsmännen, bland dem Sederholm som sände en egen represen- tant till Stockholm.⁷

Vi vet inte mycket om Mathias Weckströms affärer. Både Burtz och Sederholm sysslade med flera olika typer av näringar. Sederholm inrättade en buldanfabrik och Burtz planerade också ett spinneri. Vid den här tiden var det vanligt att man sysslade med många olika sorters affärsverksamhet, inte minst för att sprida riskerna, men också för att marknaderna sist och slutligen var förhållandevis små.⁸ Stadsbilden hade inte dramatiskt förändras på grund av hattarnas krig, utan det var först de massiva satsningarna i och med det svenska fästningsbygget som kom att skapa en kraftig tillväxt och ett ökat välstånd som syntes i stadsbilden. Kyrka, hamn och skolhus var gemensamma bekymmer för stadens borgerskap. Vid denna tid var Helsingfors residens för landshövdingen, vilket säkert hjälpte staden att driva sina intressen hos Kunglig Majestät. Ulrika Eleonora-kyrkan byggdes i trä 1727 och renoverades efter den andra ryska ockupationen. Den var grön invändigt och hade tegeltak. Man hade på 1720-talet också samlat pengar till en ny kyrkklocka som skulle bära texten ”Gudi till ähra” och ”Helsingfors Stads Kyrckio Klåcka”. Detta var en viktig handling för staden. Kyrkklockorna var traditionellt mycket dyrbara gemensamma symboler för församlingarna. Det fanns länge planer på att en tegelkyrka skulle uppföras längre norrut på berget, men av dessa planer blev det inget under den svenska tiden, för allt tegel såldes till fördelaktigt pris till Sveaborg. I den lilla kyrkan höll man gudstjänster omväxlande på svenska och på finska, och därutöver hade artilleribataljonen sina egna gudstjänster.¹⁰

Stadens huvudsakliga stapelvara utgjordes av trävaror som exporterades främst till Holland. Utvecklingen gick sakta från balkexport mot sågat virke och med den höjda förädlingsgraden steg också välståndet. Konkurrensen om exporten var hårdare än man kunde tro vid en första anblick. Till detta bidrog både konkurrerande handelshus i till exempel Fredrikshamn, som genom bulvaner nästlade in sig i stadens näringsliv, och en sannolikt rätt omfattande olaglig handel, som bedrevs på landsbygden och inte minst vid bruken i Nyland.¹¹

Helsingfors var under den svenska tiden i huvudsak en stad av trä, men stadens ökade välstånd började under 1760-talet ge utslag i flera privata stenhus i stadens hjärta. Stadens centrum hade drabbats av en brand på hösten 1761 och efter detta bestämde Kunglig Majestät att endast stenhus skulle få uppföras på de avbrända tomterna, vilket också hade en viss effekt åtminstone längs Storgatan, där ett antal privata stenhus byggdes i linje med Johan Sederholms stenhus. Gatorna i staden var förhållandevis breda för de var planerade så att man skulle kunna mötas med häst och kärra. Dessutom var de i princip planerade enligt ett rutnät och gatorna var raka, trots att landskapet var mycket kuperat. Stadens centrum omgavs av branta berg i norr och på Ulrikasborg. Bebyggelsen klättrade upp på Estnäsbacken och på Skatuddens klippor. Stora gatan var kring tio meter bred, liksom Tavastgatan. Dagens museigata, Sofiegatan, har kvar sitt ursprungliga format, som torde vara det typiskt för de övriga av stadens gator. Längs långa sträckor gränsades gatan av gårdsplank.

Gårdarna var vanligen trähus i en eller två våningar med tjärade mansardtak. På tomterna fanns ofta många hus: fähus, bodar, badstugor och lider, och gårdarna var omgärdade av plank. Inne på gårdarna fanns det brunnar, där torkade man tvätt och där vistades också djuren – då de inte rymt ut på gatan eller förts att beta utanför staden. En del, bland andra traktör Fischer, hade också en trädgård och små odlingar på sina tomter inne i staden. Folk bodde rätt trångt och de ständiga inkvarteringsarrangemangen gjorde ju ingalunda saken lättare. I husen bodde ofta hyresgäster och andrahandshyresgäster. Vanligt var att familjer och släktingar delade på gårdar, de äldre generationerna kunde bo kvar eller syskon som gemensamt ärvt gårdar delade på dem. De allra flesta hade tjänstepigor och kanske drängar. Det var ofta ett livscykelarbete som utfördes av yngre personer innan de gifte sig. Kort sagt fanns det mycket folk i staden och man hyrde ofta bostad och flyttade omkring. Även i de rum där människor sov och tillredde sin mat kom och gick man friare än man gör i dag. I staden fanns tiotals krogar och en hel del borgare skaffade sig tillskott i kassan genom att sälja öl och mat i sina gårdar. I synnerhet i förstugan och strax innanför dörren fanns ett nästan offentligt utrymme, där i stort sett vem som helst kunde stiga in och presentera sitt ärende – såvida dörren inte var låst, vilket den kunde vara till exempel till natten.

I det privata rummet fanns både synliga och osynliga gränser; i boden fanns den konkreta disken som markerade en gräns mellan ett mer offentligt rum och det rum som kontrollerades av handelsmannens folk. Däremot kunde gränsen vara mer flytande hos en hantverkare, vars verkstad verkar ha varit mindre offentligt – där höll den besökande sig först till farstun. I krogen var det oftast ett specifikt rum som var avdelat för verksamheten, men det hindrade inte att någon åtminstone delvis bodde i samma utrymme. Att bedriva krog i det egna huset kunde också läggas på entreprenad, vilket visar att man inte hade samma behov av fysisk kontroll och integritet som senare, då hemmet och boendet fick en mer sluten och hemlighetsfull karaktär, men också en viktig representativ funktion för större grupper av stadsbor. Samma uppfattning visar ett fall som kom upp i kämnersrätten i Helsingfors under kaffeförbudstid, då en piga utan lov kokat och sålt kaffe till några hantverkargesäller i ett ”främmande” hus tidigt en söndagsmorgon. Det var själva kaffekokningen som var förkastlig i detta fall, inte var och hur det skett.

Gator och torg var ett fritt och offentligt rum. Juridiskt reglerades det av stadens myndigheter, alltså av borgerskapet, magistraten och domstolarna. I en liten stad där invånarna var beroende av sitt anseende för att kunna fungera var frågor om kränkning av heder på offentligt ställe en sak som inte kunde förbises, utan man drog ofta okväden och slagsmål inför rätten för att återställa förtroendet. Där man bedrev handel och gjorde olika typer av avtal, som ofta dessutom var muntliga, var det mycket viktigt att man inte blev smutskastad. Det var av vikt hur många och vilka som åhört förolämpningen. Också kvinnor åtalade ofta män eller kvinnor som offentligt kallat dem tjuv eller hora eller på annat sätt okvädat dem. För det urbana livet var det typiskt att det fanns uppfattningar om hur man beter sig anständigt och lämpligt på gatan. Att sjunga högt och skråla var inte lämpligt och stadsborna kontrollerades i detta avseende, förutom av de nattliga brandvaktspatrullerna, av varandra. Dessutom förväntades man hälsa på folk och i synnerhet inför ståndspersoner skulle man också visa vördnad.

Livet på gatorna, torget, i hamnen och på krogarna kryddades med samtal och pratstunder. Den lilla staden bjöd på få möjligheter till det vi i dag avser med privatliv. Genom öppna fönster kunde förbipasserande följa diskussioner som försiggick inne i de låga husen. Samtidigt var rykten och skvallerspridning en viktig informationskanal och fungerade som ett socialt klister. Genom att utbyta information om andra människor i

staden upprätthöll man social kontroll och också stödnätverk, som kunde aktiveras vid behov.¹²

Torget utgjorde stadens hjärta och finaste område, och det var också här framgångsrika handelsmän som Govinius, Sederholm och Bock byggde sina hus. Men de följande husen längs Stora gatan västerut mot kyrkan var redan tjänstemännens, Hellenius och Weckströms hus. Torget var en livlig plats där livsmedel, hantverksprodukter och levande djur marknadsfördes i salustånd. Längs torget fanns i allmänhet i städerna rådhuset och de förmögna invånarnas hus. I Helsingfors präglades miljön dessutom av arméns Corps de Garde, som påminde om kronans särskilt starka närvaro genom sina militära styrkor. I finska städer hade man ofta redan förverkligat ett rutmönster av gator, vilket hade varit möjligt eftersom de flesta städerna var anlagda städer, alltså grundade och ofta ombyggda eller återuppbyggda i enlighet med administrativa beslut. Renässansidealets raka gator som erbjöd både sikt och synlighet förverkligades så småningom i nästan alla städer i Finland.

Men det fanns ännu en typ av rum utöver det privata och offentliga rummet. Det var det rum som hade administrativa funktioner och som på ett eller annat sätt representerade samhällsordningen eller överhetlig makt. De viktigaste av dessa institutionella rum var kyrkan, skolan och rådhuset, men rummet sträckte sig även till tullhus och byggnader som kronobryggerier och -bagerier. Till de institutionella rummen bör man räkna de i Helsingfors så betydande militära anläggningarna. Denna typ av institutionellt rum bar på symboliska värden, men det fyllde också praktiska samhälleliga funktioner. Det var dessa rum som man ute i Europa attackerade eller sökte sig till då man gjorde revolter eller revolutioner, då man reste sig och ville protestera mot någon makt eller institution. Som manifestationer av samhällsordningen var de symboler för makt och kontinuitet. De kontrollerades i praktiken av kronan, staden eller kyrkan. Under slutet av seklet ägnade Gustaf III de institutionella byggnaderna ett mycket stort intresse och alla sådana byggnadsprojekt skulle godkännas i Stockholm. Således hade alla dessa byggnader och deras rum ett slags kunglig välgignelse.

På 1700-talet strävade kronan efter att stärka sin makt över städerna. Magistratens ekonomieprotokoll skulle renskrivas och insändas till kammarkollegiet, medan rättsprotokollen skulle vidarebefordras till hovrätten. Staden fick också två borgmästare: en justitieborgmästare som närmast representerade kronan och en politieborgmästare, som uppfattades som en representant för stadens eget borgerskap.¹³

Kyrkan var vid den här tiden starkt könsnormerad. Alla tjänster innehades av män, men man skall beakta att prästfrun och kanske också klockarhustrun hade viktiga sociala funktioner. Det fanns ändå grundläggande regler och normer som gjorde att könen positionerades olika. Bänkordningen i kyrkan var först och främst en könsordning, stadens samtliga invånare inordnades alltså a priori i två kön varefter kvinnorna utsattes för speciella regler gällande till exempel kyrktagning. Gustaf III försökte på 1780-talet dämpa den kontroll som prästerskapet utövade på kvinnors sexualliv. Hans intresse var inte minst att det svenska folket skulle växa i antal. Men det är också troligt att förändringarna i förordningarna återspeglade en utveckling som redan tagit sin början i samhället. Kungen gav nya förhållningsorder gällande behandlingen av ogifta mödrar och oäkta barn samt deras position i samhället och församlingen, men åtminstone i Helsingfors kyrkböcker förekommer den förbjudna stigmatiserande benämningen ”qvinnsperson” ännu på 1790-talet. Kyrkans kontroll över livet fortsatte också genom den noggranna bokföringen av förlossningar och dödsfall, födda och döda. Kyrktagningen efter förlossningen följde olika former beroende på kvinnans status som moder till äkta eller oäkta barn. Kvinnor som fött oäkta barn behandlades olika beroende på om de ångrade eller inte ångrade sitt brott. Kyrkan var rummet för de religiösa ritualerna och prästerskapet arbetade för att dop skulle äga rum i kyrkan. Kyrkans tjänstemän ville kontrollera och övervaka invånarnas leverne genom att monopolisera andliga sammankomster och ritualer, samt genom att kontrollera informationsflödet i staden.

Kyrkan var också det viktigaste rummet för viktigare nyhetsförmedling och där upplästes både officiella kungörelser och privata meddelanden. Detta gjordes alltså i ett rum där publiken var utplacerad enligt en strikt hierarkisk ordning. Samtidigt kunde i princip vem som helst begära att få meddelanden upplästa. Dessa blev dock förhandsgranskade av kyrkoherden, varför de måste inlämnas i tid. Rummet i kyrkan präglades av bänkordningen som befäste och bekräftade den sociala ordningen i staden. Längst framme under predikstolen satt de förmögna kvinnorna. Kvinnornas position och sittplatser följde männens rangordning vilket ledde till att det kunde finnas tomma platser på kvinnornas sida. Under slutet av seklet uppbars en bänkhyra som stärkte det förmögna borgerskapets ställning och var en viktig inkomstkälla för församlingen.¹⁴

Prästgården och i Helsingfors även kaplansgården och deras skötsel var angelägenheter för församlingen. Som belägna i stadens hjärta var det också önskvärt att de var representativa. I praktiken var det staden som skötte dessa praktiska arrangemang och till exempel betalade kaplanens och organistens löner. Kyrkoherdens boning var definitivt ett av stadens ståndshem, vilket gjorde att även husets invånare månade om representativiteten. Prästfrun fyllde här en viktig funktion som husmor och värdinna. Hennes roll var givetvis också prestigefylld. Prästgården var länge ett bekymmer efter hattarnas krig och kyrkoherden Johan Forsskåhl – far till den berömde vetenskapsmannen och filosofen Petter Forsskål – gav slutligen upp hoppet om ett hyggligt hus och flyttade till Stockholm. Kring 1745 blev ändå den nya prästgården färdig i närheten av guvernementshuset vid Storgatan. Prästgården stod en bit längre upp i backen utmed den nuvarande Mariegatan un- gefär där Riddarhuset nu står.

Det fanns inga direkta hinder för kvinnorna att infinna sig inför stadens myndigheter för att framföra ärenden eller driva sina intressen, bara deras självkänsla tillät det. Ur protokollen i Helsingfors kan man inte utläsa att det skulle ha funnits någon särskild inställning eller speciella förhållningssätt gällande kvinnors uppträdande i rätten. I praktiken kom kvinnor dock sällan ensamma till rättssalen i synnerhet då de var parter i målet. Det förekom vid denna tid redan personer som professionellt fungerade som fogdar eller ombud – trots att de formellt kunde inneha någon annan tjänst. Dessa personer representerade då ofta ståndspersoner eller just kvinnor. Mindre bemedlade kvinnor hade ofta med sig sin make eller bror som stöd. Bruket av prokuratorer eller ombud var ändå inte fullt etablerat ännu vid denna tid. Det verkar som om stadens egna borgare i allmänhet oftast själva kom för att driva sina intressen åtminstone i kämnersrätten i Helsingfors. Det berodde sannolikt på att man själv besatt mest information om alla personer och omständigheter i de små kretsarna och därför ogärna överlät kontrollen åt någon annan. Dessutom var den egna trovärdigheten en viktig insats och ett vägande argument i alla sådana situationer och det var viktigt att förklara sig och sin ståndpunkt offentligt. Att vid behov ta reda på lagtexten, som oftast var klar, var enklare och ibland verkar den rentav vara av sekundär betydelse vid processerna. Det viktigaste var att stå upp och försvara sin heder och rätt, medan det hade varit suspekt att hålla sig undan. Därför var också kvinnorna ofta på plats.¹⁵

Den i Finland fåtaliga stadsadelns förhållande till den borgerliga administrationen var inte okomplicerad. Traditionellt sände adelspersoner gärna ett ombud till rätten och det har tolkats som en fråga om status.¹⁶ Adelsdamer verkar ibland ha slingrat sig från att personligen infinna sig, ens för att vittna. Att behöva uppträda inför stadens borgerskap och bli utfrågad, i värsta fall ifrågasatt, kunde uppfattas som besvärande och otrevligt. Dessutom hade adeln rätt att få sina egna mål prövade i hovrätten – av sina gelikar som det hette.

Stadens och borgerskapets makt, som också vid denna tid representerade kungens makt vid sidan av arméns ledning, utövades och manifesterades i stadens centralt belägna rådhus. Rådhusen, som i Sverige och Europa i regel stod vid torget, var under 1700-talet mycket uppmärksammade och man planerade sådana i många städer. Arkitekturen förändrades under seklets gång genom att rådhusen blev större och man samlade olika verksamheter under samma tak. Man uppnådde på detta sätt både kontroll över stadens tjänstemän och samtidigt blev byggnaderna mer monumentala. Typiska verksamheter som man placerade i rådhuset var brandvakt, auktionskammare, arrest och även börser i vissa fall. Det fanns en del kommersiella utrymmen i rådhusens nedre våning, inte minst stadskällaren låg ju traditionellt där. Den nya mång- falden funktioner betydde att man måste tänka om i fråga om rumsdis- positionen. Då liknande officiella byggnader förut till sin rumsindelning efterliknat bostäder, uppstod nu en ny typ av arkitektur som var med ändamålsanpassad. Införandet av en så kallad hjärtmur som löpte inne i huset i dess längdriktning gav större flexibilitet.¹⁷

Helsingfors gamla rådhus hade byggts i trä 1729, men var tydligen dåligt byggt för det blev oanvändbart på några årtionden. I stället arbetade man bland annat i det nya skolhuset. En kort tid verkade magistraten också i ett hus som ägdes av fältproviantmästare Weckström, men efter att hyran steg flyttade man ut. Det nya tull- och packhuset som byggdes i sten och som står kvar än idag vid Mariegatan, blev 1765 tillfällig hemvist för rådstugurätten och magistraten. I praktiken var magistraten husvill under hela slutet av seklet. Vid torget verkade också högvakten och brandvakten som viktiga aktörer då det gällde att upprätthålla ordningen i staden. Corps de gardet var arméns bas, medan brandvakten var stadens ansvar. Det hände ändå att brandvakterna begärde hjälp av högvakten då ordningsproblem uppstod.

Förutom på torg, gator och krogar samlades folket till festligheter i kyrkan eller i rådhuset. Eftersom rådhuset var i så dåligt skick blev det vanligare att stadens högre borgerskap samlades hos rådmann Gustaf Bock i hans ståtliga hus vid torget, medan det ringare borgerskapet och hantverkarna kunde samlas till fest hos stadens gästgivare Hillert i stadens södra del mot Ulrikasborg. Hantverkaren, murarmästaren och arkitekten Johan Christopher Hillert är för övrigt ett exempel på de glidande klassgränserna och på hur man kunde röra sig mellan olika näringar i staden. Han började som hantverkare och gjorde en varierande och mångsidig karriär i staden. Hans föregångare i tjänsten som Helsingfors arkitekt och byggmästare kring medlet av 1700-talet hette Samuel Berner. Sommaren 1761 skadades denne då en häst satte av i sken precis då han skulle stiga i schäsen för att ta sig från Kyrkslätt till Svidja. Berner dog i sviterna av olyckan. Han efterlämnade änkan Margaretha Brita Olandra och en gård invid det stora bryggeriet nära stadens bästa brunn i Ulrikasborg. Johan Christopher Hillert som arbetade som murarmästare på Sveaborg, övertog stadens byggmästarkontrakt. Drygt två år senare gifte han sig också med Berners änka och fick med tiden äganderätten till gården.¹⁸ Hillert var nu stadens arkitekt och fick överta byggnadsarbetena på det nya tull- och packhuset. Huset är i dag ett av stadens äldsta och det användes som rådhus under hela slutet av 1700-talet. Den bastanta byggnaden var tänkt att ingå i det fästningsverk som skulle omge staden. Hillert reparerade också kyrkans yttertak och lät tjära väggarna. Hillerts gård fungerade som världshus och festsal för stadens ringare borgerskap. Hans hustru drabbades av lungsot och dog 1773, men han gifte snart om sig med en krukmakardotter från Åbo. Lyckan varade inte länge, eftersom han förlorade både hustru och son vid en dramatisk förlösning mindre än ett år senare.

Under denna period av sitt liv kom Hillert i gräl med sin besvärliga hyresgäst urmakaren Lindberg och också med några officerare. Han anmälde till och med hos magistraten att capitain Stackelberg och baron de Geer hotat överfalla honom. Hillert reserverade sig från allt ansvar ifall han blev tvungen att försvara sig med våld. Hillert hade också problem i stadens försvarstrupper, där varje borgare skulle göra sin plikt. Man väntade nämligen kungligt besök och alla skulle delta i paraderna. Hillert, som hörde till stadens kavalleritruupper, begärde befrielse från alltsammans med förevändningen att alla resande som väntades skulle ge honom för mycket arbete. Småningom kröp det ändå fram att Hillert blivit kränkt av officerarna och han begärde förflyttning till infanterikåren i stället. Cheferna för de två kårerna, handelsmännen Bock och Byström, kom överens om att gå med på Hillerts begäran. En annan gång blev Hillert bötfälld på grund av olämpligt beteende i magistraten i samband med ett större gräl som blossat upp. Han var i alla fall en ansedd person bland det mindre borgerskapet.¹⁹

Följande vår gifte sig Hillert för tredje gången, med den unga klockardottern Magdalena Logren från Lojo. Nu äntligen föddes många barn. Arkitekten besökte flitigt stadens auktioner, där han bland annat ropade in religiös litteratur på svenska och tyska. Hillert hade allt att döma ett tyskt ursprung eller påbrå. I sin näringsverksamhet verkar han allt mer ha specialiserat sig på viktualiehandel. Under 1770-talet var han arrendator för ölaccisen, vilket innebar att han, tillsammans med handlanden Pacchalen, ansvarade för att ingen olovlig salubrygging ägde rum och att alla betalade sina avgifter. Dessutom hade han länge ensamrätt på att bedriva gästgiveri. Han idkade själv också både brännvinsbränning och ölbryggeri. Hillert dog 62 år gammal 1789, men hans änka fortsatte att driva gästhusverksamhet, med hjälp av bland andra sin ”måg”, det vill säga Johan Dahlman som gift sig med Berners dotter. I gästgiveriet gick det ibland mycket livligt till och där bodde både ryska soldater och musikanter, liksom kvinnor med tvivelaktigt rykte. Hillert arbetade också på bygget av Johan Sederholms hus vid Senatstorgets södra kant. I början av sin karriär i Finland hade han arbetat på fästningsbygget på Vargön. Dessa stenbyggnader utgör, förutom Mariegatan 5, i praktiken de få direkt synliga spåren av den svenska tidens Helsingfors.²⁰

Fältproviantmästarens son

Johannes Weckström, den näst äldste sonen i den Weckströmska familjen, var tolv år gammal då han blev inskriven vid trivialskolan i Helsingfors i början av februari 1766. I matrikeln antecknades på latin den nye elevens namn samt att han var fältproviantmästaren Mathias Weckströms begåvade son och största hopp. Sannolikt fick Johannes börja i någon av de högre klasserna, liksom de flesta andra skolgossarna. Han hade säkerligen, liksom sin äldre bror, fått omfattande undervisning hemma eftersom man till exempel behövde behärska lite latin för att kunna börja i de högre klasserna. Johannes hade haft en informator, Samuel Niklas

Heurlin, en ung präst som senare skulle komma att få tjänst som lärare vid Helsingfors trivialskola.²¹ I skolan gick några tiotal pojkar och de var kända i staden. De sjöng ofta i kyrkan. Flera av Johannes skolkamrater kom från den omgivande landsbygden, men en del var söner i stadens bättre bemedlade familjer. Weckströms hörde till den senare kategorin. Johannes far var kronans tjänsteman och en av stadens förmögna män. Det var han som försåg hela det stora Sveaborg med proviant och var i en särdeles god position att se till både sina egna och fosterlandets intressen. Just nu började det ändå se än dystrare ut för fältproviantmästarens affärer, eftersom de mer Rysslandsvänliga mössorna tagit kommandot i riket och hela fästningsprojektet såg ut att hamna på is. Sönernas utbildning var ändå en viktig fråga. Johannes skulle till trivialskolan och hans äldre bror Jacob Daniel, som fått privatundervisning av konrektor Forsius sändes samma vår till universitetet i Åbo.²²

Johannes Weckström började i det nya skolhuset där skolan hade hunnit verka endast några år. Den stora stenbyggnaden var stadens stolthet. Inte ens rådhuset var av sten. Det gamla skolhuset hade befunnit sig i ett eländigt skick, och det rådde ett tag stor brist på motiverade elever. Skolhuset i Helsingfors, kanske det ståtligaste av de institutionella rummen, låg en bit upp på det så kallade Klockberget öster om torget. I husets nedre våning bodde rektor och konrektor, medan de båda andra lärarna hade två rum var på övervåningen, där också skolsalen och ett mindre klassrum fanns. Detta var en normal disposition såtillvida att man föredrog att placera festsalar och allmänna lokaler på andra våningen, medan tjänstebostäder placerades i bottenvåningen. Skolans lärarkår och i synnerhet rektorererna hade en hög status i lokalsamhället. Skolhuset i Helsingfors kom på grund av sitt läge att dominera stadsbilden vid sidan av kyrkan och rådhuset.²³ Slutet av 1740-talet hade varit dyrtid och det var inte många föräldrar som då ansåg det lönt att ha sina söner sittande på skolbänken i stället för att skaffa sig en yrkesfärdighet. Också för att bli hantverkare eller handelsman krävdes flera år av lärlingskap och arbetserfarenhet. Sakta började ändå inställningen förändras allt efter som välståndet ökade. Men Helsingfors var en dyr stad att leva i. Priserna var höga, inte minst på grund av män som Mathias Weckström som hade gott affärssinne. Och konkurrensen var hård. Skolan blev på nytt populära- re eftersom man började få bättre ekonomiska förutsättningar och en del handelsmäns söner fortsatte till och med vid universitetet. Utbildningen blev en allt viktigare konkurrensfaktor och handelsmännen tog till skola och i vissa fall universitet. Skolans apologistklass, där man inte ägnade sig lika mycket åt läsning av teologi och latin utan också lärde sig att räkna intresse och skriva handelskorrespondens, var ändå skolans största klass. I skolan i Helsingfors gick under hundra elever.

Traditionellt ansåg man att skolundervisningen skulle lära pojkarna tänka och uttrycka sig klart och anamma den klassiska bildningens grunder. Att behärska latin var ett viktigt led i denna process. Men i Sverige förde man under mitten 1700-talet också en kritisk diskussion om skolorna och undervisningsväsendet. Man hade allt mer börjat införa undervisning i realämnen vid sidan av det klassiska trivium som baserade sig på grammatik och retorik. Ett återkommande tema i den pedagogiska litteraturen under alla tider, liksom i den offentliga debatten under upplysningen, var att eleverna ständigt behövde motiveras i sina studier för att lära sig. Redan på 1600-talet bemödade man sig inom kyrkan att producera lämpliga böcker för skolorna. Latinet lästes med hjälp av illustrerade tematiskt ordnade texter med parallellt löpande latinsk och svensk text. Längre hunna elever fick läsa Cornelius Nepos och Curtius Rufus medryckande berättelser ur antikens historia. Dessa verk gav ett gemensamt persongalleri ur vilket hjältar som Alexander den store eller Alchibiades kunde hämtas för att tjäna som exempel, såväl i seriös litteratur som i barnens lekar. Så även latinundervisningen kunde ske på barnens villkor redan då, om man så ville. I alla fall fanns alla förutsättningar i den litteratur som användes i undervisningen.

Vid trivialskolorna fanns det fyra klasser. Man gick i en klass tills man uppnått den nivå som behövdes för att byta klass. Det fanns alltså ingen åldersautomatik i klassindelningen utan endast indelning enligt färdighets- och kunskapsnivå. I den lägsta klassen gavs elementär undervisning och många började därför direkt i någon av de högre klasserna. Ovanför den högre klassen fanns dessutom rektorsklassen där man flitigt studerade latinsk litteratur och endast fick tala latin. I den klassen gick oftast bara de som siktade på universitetsstudier. Skoldagen började klockan sju med gemensam bön och mitt på dagen hade man sång och skolarbetet avslutades först sent på eftermiddagen. Under dagen läste man latin, religion och matematik. Vidare fanns det den tidigare nämnda apologistklassen, där man även lärde sig författa affärsbrev, öva praktiskt räkning och annat som lämpade sig för dem som siktade in sig på mer borgerliga näringar.²⁴ Kring hälften av pojkarna gick faktiskt i apologistklassen. Från kyrkans sida, vid konsistoriet i Borgå, oroade

man sig för den svällande mängden apologister och uppmanade lärarna att se till att gossarna så fort de behärskade tillräckligt latin flyttade till latinklasserna. Konrektor Henrik Forsius, barnfödd helsingforsare och författare till en berömd skildring av sin hemstad, svarade konsistoriet att det inte var oproblemiskt att tvinga pojkar till de högra klasserna. Apologisternas populära kollega Byman, som uppfostrade och lärde upp en stor del av stadens handelsmän under senare delen av seklet, var så underbetald att han inte gärna kunde avstå från några elever. Lärarnas lön betalades nämligen från vissa socknars kronotonden i form av spannmål, men lärarna fick fortfarande också djäknepenningar som eleverna samlat i bestämda nyländska socknar under sommaren. Byman var beroende av sina elevers insamling i Nurmijärvi.²⁵

Johannes Weckström hade goda lärare, och trots att de klagade på att vara underbetalda var de ansedda i lokalsamhället. De var visserligen dåligt betalda jämfört med prästerskapet, men de hade i stället möjlighet att också syssla med privatundervisning, som ju verkligen var efterfrågad i staden. Då Johannes började skolan var Gabriel Melartopaeus redan en erfaren rektor, men det var ofta den driftige konrektor Forsius som skötte löpande ärenden. Melartopaeus fick då en tjänst som kyrkoherde och flyttade förstås direkt. Forsius sökte också otaliga tjänster innan han slutligen, över 15 år senare, fick en tjänst i S:t Michels, där han kunde stanna till sin död. Som lärare verkade en ung magister Samuel Heurlin, som särskilt tog sig an Johannes undervisning. Han var tydligen också en habil person med goda kontakter, för han var en av dem som på 1770-talet som en okänd förmåga fick en tjänst som Forsius redan hade blivit vald till.²⁶ Alltför goda och dedikerade lärare verkar lätt ha fastnat i skolvärlden. Skolan hade också i andanom en berömd beskyddare i Johan Archenholtz, helsingforsare och författare till en vida berömd biografi över drottning Kristina. Archenholtz hade i och för sig råkat i allvarligt politiskt blåsväder i Sverige och flyttade till Hessen-Kassel, men han kom ihåg sin gamla skola, till vilken han också kom att donera en stipendiefond som bar hans namn.

Johannes gick liksom sina skolkamrater i skolan sex dagar i veckan. På onsdagar och lördagar hade de litet lättare läsning på eftermiddagarna, men skoldagarna var långa och man hade inte mycket fritid. På söndagarna skulle det sjungas i kyrkan. I vart fall var han tillräckligt flitig för att drygt tre år senare komma in vid gymnasiet i Borgå.

I den Weckströmska familjen fanns det vid tiden för Johannes Weckströms skolgång fem barn. Fältproviantmästarens äldste son Jacob Daniel var drygt fyra år äldre än Johannes. Det fanns även en yngre bror Carl Gustaf som var sex år yngre än Johannes. Dessutom fanns två döttrar, det äldsta barnet Hedvig Ulrika, född 1745, samt Lovisa som var född 1756 och alltså tre år äldre än Johannes.²⁷ Det stod ändå rätt tidigt klart att det var Johannes, trots att han var mellerst av sönerna, som skulle ta över efter fadern. Av någon orsak var det just han som i skolans matrikel noterades som faderns största hopp.

Den stora kvarnen i Gammelstaden var ett av de mest lönsamma företagen eftersom både bröd-, öl- och brännvinssäd skulle malas. I tiden hade Nils Burtz skaffat sig kvarnen genom en slug manöver vid riksdagen 1756 där han representerade staden och övervakade inte minst sina personliga intressen. Det var troligen detta drag som gjorde att han förlorade Sederholms förtroende inför följande riksdag. Burtz dog plötsligt i Stockholm medan han var där som riksdagsman vid den dramatiska riksdagen 1765. Hans kompetenta änka, fältskärsdottern Elisabeth Kyhl kom att ta över hans affärer och drev handelshuset och kvarnen i många år. Men till skillnad från sin svärmor Johanna Christina Fulda, känd som rådmanskan Schwartz, hade hon inga söner som kunde ta över affärerna. Trots det blev hon med tiden ägare till ett av de förmögna handelshusen i staden och var uppenbarligen en person man hyste stor respekt för, det kan man mången gång läsa mellan raderna i magistratens protokoll. Elisabeth Kyhl som var en stor skattebetalare i staden tog sig till och med för att rösta på rådshuset, vilket änkor sällan fick göra.²⁸

Kvarnen i Gammelstad drevs av ett konsortium vars delägare förtjänade stora pengar – en av delägarna var också åtminstone under en period familjen Weckströms granne, lierade och konkurrent räntmästare Hellenius. Kronans säd skulle också malas och proviantmästaren ansvarade också för att det fanns brännvin. Hellenius och Weckströms, alltså lantränsmästarens och fältproviantmästarens, affärer snärjdes smidigt ihop med kronans underhåll av armén och brännvinstillverkning och -handel.²⁹

Under 1700-talet brändes en hel del brännvin, som man ännu vid denna tid i första hand gjorde av säd. Från

regeringshåll försökte man reglera brännandet på olika sätt och under 1740-talet infördes ett accissystem enligt vilket brännandet beskattades. Förutom att brännvinsbrännandet och -konsumtionen ansågs ha skadlig verkan på sedligheten och därför oroade vissa kretsar, var man under denna tid också – liksom då det gällde det mesta – mycket intresserad av de ekonomiska aspekterna av verksamheten. Man strävade efter att det inte skulle brännas brännvin av säd när det var brist på livsmedel. Å andra sidan kunde det under dåliga år vara det enda sättet att använda skämd säd; att bränna den till sprit och sedan använda mäsken som djurfoder. Under hot om statligt monopol fann sig folket i acciser, men lagstiftningen var ologisk och snårig. Framför allt var det en viktig fråga i Helsingfors på grund av de många soldater som fanns i staden och på Sveaborg som behövde sitt brännvin. Det handlade om affärer med stor omsättning i den lilla staden. Efter mitten av 1750-talet rådde det allvarlig brist på säd igen och man stiftade en tillfällig förbudslag mot brännvin. På regeringshåll insåg man ganska snabbt att lagarna inte efterlevdes. Också i Helsingfors sysslade stadens invånare sannolikt med illegal brännvinshandel på grund av den närmast ousinliga efterfrågan från trupperna, men troligen var det ändå vanligare att brännvin smugglades från landsbygden till fästningen. År 1760 tilläts bränning för husbehov igen och 1762 började man åter inkassera accis av försäljare, men i mitten av decenniet var man på nytt kraftigt beroende av sädesimport och brännvinet var en het politisk fråga. Weckström hade på grund av sin tjänst en central position då det gällde brännvin och säd. Hur han använde sig av denna roll är svårt att få reda på, men fattigare blev han ju inte.³⁰

Mathias Weckström hade tidigt skaffat sig goda kontakter i Helsingfors. Vid sonen Johannes dop hade hans företrädare räntmästaren Anders Hellenius stått som vittne, och då räntmästaren följande gång stod fadder den 28 december åt källarmästaren Dammerts son, delades äran av fältproviantmästaren och jungfru Elisabeth Kyhl, som senare kom att gifta sig med kvarnägaren Nils Burtz. Under en lång tid kom fältproviantmästaren och den något äldre lanträntmästaren att konkurrera om vem som besatt en större förmögenhet. Hellenius tjänade troligen pengar på järnhandel, medan Weckström utmärkte sig som fastighetsspekulant. Weckström avgick med den ekonomiska segern 1761 då Hellenius egendom drabbats av brandskador två gånger i följd och Weckströms ståtliga nya hus stod färdigt. Å andra sidan byggde sig Hellenius efter branden ett stenhus, men man skall inte heller låta sig ledas för långt av taxeringslängdernas uppgifter – i synnerhet då det gäller tjänstemän som Hellenius och Weckström som administrerade kronans varor och medel. Det var vid denna tid helt normalt att den personliga och den gemensamma egendomen flöt ihop, det var inget i sig omoraliskt eller skurkaktigt med det. Man hade dessutom en med våra ögon sett häpnadsväckande förståelse för förskingring, åtminstone i vissa fall.³¹

Året innan Johannes Weckström började skolan hade fadern redan gift bort den äldre system Hedvig Ulrika med arbets- och sannolikt också affärskontakten Johan Kuhlberg. Kuhlberg var en viktig person för Weckström eftersom han var upphandlingsdeputationens sekreterare, vilket gjorde att han hade synnerligen god insyn i kronans affärer i staden. Då den unga Hedvig Ulrika Weckström gifte sig med sekreterare Kuhlberg mot slutet av april 1765 lät någon, troligen hennes familj, trycka upp en av de otaliga tillfällesdikter som publicerades under detta sekel. Möjligen var den skriven av hennes äldste bror Jacob Daniel, för han författade flera sådana dikter under sitt liv. Jacob Daniels texter var starkt religiöst färgade, och även i dessa verser kan man kanske ana ett stänk av herrnhutiskt inflytande i den sårsymbolik som används:

Ädle Brudgum / Edert nöje Blomstras i sin högsta topp; Glättug Upsyn / frögd och löje Är en frukt af sällhets hopp / Nu / då Himlen Er förenar Med en Älskansvärdig Wän / Kärlekssåret äfwen lenar Och förbinder / läker / än.

Täcka Brud / då Eder hjeßa Bär sin krona och sin krants /

Må hwar redlig ögat hwässa At förnöjas af den glants Som Er dygd ifrån sig strålar Äfwen på Er hedersdag / Och med rena färgor prälar Inför alt vårt Bröllopslag.

Äktenskapet var ett led i den räcka av tjänster och gentjänster som Johan Kuhlberg kom att utbyta med familjen Weckström. Även svågern Johannes Weckström och Johan Kuhlberg kom senare att idka nära samarbete, Kuhlberg bidrog med kontakter och Weckströms med ekonomiskt stöd, tills den fredliga samlevnaden mellan släkterna så småningom slutade i öppen fejd under de första decennierna av följande sekel.

Fästningsbygget slukade återigen stora mängder materiel och livsmedel som passerade genom händerna på Kuhlberg och Weckströms efter att byggnadsaktiviteten kommit att ligga på en lägre nivå under pommerska kriget i slutet av 1750- och under början av 1760-talet. Sverige hade då befunnit sig i en ny politisk situation eftersom Frankrike plötsligt lierat sig med Ryssland och en del trupper flyttades från Finland till det gemensamma kriget mot Preussen. Att samtidigt kraftigt rusta upp i Finska viken var förstås inte lämpligt. Dessutom var man direkt beroende av ryskt militärt stöd i kriget. Det hela kunde också ses som ett försök av hattpartiet att försvaga drottningens ställning – Lovisa Ulrika var ju faktiskt syster till den preussiske kungen och inte alls nöjd med partistyret i Sverige. Men trots att svenskarna med rysk hjälp räddade sina positioner i Pommern, förlorade hattarna makten vid riksdagen 1765–66. Mösspartiet var betydligt mer vänligt sinnat mot Ryssland. Borgmästaren och riksdagsrepresentanten Burtz hade dött på hösten och Johannes färska sväger siktade redan på borgmästartjänsten. Det var en spänd väntan på nyheter från Stockholm som låg över staden, då fältproviantmästarens son vandrade till skolan i den mörka vintriga staden i början av februari 1766. Salig borgmästare Burtz nya stenhus stod ännu halvfärdigt vid Stora gatan då den unge Johannes gick till skolan första gången i februari 1766.

Borgmästaren

Johan Kuhlberg var en inflytelserik person i Helsingfors redan år 1765 då han gifte sig med proviantmästarens dotter. Studier i juridik låg som grund, liksom en stor egensinnighet och förmåga att driva lämpliga intressen. Hans far var hans namne och löjtnant och hans mor hette sannolikt Stina Weckström. Johan Kuhlberg d.y. var född kring mitten av 1720-talet i Korpilahti. Ett släktskap med den andra familjen Weckström finns det inte några tecken på. Johan Kuhlberg valde en tjänstemannakarriär i stället för en militär karriär som sin far. Han studerade i Åbo varefter han auskulterade först vid rådstugurätten och senare vid hovrätten. Han var alltså en representant för den växande gruppen ofrälse ståndspersoner, för de mesta professionella personer som förvärvade sig status och framgångar genom akademiska studier. På grund av ökande välstånd och fastare reglerade statligt subventionerade utbildningsvägar blev dessa personer allt vanligare. Utvecklingen som tagit sin början på 1600-talet under stormaktsbygget, fortsatte i accelererande takt under 1700-talet. Samhället blev modernare och växande urbana miljöer gav fler möjligheter till specialisering och utkomst genom en försäljning av tjänster.

Efter att Kuhlberg svurit domareden hade han utfört olika tjänsteuppdrag i Björneborg och Raumo. Till Helsingfors hade han kommit strax före seklets mitt i egenskap av auditör, alltså som domare inom armén. Han hade sökt stadens borgmästartjänst första gången 1750 och fick då många röster, men stadens magistrat satte honom först i tredje förslagsrummet. Han hade arbetat med olika domaruppdrag tills han 1753 blivit utsedd till sekreterare för upphandlingsdeputationen för Sveaborgs fästningsbygge, vilket sannolikt var en lukrativ syssla. Tjänsten blev dock någotsånär fast först efter att han besökt riksdagen 1755–56 som notarie med riksdagsmannen Nils Burtz. Vistelsen i Stockholm var av avgörande betydelse, för det var här han hade kunnat knyta viktiga kontakter för framtiden och göra sig känd i maktens korridorer. Upprepade gånger sökte Kuhlberg borgmästartjänster i staden, men fick gång på gång se sig förbigången i maktkamperna mellan stadens olika borgargrupperingar. Han saknade ett brett stöd och tillräckliga nätverk i Helsingfors. Men efter att han gift sig med Hedvig Ulrika Weckström förändrades situationen och han fick den eftertraktade tjänsten. År 1766 blev han slutligen vald till borgmästare, men då hade stadens båda borgmästare dött inom en kort tid och situationen var akut. Inte ens då var valet av Kuhlberg klart, utan väckte protester.

Johan Kuhlberg genomlevde inte någon lätt tid efter valet som hade hållits i februari. Trots att hans alliansbyggen med äktenskap och frimurarbröder vunnit stadga, hotades han av utmätning på hösten. Hotet kom också att realiseras och i början av oktober såldes en del av hans egendom på stadens auktion. Bland annat hans yrkeslitteratur gick under klubban, liksom franska brevställare, Svenska Vetenskapsakademiens handlingar, ekonomisk litteratur och många tryckta tal, vilket givetvis var en viktig litteratur för en jurist och politiker. Det måste ha varit en svår förlust att förlora det stora biblioteket, som tyder på en bred beläsenhet och strävan efter allmänbildning. Men Kuhlberg, som kämpade vidare, överklagade och blev slutligen utnämnd i december samma år med hänvisning till att han redan tre gånger blivit förbigången vid valet av

justitieborgmästare och följaktligen hade rätt att få denna tjänst. Vilken roll och betydelse Weckströms hade är omöjligt att visa, men sannolikt fick Kuhlberg åtminstone ekonomiskt stöd av sina färska släktingar. Men det är inte heller omöjligt att Weckströms utnyttjade situationen, ställde villkor och satte press på det unga paret, för att senare ha dem fast knuta till sig genom flerdubbla skuldförbindelser.

I 1700-talets samhälle hade var och en sin givna plats med sina givna rättigheter och skyldigheter. En av de viktigaste sociala strukturerna utgjordes av tillhörigheten till olika yrkesgrupper. Skråväsendet fortfor att vara starkt och utgjorde en viktig del av stadens sociala strukturer. Helsingfors högsta elit bestod av den fåtaliga adeln, kronans högsta tjänstemän, prästerskapet inklusive skolans lärare och rektorer, de förmögaste handelsmännen samt stadens rådmän och borgmästare. Släktbanden och äktenskapsförbindelserna inom dessa kretsar var många och viktiga. Även kvinnorna kunde ha mycket aktiva och inflytelserika roller i samhället. Det fanns handelsmansfruar som deltog i handelshusens verksamhet, så som Nils Larsson Burtz mor Johanna Christina Fulda och hans änka Elisabeth Kyhl, eller fru Anna Margareta Clayhills som titt som tätt personligen infann sig på tull- och packhuset för att sköta affärer. Handelsmannen Gustaf Johan Bock skaffade sig en stor förmögenhet med bland annat järnhandel och byggde sig ett stiligt stenhus som Nils Burtz bygge konkurrerade med. I det Bockska huset, som än idag står kvar vid torget känt som Gamla Rådhuset, växte ett antal prominenta blivande handelsmansfruar upp: Christina gift med Johan Burtz sannolikt kusin till Nils Burtz, Wendla Catharina gift med den förmögne Johan Holmberg och Helena Elisabeth gift med Nils Burtz halvbror Petter Schwartz.³ Bock, som också var rådmän, lyckades alltså knyta till sig ett anseeligt nätverk genom sina döttrar. Utfallet var dock inte enbart lyckat, eftersom Wendla Catharinas tidiga död ledde till en mycket lång och besvärlig arvsvist med Holmberg som dessutom gjorde konkurs 1779. Handelsmännen i Helsingfors var för finska förhållanden få men förmögna. Som fallet Bock visar gifte man sig gärna inom stadens egna kretsar, även handelsläkten Sunn, som också ingått i den unge Mathias Weckströms umgänge, gifte sig med släkterna Schwartz och Burtz.⁴

Handeln och näringslivet styrdes vid denna tid kraftigt av ett korporativt system, vilket innebar att man för att få utöva en näring skulle gå en viss mångårig utbildningsväg som lärling och gesäll, innan man kunde få rättighet att driva egen verksamhet. Detta kunde ske endast efter mästarprov och tillstånd av skrået och ibland av stadens magistrat. Även handelsnäringsreglerades på ett liknande sätt av handelsassocieringen. Detta innebar att man inom skrået – eller ämbetet, som man kallade det – höll kontroll både på kvaliteten och på att utbudet inte blev för stort. Ämbetena hade gemensamma kassor varifrån de kunde bistå sina medlemmar med familjer då sjukdomar eller dödsfall tillstötte.

Stadens invånare hade möjligheter att påverka beslutsfattandet vid den allmänna rådstugan som traditionellt hölls en eller ett par gånger om året. Där samlades alla borgare som betalade skatt. Stadens äldste var ett representativt organ, där handelsmännen hade nio, hantverkarna sju och småborgarna två representanter. Stadens äldste var ofta åldermän i olika ämbeten eller societeter och de fick ta beslut i frågor som gällde användningen av stadens kassa. För övrigt styrdes staden från dag till dag av magistraten som bestod av fyra till sex rådmän och de två borgmästarna. Magistratens ordförande var politieborgmästaren, men då man varannan dag sammanträdde som rådstugurätt, fördes ordet av justitieborgmästaren som hade juridisk utbildning. I praktiken var dock gränsdragningen mellan den verkställande och dömande makten oklar och saker togs ibland upp ganska slumpmässigt än i magistraten, än i rådstugurätten. Det faktum att stadens äldstes egentliga befogenheter var oklar bäddade ytterligare för konflikter, då samhället förändrades kraftigt under mitten av seklet efter att fästningsbygget hade fört med sig både förmögenhet och nytt folk av alla slag till staden.⁵

Kretsarna var alltså små och de förmögna handelsmännen hade rätt stor makt i magistraten. Sommaren 1766, då många tjänster var lediga och Johan Kuhlberg ännu inte blivit borgmästare, beslöt stadens äldste ordna en stor mottagning för officiella gäster från Stockholm. Stadens ledning räknade med att man hade råd att använda en stor summa, hela 2 400 daler kopparmynt, eftersom staden hade sparat in pengar på lönekostnader eftersom den hade varit utan borgmästare. Efteråt när räkningarna kom in från rådmän Bock och stadsäldesten och handelsmännen Anders Byström, Carl Magnus Sunn, Henrik Jacob Siliacks och Petter Schwartz stod de sammanlagt på nästan det dubbla, närmare 4 000 daler. Detta väckte en del kritik, men handelsmännen Byström och Sunn avfärdade det hela med att magistraten var underordnad stadsäldeste. Detta var dock en mycket kontroversiell uppfattning. Det visar att det fanns underliggande konflikter redan innan

Kuhlberg tillträdde och på allvar blandade sig i leken.⁶

Kuhlberg som hade arbetat i många år vid upphandlingsdeputationen hade en god inblick i kronans affärer i staden, men också på Sveaborg. Ett av Kuhlbergs nätverk var frimurarna, där han blivit antagen som medlem redan i juli 1763 under namnet Jean Kuhlberg. Frimurarnas verksamhet hade spritt sig till Finland på 1750-talet. Frimurarlogen S:t Augustin som hade hållit sitt första möte i Åbo 1758 höll sitt första möte i Helsingfors i slutet av augusti 1762. Dess motto var ”Suomen ilo”. Största delen av de aktiva var officerare. Bröder i logen var också regementspastorn, senare kyrkoherden Zakarias Cajander, handlanden Per Sunn, sekreteraren Abraham Magnus Alftan, handlanden Henrik Jacob Tesche (gift med Maria Katharina Govinia), handlanden Isak Hahr, regementsskrivarna Gabriel Ithimaeus och Johan Alopaeus, borgaren Anders Byström, auditör Otto Carlstedt och Nils Burtz, som alla var prominenta personer i staden. Familjen Boije, liksom flera viktiga officerare på Sveaborg, var även väl företrädde i frimurarsammanhang. Det är helt klart att Kuhlberg fick stöd av landshövding Boije i politiska sammanhang, men även handelsmännen var representerade i frimurarverksamheten. Samtidigt var frimurarna förpliktade att inte tjäna pengar på brödraskapet, vilket möjligen satte hinder för inträde för bröderna Weckström som lånade ut pengar till officerarna. Detta var å andra sidan inte ett ovanligt sätt för handlande att placera sina pengar.⁷ Frimurarna var ändå endast ett av de många sällskap som under den senare delen av 1700-talet var verksamma i Helsingfors och på Sveaborg. Hittills kända sällskap är förutom S:t Johanneslogen S:t Augustin och S:t Andreaslogen Phoenix, la Constance-orden Walhalla, Al Coldi-orden, Sankt Caroli Finska Timmermans hydda, Hypotenusorden och Sanct Fredmans brödralag. Trots att ordensverksamheten av kyrkan i princip uppfattades som ett hot, sanktionerades verksamheten av stadens magistrat. Frimurarna hyrde en lokal först i stadens rådhus och senare i Bockska huset. Orderna drev även en skola för soldatbarnen på fästningen samt samlade in pengar för ett barnhus. Senare verkade i staden Samfundet pro Fide et Christianismo där även Johan Sederholm inskrevs år 1774. Timmermansorden hade sina rötter i England och på Sveaborg instiftades den egna hyddan 1763. Bland medlemmarna märks Otto Carlstedt, ansedd tjänsteman i staden, grosshandlanden Johan Abraham Clason, och politieborgmästaren Abraham Magnus Alftan på 1770-talet. Även regementspastorerna Mjödth, Helsingberg, Mallén och Festin skrevs in.⁸

En intressant inblick i stadens religiösa liv och inofficiella nätverk kan man få via en stämmingsmemorial som inlämnats av stadsfiskalen Sennelin till stadens magistrat den 4 april 1775. Stadsfiskalen, alltså den allmänne åklagaren, anmälde då en religiös krets som församlats regelbundet vilket var mot konventikelplakatet. Det var rådmannen David Bergenfelt som utpekades för att hålla andakt och predika, sjunga och läsa varje helgdagskväll hos skomakareåldermannen Niklas Höijer. Av särskilt intresse är den lista på deltagare som fiskalen Sennelin plikt- skyldigt delgav magistraten. Förutom Bergenfelt och paret Höijer brukade även tullnären Gregorius, hökaren Dobbin och hans piga, hustru Landin, skomakarmästaren Liljefors med hustru, pigan Kiskinen, avlidne Dorpps två döttrar, bokbindaren Schlyter och hustru, vaktmästaren Strömgren, gördelmakaren Runberg, trädgårdsmästarna Westman (Wessman) med hustru och Edbohm d.y., glasmästaren Berg, jungfru Wahlström, gesällen Wikström, avlidne tullskrivaren Bobergs änka och dotter samt traktören Tisons hustru delta. Det rörde sig alltså om en samling personer av högst olika social bakgrund, vilket kan ha uppfattats som hotfullt för samhällsordningen. Flera av de olika hantverkarämbetena var representerade: skomakare, gördelmakare, glasmästare och bokbindare. Landin torde ha varit skraddare, det är möjligt att det handlar om Johan Landins hustru Maria Kortman, som blev änka just detta år. Dorpp var kofferdikapten, möjligen tysk-språkig, eftersom en stor del hans efterlämnade böcker var på tyska, i synnerhet den andliga brukslitteraturen.

Vilka var då rådmannens och hans krets motiv och värderingar, varför hade de sysslat med förbjudna möten? Ett sätt att bilda sig en uppfattning om människorna och deras intressen är att studera deras bokinhav. Det kan man göra genom att undersöka vilka böcker de köpt eller sålt vid auktioner eller hurdan litteratur som finns upptagen i bouppteckningar. Bergenfelt hade ett rätt stort bibliotek där bland annat pietisten Spener fanns väl representerad, liksom även annan pietistisk litteratur. Speners böcker fanns tidigare hos den bildade kyrkoherden Johan Forsskåhl, som var ägare till ett mycket brett och omfattande teologiskt bibliotek. Att även skomakaren Nils Höijer var djupt troende är klart. Han ropade in flera religiösa titlar under åren 1769–1776, bland andra en som bar titeln Florens saft, Törner, sömnlösa nätter, blodiga offer och läkedom emot döden. Skomakaren Liljefors investerade i en bibel och en psalmbok (1776, 1778). Hökaren, senare rådmannen, Dobbins bokinköp avspeglar däremot inte någon större religiositet, men Speners böcker fanns i

en bouppteckning som gjordes 1784. På auktionerna verkar det ändå ha varit bara prästerskap som vågade sig på att offentligt ropa in verk av Spener, även om Petter Schwartz och Hindrich Jakob Siliacks, bågse ansedda handelsmän, var ägare till var sin bok av denne under senare delen av seklet en aning subversive författare. Bokbindaren ropade inte heller in några starkt religiösa böcker, liksom inte heller vaktmästaren Sven Strömngren. Stadens trädgårdsmästare höll sig till mer praktiskt orienterade böcker. Trädgårdsmästaren Bengt Wessman/Westman efterlämnade dock Sions sånger samt Mose och Lambsens visor, som bågse var rätt utspridda väckelseböcker.

År 1782 anslöt sig handlanden Anders Byström till Timmermansorden. Han drev biljard på fästningen och var en av stadens inflytelserika borgare. Han hade börjat sin karriär hos förläggaren Trapp i Åbo och förkommer också som köpare på bokauktionerna. Byström var bördig från Nyland men han hade varit lärling i Åbo och borgare i Stockholm. Hans bokinköp under 1760-talet visar att han fortsättningsvis gillade böcker då han i fyrtioårsåldern ropade in Then Svenska Argus. Han ropade dessutom in romaner på tyska och franska. En del av sitt bibliotek köpte han då Isac Hahrs stora boksamling auktionerades ut den första mars 1765. Johan Carlstedt, kamrerare, erhöill medlemskap i hyddan 1790. Också andra helsingforsiska släktnamn finns i matrikeln, såsom Nycander, Grevillius och Enning. Först under början av 1800-talet anslöt sig även handlandena Adolf Sunn och Henrik Christian Schwartz. Överlag kan man dessutom konstatera att de personer som varit aktiva i ordenarna också har hållit sig framme då böcker auktionerats ut. Litterär bildning och ordensverksamhet gick hand i hand. Dessutom var ju en boksamling en statusfråga, liksom ordensmedlemskapet.¹⁰

Bröderna Weckström verkar däremot inte alls ha ägnat sig åt denna typ av samröre, trots att i synnerhet Timmermansorden lockade flera militära tjänstemän. Men Johan Kuhlberg sökte sig till Frimurarorden, som var en av de större och bäst etablerade verksamheterna i trakten. Här kunde han upprätthålla kontakter med framför allt officerarna. Han lyckades alltså på några år skaffa sig en hög position i staden genom att målmedvetet bygga ett nätverk genom sitt umgänge och äktenskap. Utan akademiska studier hade detta knappast lyckats.

Det var först den 9 mars 1767 som Johan Kuhlberg slutligen kunde tillträda som justitieborgmästare, men han erbjöd sig också att utan extra arvode sköta politieborgmästarens uppgifter, vilket togs emot med tacksamhet. Handelsmännens makt var stor och de kontrollerade en stor del av handeln. Att magistratens arbete haltat en längre tid på grund av otillsatta tjänster gjorde inte saken bättre. Kuhlberg vidtog strax åtgärder för att begränsa stadsäldestes och handelsmännens inflytande. Som erfaren jurist kunde han hitta stöd i lagar och förordningar. Han blandade sig i handeln med säd, eftersom det rådde brist, och ville tvinga handelsmännen att importera mera. Inom två månader hade han lyckats reta upp de förmögaste storborgarna i staden.¹¹ De skydde inga medel för att motarbeta honom. Han största stöd i denna kamp blev nu familjen Weckström.

Maktkampen mot Johan Sederholm

Striden om makten i Helsingfors blev rätt hänsynslös under Kuhlbergs tid som borgmästare. En stor del av handelsmännen, synbarligen ofta med den förmögne Johan Sederholm i spetsen, motarbetade den nye borgmästaren, som i sin tur lärer sig med det mindre borgerskapet. Metoderna var häpnadsväckande fräcka sedda ur dagens perspektiv. Genast i början av sin tjänstetid råkade Kuhlberg in i en obehaglig rättsprocess. Huruvida borgmästaren faktiskt gjort sig skyldig till smuggling, eller om han blev utsatt för en komplott, är outrett ännu i denna dag.

Den så kallade Lurendrejerihärvan 1767 började med att man spårade en hel del smuggelgods till ett skjul hos borgmästaren Kuhlberg. Det visade sig att åtminstone borgmästarinnan, alltså Hedvig Ulrika Weckström gift Kuhlberg, hade varit medveten om att varorna fanns där, och att hon senare försökt göra sig av med dem. Det uppgavs vara borgaren Gustaf Wetter som stulit varorna och smugglat in dem från Reval, vilket han även senare blev dömd för. Frågan är vad som egentligen hade hänt innan. Johan Kuhlberg påstod att det hela var en lömsk plan iscensatt av hans politiska motståndare och det finns också vissa skäl att åtminstone ta den möjligheten i betraktande. Wetters uppförande verkar på det hela taget ha varit mindre väl genomtänkt.

Redan vid rättegångarna på 1760-talet framkom det att han, så fort han behövde flytta varorna från deras första gömställe på Munksnäs, som den förmögna skepparfamiljen Mattheizen köpt av familjen Sunn, begett sig till fältproviantmästaren Mathias Weckström för att låna häst och kärra. Vad han egentligen uppgett där och varför han begett sig just till Weckström är frågor som förblivit obesvarade, men att varorna sedan gömdes i dotterns skjul är ett obesträtt faktum. Långt senare berättades det att Weckströms andel i smugglingen skulle ha varit aktiv och som bevis företedde man en biljett av Kuhlbergs svärmor till sin dotter:

Min kära doter

Var god och tag emot hvad Wetter hämtar och förvara det väl till jag kommer him. Iag är din hulda moder H:U.

Weckström

Spa [Esbo brunn] den 24 Julii 1767¹²

Hurdana affärer familjen Weckström egentligen bedrev och vilken borgmästarens andel i dessa eventuellt var, är svårt att säga eftersom källorna tiger om detta. Fallet väckte i varje fall stor uppståndelse. Slutligen dömdes fru Kuhlberg till böter och den olycksalige Gustaf Wetter, vars agerande ger ett minst sagt korkat intryck, till ett hårt gatloppsstraff som dock verkställdes först långt senare. Kuhlberg klarade sig undan med ekonomiska förluster denna gång, men i slutet av följande år blev han utsatt för misshandel under en sannolikt rätt våt fest hos handelsman Claes Lampa. Plötsligt släcktes alla ljus i festlokalen och tumult uppstod. Då ljusen tändes igen var borgmästaren blodig, både biten och slagen. Hela incidenten ledde ändå inte till någon rättsprocess, däremot insändes en del skrivelser i ärendet till landshövdingen. Detta visar att det hela uppfattades mest som politik, misshandel som brott var i sig något som vid behov kunde gottgöras eller avfärdas på annat sätt.¹³

I efterskott är det givetvis omöjligt att säga hur mycket Weckströms fanns som drivande krafter i bakgrunden, när borgmästare Kuhlberg ställde till politiska stormar i magistraten och bland stadens äldste på 1760-, 1770- och 1780-talen. Kanske var han bara en pjäs i en maktkamp och personlig vendetta mellan Johan Sederholm och Johannes Weckström? Kuhlberg hade i tiden agerat som ombud för Sederholm, så åtminstone tidigare hade något mått av förtroende funnits dem emellan. Hela den så kallade Wetterska lurendrejehärvan ger en bestämd känsla av att det pågått avsevärda ränker och affärer utanför de dokumenterade källorna. Som ett konkret exempel på detta kan nämnas en liten detalj ur källmaterialet. Då Johannes Weckström senare krävdes på en förklaring till att kronans importerade brännvin var så svagt att det var omöjligt att suppa, svarade Weckström bland annat med att påstå att pommerskt brännvin var erkänt uselt. Dessutom framfördes ett vittnesmål av Mathias Mattheizen, som intygade att spriten var oduglig redan vid ankomsten. Till saken hör att smuggelgodset som fru Kuhlberg i tiden blivit beskylld för att gömma förts till Helsingfors via just Mattheizens ägor i Munksnäs. Mattheizens, en känd skeppar- och handelsfamilj, var också under en period grannar med Weckströms i staden. Både Mattheizens och senare Weckströms bodde åtminstone delvis utanför staden, vilket gav dem större möjlig- heter att kringgå handelsrestriktionerna. Vilka gemensamma företag – lagliga eller olagliga – de haft är svårt att veta. Att Kuhlberg och Weckströms förde en gemensam kamp står ändå klart i detta fall.¹⁴

Vintern 1768–69 fortsatte stridigheterna mellan magistraten, främst Kuhlberg, och handelsmännen. Både verbala och fysiska påhopp förekom. Kuhlberg var under hela sin tid som borgmästare en mycket omstridd person och hade många fiender. Grälen handlade också om tax- ering och ledde till klagomål ända hos Kungl. Maj:t. Kuhlbergs främ- sta motståndare var handelsmännen Sederholm, Byström och C.M. Sunn. Dessa ägde även ett gemensamt brännvinsbränneri. Det är inte långsökt att anta att det låg ekonomiska intressen på vardera sidan är inte långsökt att anta.¹⁵

Kuhlberg fick under sin tid som borgmästare starkt stöd av Weckströms. Hur han eventuellt återgäldade det är inte så entydigt. I alla fall är det klart att sedan den unge svågern Johannes Weckström efter sina studier återvänt till staden hjälpte han först sin fader och övertog sedan så småningom hans tjänst med benäget bistånd av borgmästare Kuhlberg.¹⁶

Revolutionen 1772

I början av 1770-talet skedde stora förändringar i det svenska riket. Kronprins Gustaf skulle bestiga tronen 1772 som den tredje Gustaven. Riksdagen skulle samlas och man valde representanter inom de olika stånden. Borgarståndet bestod av de män rikets städer, i praktiken borgerskapet, valde ut och sände till mötet. Helsingforsborna skulle åter försöka enas om en representant till den viktiga riksdagen. Det var rätt vanligt att man i städerna valde att sända sin borgmästare, men Kuhlberg var en verkligt omstridd person med mäktiga motståndare. Men han hade också trogna anhängare bland det mindre borgerskapet, där han något kontroversiellt blev medlem inför riksdagen. Trots att han till sin utbildning var lagvetare och närmast en ofrälse ståndsperson, ville han bli medlem i det mindre borgerskapet av politiska skäl, för att kunna få fullmakt till riksdagen.¹⁷ I en skrivelse till magistraten klagade uppbragta småborgare över att handelsman Petter Schwartz blandat sig i deras inre angelägenheter, då han försökt sabotera Kuhlbergs inträde i borgerskapet. Man beskyllde Schwartz för att lägga sig i saker som inte angick honom och för att vilja ”flytha öfwerst, och formera ett monopolium med all slags handel och näring i den större Classen.” De politiska konflikterna mellan stadens större och mindre borgerskap personifierades än en gång i borgmästare Kuhlberg. Han lyckades med sin taktik och det mindre borgerskapet drev igenom borgmästaren som riksdagsman. Under riksdagen 1771–1772 var han alltså åter i huvudstaden. Han verkar då ha gjort ett hyfsat intryck, i alla fall beskrev den kritiske Johan von Engeström honom som en skäligen kvick och någorlunda kunnig man, som falskeligen angav sig för att vara mössa för att få sitta kvar på sin post vid riksdagen.¹⁸ Den 29 maj besteg så äntligen Gustaf III och hans danskfödda prinsessa Sofia Magdalena tronen, vilket också firades i Helsingfors med pompa och ståt. Klockan elva på förmiddagen samlades stadens borgerskap och officerarna från Sveaborg på det gamla Rådhuset där skolans rektor, Jacob Daniel Weckströms tidigare informator, Henric Forsius höll ett högtidligt festtal, som senare trycktes på Johan Sederholms bekostnad i Åbo. Efter talet sköts 128 skott av Kungliga artilleriet och otaliga salvor med handgevär och pistoler. Klockan fem på eftermiddagen inleddes en bal hos rådman Bock för handlande och andra ståndspersoner. Man höjde skålar för det nya kungaparet och åter var det kanonad. Som vanligt hade det mindre borgerskapet samlats hos Hillert på gästgiveriet. Både det Bockska huset och gästgiveriet var festbelysta och i fönstren hängde rojalistiska deviser. Dansandet pågick ända till klockan sex följande morgon.¹⁹

Också i Finland följde man noggrant med den unga kungens första politiska åtgärder, som kunde komma att få stor betydelse för staden, inte minst på grund av Sveaborgs viktiga strategiska funktion. Den unge kungen var uppfostrad till ”den tredje Gustaven”, efter den starke Gustav Vasa och den store krigarkonungen Gustaf IV Adolf, och han ansåg det som sin rätt och plikt att styra riket mot en lysande framtid. Fästningen Sveaborg skulle också komma att bli en av de viktigaste scenerna då Gustaf III tog makten av ständerna några månader senare och händelserna kom mycket riktigt att ha sina verkningar även i Helsingfors.²⁰

Som en av de mest ivriga monarkisterna i staden kan man nämna den sydsvenske Casper Christopher Hanell som var auditör vid artilleriet. Han var en av stadens lagkunniga, som också hjälpte folk i rättsprocesser i stadens egna domstolar. Andra sådana män var senare Johan Henrik Blome, ursprungligen Blom, som härstammade från Tavastehus, och vars mor var född Bellman. Han hade på 1780-talet studerat juridik i Åbo och blev i början av 1790-talet anställd av krigsmakten i Helsingfors. Han drev då ett flertal mål i källnersrätten både för sin egen och för andras del. En annan sådan man var sekreterare Bellman, vars far var en Stockholmsfödd tjänsteman. Han var likaså anställd av krigsmakten som kanslist och skrivare. Han var också utbildad lantmätare.²¹ Bellman, Hanell och Blome var representanter för de ofrälse ståndspersonerna i staden. De var i princip kolleger till Jacob Daniel Weckström och Johan Kuhlberg, även om de kom att hålla sig till den juridiska karriären. Hanell är ändå en särskilt intressant figur.

Auditör Hanell hade vid tiden för Gustaf III:s trontillträde nyligen kommit till Finland. Ett av hans tidigaste framträdanden i staden var på den nye konungens namnsdag i juli 1772. Några månader hade gått sedan kröningen, men makten innehades fortfarande av mössorna. Planerna på en statskupp hade redan börjat mogna hos kungen, planer som kom att verkställas i augusti och där Sveaborgs fästning skulle komma att spela en central roll. Redan den 6 juli höll auditören Hanell det mycket kungavänliga talet på rådhuset i Helsingfors, dit man åter samlats, kanske inspirerad av de lyckade festligheterna i samband med tronbestigningen. Också detta tal trycktes i Åbo 1773. Hanell vände sig i sitt tal till alla närvarande grupper: kvinnorna, militärerna, prästerskapet, tjänstemännen, handelsmännen, hantverkarna och de lärda, och

vädjade för hörsamhet mot de borgerliga plikterna och lojalitet för kungen. Han beklagade hovet som drabbas av ränker och hyllade den nye konungen: ”Demosthenes och Cicero och den skarpsinnige Homerus skulle ej äga styrka, at nog värdigt teckna Gustaf III:s företräde bland de fläste af de regenter, hvilcka Tideböck-erna som de störste utmärcka”.²² Det var inga anspråkslösa lovord auditören tog till. Publiken, som till största delen kan antas ha varit hattvänlig, hoppades säkerligen på en stark monark i det rådande politiska läget.²³

Alla satsningar på Sveaborg och försvaret kunde förväntas gynna stadens borgerskap. Det är inte helt omöjligt att Hanell kände till vad som pågick och medvetet bäddade för statskuppen. Han fick senare ett intyg av Sprengtporten om att han vid regeringsskiftet ådagalagt ”all möjlig Nit och trohet”, men han hade trots det svårigheter att få de befordringar han strävade efter. Inte heller blev han adlad såsom en del av de mest involverade, men sanningen var ju att kungens maktkupp snabbt hade fått brett stöd. Hanell hade goda kontakter till adeln och var ett ofta anlitat ombud vid rättprocesser i staden. Ändå var han tydligen en något udda person och då han omnämns ges han av Matthias Calonius attributet ”underlig”. Hans närmaste beskyddare var familjen Ramsay på Esbo gård och greve Johan Sparre i Tosterup, med vilka han hade nära umgänge. Hans efterlämnade brev till Skåne är en mycket intressant källa till den helsingforsiska vardagen under de första åren av 1780-talet. Genom att han var verksam vid artilleriet var han bosatt i staden och inte på Sveaborg. Han följde således på nära håll stadens liv både i societeten och vid domstolarna.²⁴

Hanells tal i Helsingfors kom att bli berömt senare, eller snarast ökänt, då Johan Henric Kellgren utnämnde honom till praktexempel på pekorala och skrattretande retoriker och poeter och ansåg honom vara en fantastisk exponent för usel lundalyrik. Kellgren ägnade bland annat auditören uppmärksamhet i sitt språkrör Stockholms Posten den 27 januari 1779, då han kommenterade ett tal som Hanell hållit i Riddarhusets stora sal i Stockholm på kungens födelsedag. Publiken hade enligt Kellgren varit talrik och tydligen oändligen road av herr oratorn, eftersom talet utlöste ordentliga skrattsalvor, då liknelser som ”försynens kompass” och ”samvetets magnetnål” uttalats. Kellgren använde sedan Hanell återkommande både explicit och med mindre direkta omnämmanden som hackkyckling. Ett drygt år senare hade Kellgren kommit över ett exemplar av Hanells tal från 1772, som han då publicerade med långa ironiskt kommenterade citat. Ytterligare några år senare, i april 1783, gav sig Kellgren på Hanell igen, trots att han medgav att auditören ”[i]genom en af de vanliga förföljelser, som en låg och brottslig afund alltid upväcker emot Store Män, blef då denne förtjente Poeten tvingad, at kasta ifrån sig Lyran, för at icke återtaga den på flere År”. I sin utförliga och extremt satiriska ”Eloge” gör Kellgren Hanell till en motbild av sig själv, som kallar ”den orimmerlige versmakaren” med ”förderfvad smak, som alt mera utbreder sig i Snillets verld”. Hanell får stå för det löjliga gammaldags versnickrandet som saknar allt snille och all smak. Kellgren dissekerar sedan raljerande en färsk dikt av Hanell.²⁵

Att Hanell av samtiden uppfattades som originell åtminstone i lärda kretsar kan sägas vara klart. Uppenbarligen drev hans ambitioner honom för långt och han överskred glatt gränser som konventioner satte upp. Så skedde med besked då Gustaf III hedrade en disputa- tion i Åbo med sin närvaro i maj 1775. Hanell ställde sig då plötsligt upp och började fungera som extraopponent till universitetsfolkets förskräckelse och kungens uppenbarliga förnöjelse.²⁶ Auditören hade av allt att döma en god självkänsla och hoppades på att bli noterad och gynnad av högt placerade personer – till och med kungen alltså – men hans framgångar lät vänta på sig. I vilken mån det hade att göra med hans bristande omdöme i sociala och litterära frågor är svårt att avgöra. Han slutade som lagman på Gotland, även om han under sin långa tid i Helsingfors också ställde upp i borgmästarvalet och försökte få befordran genom kontakter. Hans namn figurerar i protokollen i Helsingfors ända fram till 1792. Att han gång på gång gick över gränsen till det som var lämpligt, utan att egentligen göra något som kan uppfattas som direkt omoraliskt eller brottsligt, gör honom till ett rätt så intressant studieobjekt. I stadens protokoll omtalas han aldrig i negativ ton. Ett fel som han enligt andra ofrälse ståndspersoner hade, var nog att han inte var tillräckligt anspråkslös eller kanske var han för självcentrerad i relation till sin position och status. Men om borgerska- pet i Helsingfors faktiskt uppfattade honom som en usel talare eller en löjlig figur kan inte fastställas. Han ställde upp i borgmästarval senare också i Borgå och blev inte helt utan röster där heller.²⁷

Den 5 april 1775 avsade sig Kuhlberg av någon orsak sin syssla som politieborgmästare och man lovade honom ett anseeligt arvode i efterskott. Arvodet han lyfte kom att stå honom dyrt, eftersom hans motståndare

kom att ta strid om saken. Till ny politieborgmästare utnämndes av Kunglig Majestät från andra förslagsrummet Abraham Magnus Alfthan, och Johan Kuhlberg fick således en ny kollega, som tog över ordförandeskapet i magistraten efter honom. Kuhlberg fortsatte som förut som ordförande i rådstugurätten.²⁸ Hedvig Ulrika Weckström och Johan Kuhlberg kom att välsignas med fyra överlevande barn: Johannes, Christian, Lovisa och Hedvig. Då dottern Lovisa döptes den 15 maj 1770 hade borgmästaren redan samlat ett imponerande nätverk i staden. Enligt devisen ”mina fienders fiender är mina vänner” fick Kuhlberg sannolikt en del stöd i kulisserna av Elisabeth Kyhl, som stod på kant med flera av handelsmännen. Som faddrar stod änkan Burtz bror kapten Kyhl, räntmästaren Hellenius – och handelsman Sederholm!

Kultur, konkurshot och äktenskap

I början av sin borgmästartid hade Johan Kuhlberg använt sig också av rent ekonomiska påtryckningsmedel gentemot handelsman Byström. Senare, på 1780-talet fick han själv smaka på samma bittra medel, men vid den tiden hade redan Byström och Kuhlberg en del gemensamma intressen. Konkurshotet var något mycket reellt vid denna tid, eftersom de flesta handelsmän hade skulder hos varandra. Oftast försökte man undvika konkurser av handelshus som hade verksamhet eftersom detta ofta lätt kunde innebära att förluster och problem spred sig som ringar på vattnet. Trots detta behandlades ungefär ett trettiotal konkurser i Helsingfors rådstugurätt under perioden 1770–1800 och Anders Byströms konkurs var en av dem.¹

En konkurs var vanligen något som drabbade många eftersom kreditgivningskedjorna var långa och invecklade. Som källa är konkursmaterialet mycket intressant om det finns bevarat, men det är rätt svåranalyserat. Liksom då det gäller bouppteckningar måste man ofta förundra sig över hur handelsmännen själva klarat av att överblicka sina affärer. Handelsbokhållarna ansågs vara kompetenta personer och de blev ibland själva senare handlande. Tyvärr finns endast stadens bokföring bevarad, och redan den är svåröverblickad, trots att den vid denna tid var förhållandevis liten. Handelsbokhållning var en gammal och viktig konst. Det fanns ambitioner under detta sekel med förkärlek för byråkrati och en uppfattning om hur bokföring skulle göras, men med dagens mått är den tidens bokföringsmetoder ändå bristfälliga. Saken blir inte bättre av att man på inget sätt skiljde på närings- verksamheten och den privata ekonomin, en tendens som också är synlig då det gäller tjänstemän.

År 1772 fattade Nils Burtz änka Elisabeth Kyhl ett drastiskt beslut och gifte om sig. Vid Nils Burtz död 1765 hade handelshuset varit skuldyngt, men det hade också haft en stor egendom. Den bestod, förutom av det halvfärdiga stenhuset och en del andra fastigheter, av Gammelstadskvarnen och Grönnäs tegelbruk vid Tavasttullen, mindre andelar i Thölö tegelbruks ägor, bryggeriet i Ulricasborg, stadens tobaksfabrik och en tredjedel av sågen i Tolkby i Helsinge samt flera skeppsandelar. Men Burtz hade stora skulder, inte minst till fästningsverket, lantmäterikontoret och tobaksfabriken. Dessutom hade uppenbarligen hans sväger lånat honom mycket stora summor. Fordringarna var inte lika stora, men desto flera. Burtz hade tydligen mycket aktivt sysslat med att låna pengar, bland annat till landshövding Boije.² Men änkan var en rådig och duktig handelskvinna, som målmedvetet hade fortsatt affärerna, möjligen hade hon ett visst stöd i sin bror. Änkans utvalde var löjtnant Jacob Gerdes. Inför äktenskapet gjorde hon en ny bouppteckning för sin egen del. I dokumentet uppges att hon ”under sitt änkestånd genom den högsta Gudens välsignelse och hennes oförtrotta flit och omtanke icke allenast förnöjt sterbhusets kreditorer utan även förvärvat åt sig en del av den fasta och hela den lösa ägendomen”. Som överstelöjtninnan Gerdes fortsatte hon senare att driva sitt företag och kom under årens gång att processa mot såväl sin man, dotter som svärson i synnerhet om kvarnen i Gammelstadsforsen. Det står helt klart, att det ingalunda var de ingifta männen som styrde och ställde, utan det gjorde Elisabeth Kyhl med stöd av ett äktenskapsförord. Ibland var hon tvungen att vända sig till magistraten för att få saker ordnade och hon blev aldrig motsagd av stadens borgerskap. Svärsonen försvann en vacker dag på 1790-talet med dotterns hela lösöre, men modern hade i detta skede brutit kontakten och visade tydligen aldrig någon medömkan med sin dotter. Man var ganska upprörd över hennes hårdhet mot dottern, men på grund av respekt för hennes ekonomiska makt vände sig ingen mot henne. Hon dog först 1811 då hon var 75 år gammal.³

Man visade uppenbarligen en stark lojalitet i magistraten för det högre borgerskapets änkor. Då den nitiske stadsfiskalen Sennelin anmälde änkan Neukirch vid Tavastgatan för att olovligen ha satt upp en hökarbod med tillägget att hennes avlidne man endast haft burskap för kramhandel, var magistraten ovanligt enig i sitt beslut: ”Alldenstund det är magistraten noggsamt känt, at sökandes 2ne männer Dahlström och Neukirch bägge i lifstiden varit handlande, samt att enkan Neukirch är barnfödd i denna Stad” var hon fri att syssla med vilken verksamhet hon ville. Hon var dessutom inte dotter till vem som helst, utan till Carl Telleqvist, som efter lilla ofreden varit en av stadens ledande borgare. Han hade vid sin död i början av 1750-talet en av stadens ståtligaste gårdar vid stadens torg där han bedrev krog och handel.⁴

Genom sin mångsidiga verksamhet var Anders Byström en av stadens synligaste personligheter. Trots att han ofta verkar ha befunnit sig i ekonomiskt trångmål tjänstgjorde han både som stadsäldste och på ålderdomen även som borgmästare. Hans agerande tycks därför ofta vara snarast idealistiskt, samtidigt som han var en av dem som förstod sig på att sko sig på Sveaborgselitens lyxkonsumtion och kulturella vanor. Man har i allmänhet ansett att det var just Sveaborgsofficerarna som hämtade ett elitistiskt kulturliv till staden och en finare livsstil, och något ligger det säkert i det. Men visst hade staden egna drivkrafter på området, inte minst bland prästerskapet och handelsmännens familjer.

De viktigaste gemensamma utrymmena för kulturella och sociala evenemang var kyrkan och rådhuset. Dessa var de institutionella rum där man sysslade med kultur. I kyrkan begränsades denna aktivitet till musik i samband med olika förrättningar. Organisten i staden var nämligen en central kulturperson och den ende tjänsteinnehavaren som sysslade med någon konstform. Vid denna tid var både arkitekter och målare i högre grad hantverkare än konstnärer. Men musiken var ett inslag i livet med vilket man kunde underhålla och framförallt skapa stämning och solennitet. I tidens tankevärld ansåg man att just musiken starkt påverkade människans sinnesstämningar.⁵ Församlingens kantor var en utbildad musiker som representerade högkulturen.

Organisten Gustaf Adolf Lenning var son till domkyrkoorganisten i Åbo, Carl Petter Lenning. Fadern var också musikdirektör vid Kungliga Akademien i Åbo. Lenning arbetade träget för att förhöja musiklivets kvalitet i staden. Den 30 april 1774 inlämnade han en skrivelse till stadens magistrat i vilken han konstaterade att stadens musikutbud var uselt. Lenning meddelade att han av sin far fått en gedigen utbildning i musikvetenskapen och därför kunde hantera alla vanliga instrument. Han anhöll om att få välja sju eller åtta skolelever för att grunda en orkester. Men han ville också att denna orkester skulle ha ensamrätten till alla uppträdanden i staden för att orkesterledaren och dirigenten skulle kunna få lön för sin möda. Stadens magistrat var motsträvig, man hade redan gett ensamrätt åt ”stadsmusikanten” Thusberg som var trumpetare vid stadens kavalleritrupp. Man tyckte ändå att Lenning kunde undervisa elever mot betalning. Men Lenning gav inte upp utan inkom med en ny skrivelse till stadens äldste, vilka den 13 mars 1775 beslöt att invånarna och det förnämliga borgerskapet i staden vid bröllop och andra tillfällen skulle anlita Lenning som förmedlare av dugliga musikanter.⁶

Men även borgerskapet sysslade med musik. Åtminstone i familjerna Schwartz och Myhr visade man intressen för musik redan på 1750- och 1760-talen. Familjen Byström var en av stadens kulturella drivkrafter med sitt kulturella intresse som omspände allt från litteratur till parkkonstruktion. Anders Byström hade också deponerat ett klaver hos organisten Lenning. Möjligen hade han köpt det av Lenning vars far även byggde instrument. Byströms yngste son Thomas blev sedermera en av Finland tidiga komponister och hans syster uppges ha varit en av stadens första pianolärare. Man har ansett det sannolikt att Thomas Byström fått sin första musikundervisning av Lenning. Det dröjde dock till efter Lennings död innan man organiserade den första offentliga konserten i själva staden. Detta inträffade 1786 och då verkar Thomas Byström ha räddat en usel konsert med ett hyfsat framförande av en pianokonsert. Dessutom hade man framfört en symfoni av Haydn. Följande konsert som finns dokumenterad verkar vara Bernhard Crusells konsert, given på en genomresa 1801.⁷

Men musik hörde självklart till vid festliga tillfällen som bröllop, begravningar och baler. Om konserter i modern mening inte var alldeles vanliga så musicerades det säkerligen i hemmen och vid större och mindre fester, förutom vid de kyrkliga ceremonierna varje vecka. Ser man till de noter som funnits tillgängliga verkar de åtminstone delvis kommit till staden via Sveaborg. Bland andra Lenning inhandlade noter vid

stadens auktioner.

Teaterlivet är en aning bättre dokumenterat och finns beskrivet i litteraturen.⁸ Också magistratens protokoll skvallrar om skådespelartruppernas liv och leverne. Redan 1775 ropade en skådespelare in franska skådespel vid en auktion i staden.⁹ Åren 1780, 1787 och 1796 finns det anteckningar om de avgifter resande trupper skulle betala till stadens kassa. Senare delades pengarna mellan stadens fattiga och Kungliga Dramatiska Theatern. Även 1784 finns en notis om en comediant. Det fanns uppenbarligen två centrala teatergestalter som tidvis bevistade staden, Johan Anton Lindqvist¹⁰ och Carl Gottfried Seurling¹¹. Seurling var av tysk börd och en legend på sin tid med sina föreställningar Verldenes skapelse och Den döende fadern. I något skede hade Lindqvist och Seurling sannolikt en gemensam trupp och bodde tillsammans.¹² Lindqvist finns till och med omnämnd i Helsingfors som traktör och aktör år 1791.¹³ Två år senare var han åter comediedirecteur och råkade då i gräl med sin aktör Carl Magnus Hamberg, som genom auditör Blome krävde Lindqvist på löner och övriga skulder. Hamberg hade ledsnat på teaterlivet och ville ha ersättning också för bildhuggeri och målning, vilket visar på mångsyssleriet som behövdes för att förverkliga teateruppsättningar i en småstad vid denna tid.¹⁴ I början gavs föreställningar i rådman Bocks hus.¹⁵ Senare ägde teaterföreställningarna sannolikt vanligen rum i Carl Etholéns lada i utkanten av staden i närheten av den plats Svenska Teatern står idag. Där ordnades även andra föreställningar av bland annat lindansare. Seurlings trupp fortsatte efter direktörens död under ledning av hans änka.¹⁶

Förutom noter, böcker och annan kulturkonsumtion bidrog Sveaborgs officerare även med bildkonst. På fästningen vistades A.E. Geete, Elias Martin och Nils Schillmark som målade ett antal porträtt av stadens borgerskap. Det finns också en del porträtt föreställande stadsbor av okända konstnärer som kan vara målade på annan ort eller kanske av målaren Edelman, som åtminstone lär ha försett teateruppsättningar med vackra kulisser. Det är helt klart att kulturlivet blomstrade upp under 1780-talet i Helsingfors.

Byströms krog och park Sorgfri utanför Esbo tull satte sin prägel på stadens nöjesliv. På 1750-talet ansågs parken med sina fruktträd, något som inte alls funnits i Helsingfors, lända staden till stor heder.¹⁷ Han höll också biljard på Sveaborg och ordnade piqueniquer. Men han kom tidigt på kant med den enligt honom trångsynte borgmästaren Kuhlberg som gärna tjatade om stadens finanser. Byström var inte den ende som råkade i ekonomiskt blåsväder. Pengar kunde användas som ett politiskt påtryckningsmedel. Borgmästare Kuhlberg blev nämligen snart själv beskylld för att ha lyft för mycket lön och några år efter Byströms konkurs stod Kuhlberg själv inför faktum, sedan Johan Sederholm överklagat borgmästarens retroaktiva arvode från 1775. Lyckligtvis hade Kuhlberg sin förmögne sväger att stödja sig på. En konkurs innebar att man inte betalade skatt, varför man inte heller kunde rösta eller sköta en tjänst. Detta politiska mordhot hängde alltså över borgmästaren.¹⁸

Heder, ett gott anseende och ärlighet var ett viktigt kapital i en liten stad vid denna tid. Kunde man få kredit levde man väl, men stängdes penningkranarna kom man hastigt i gungning. Konkurs eller utmätning av skulder var sist och slutligen förhållandevis vanliga. Särskilt handelsmän var ständigt utsatta för denna risk, och en stor del av dem råkade också ut för en konkurs eller utmätning någon gång under sin karriär. Förlusten av pengar och egendom var emellertid övergående, det avgörande var hur man agerade i en sådan situation för att behålla sitt anseende och sin trovärdighet. Handelsmannen Lihrl förlorade en stor summa pengar 1780 då ett skepp förlist och han råkade i ekonomiskt trångmål. Han var tvungen att söka flera inteckningar på sin fastighet i Helsingfors. Lihrl var noga med att inte bestrida några anspråk eller på annat sätt komma i konflikt med gäldenärerna. Eftersom han var i underläge var hans inställning tydligt tillmötesgående, i hopp om att själv bemötas med förståelse. Många av handelsmännen var åtminstone tidvis skuldsatta och därför var just förtroendet och hederligheten en så viktig resurs. Men någonting gjorde att Lihrls förtroendekapital inte räckte: han tvingades lämna stadens borgerskap och själva staden för många år framåt. Lihrl lyckades aldrig återfå sin ställning som handelsman, trots att hans hustru var född Tesche.¹⁹

Ett senare exempel på hur en konkurs kunde hanteras av stadens handelsmän är den unge Henrik Jakob Govinius bankrutt. Till denne unge handelsman förhöll man sig uppenbart positivt, och hade sannolikt också på grund av bättre konjunkturen möjlighet att göra det. Henrik Jakob var förutom frimurare även broder i timmermansorden. Dessutom var han gift med Johan Burtz dotter. Han gjorde konkurs efter sin fader Zacharias Govinuis död. Men han klarade sig smidigt ur sterbhuskonkursen på grund av att Johan

Sederholm, men också alla andra kreditorer även på andra orter, lät bli att kräva sina skulder av sterbhuset. Det är inte otänkbart att Sederholm eller någon annan penningstark aktör i detta fall handlat i bakgrunden för att stödja den unge mannen. Således kunde Govinius etablera sin egen affärsverksamhet som handelsman på ruinerna av sin fars affärer.²⁰

Också konkurshotet över Kuhlberg hävdades till slut genom ingripande och hotelser av Johannes Weckström, men också tack vare att Johan Sederholm och andra, visserligen sent omsider, gick med på att likvidera skulder.²¹ Det verkar inte ha varit ovanligt att man helt enkelt lät bli att kräva in skulder av olika orsaker som är mindre kända i dag. Osäkra fordringar var ofta en stor post i handelsmännens bouppteckningar och de kunde vara mycket gamla skulder som uppkommit årtal tidigare. Skuldförbindelserna kors och tvärs inom stadens borgerskap kunde för långa perioder skapa eller befästa nätverksrelationer.

Äktenskap som strategi – fallet Weckström

Trots att det på 1780-talet tusslades om en förlovning som ingåtts av Johannes Weckström var Carl Gustaf den enda av bröderna Weckström som senare gifte sig. Systrarna Lovisa och Hedvig Ulrika gifte sig också, Hedvig Ulrika med borgmästare Kuhlberg och Lovisa med en kapten Bierman som dock dog inom kort. Varför valde Johannes och Jacob Daniel det oäkta ståndet? Orsakerna var knappast direkt ekonomiska för Johannes del, eftersom han hade alla ekonomiska förutsättningar att ingå ett socialt fördelaktigt äktenskap eller till och med ett som varit rent känslomässigt motiverat. Äktenskapen var en viktig del av nätverken, men de skapade också nya släktrelationer, vilket innebar bestående ekonomiska bindningar eftersom äktenskapen sällan upplöstes på annat sätt än genom döden. Ingifta släktingars inflytande kunde vara stort och detta kunde också för Weckströms bli ett hot. Äktenskap betydde också ofta arvingar, barn som kunde uppfattas både som besvär och som tillgångar för släkten. Jacob Daniel påstod långt senare att hans bror Johannes vändats över sin giriga syster Hedvig och hennes släktingar, vilka eftertraktade hans ägor.

... hvarvid, han med tårar i Ögonen, tillade, sådan har min tack- sägelse varit, för alt det goda jag gjort, detta Folket, och för det jag lämnadt mig ogift, blott för att kunna bidra till deras hjälp, ty hade jag följt deras exempel, att gifta mig, som likväl kunnat ske utan at behöfa göra räkning på andras egendom, såsom de gjordt på min, så skulle jag sluppit att höra dylika hotelser, och de skulle då tillika sluppit, at plocka mig.²²

Detta var dock Jacob Daniels version av broder Johannes förhållande till sina syskon och släktingar. Andra vittnesmål och källor talar tvärtom om att Johannes ofta ställde upp för dem med både livsmedel och ekonomiskt bistånd. Johannes Weckström levde tydligen mycket för sin gård, som var hans stora livsverk, så att han tydligen tidvis i praktiken bodde på kontoret tillsammans med sina skrivare.²³

De äldre bröderna Weckströms skäl till att förbli ogifta uppgavs av auditör Jacob Daniel vara högst osjälviska. Genom att förbli ogifta skyddade de sin moder änkan Hedvig Ulrika Sutthoffs ställning och senare ställde de upp för sina släktingar. Johannes Weckström hade efterskänkt en skuld till sin svåger borgmästaren Johan Kuhlberg i samband med trasset kring hans lön, på villkor att gåvan tillföll barnen och att föräldrarna inte fick förskingra den.²⁴ De kommande generationerna omfattades alltså av Johannes Weckströms omtanke och omsorg. De som gifte sig och fick barn blev på sätt och vis alltså en belastning för hela släkten. Den yngste brodern Weckström var den ende som gifte sig och det skedde lågt senare. Efter Carl Gustafs tidiga död bröts tydligen kontakten helt mellan Weckströms och änkan Amalia Lizelles, trots att paret hade en liten son, uppkallad efter sin farfar Mathias.

Historien om Carl Gustaf Weckströms äktenskap med borgmästardottern Amalia Lizelles har vissa intressanta aspekter, vilket kanske kan bidra till att förklara brödernas skepsis. Borgmästaren Gabriel Lizelles var nämligen vid tiden för giftermålet, liksom även senare, kraftigt skuldsatt och far till flera ogifta döttrar. Redan 1793 hade han lånat pengar också av sin blivande svärson. Sommaren 1802 efter ingånget äktenskap överlämnade svärfadern betydande mängder lösöre, bland annat sitt bibliotek, en kalesch, ett fickur av silver, två kor och flera soffor och andra möbler, som pant till sin svärson. I samband med bröllopet passade han också på att låna ytterligare pengar, möjligen för att täcka kostnader i samband med själva festligheterna. Tillvägagångssättet är rätt intressant, för i praktiken handlade pantsättningen om en förtäckt hemgift eller bröllopsgåva.²⁵ Sannolikt var avsikten dock att på detta sätt undkomma andra kreditorer,

eftersom man särskilt hade bemödat sig om att söka lagfart på själva pantsättningen. Familjen Lizelles ägde ändå ett värdefullt hus vid Kyrkogatan och familjen anseende torde ha varit gott. Men Carl Gustaf dog endast några år senare och överlevdes av sin svärfar.

Det verkar alltså som om den enda av de fem syskonen Weckström som på något sätt lyckades med ett äktenskap var borgmästarinnan Hedvig Ulrika Kuhlberg. Att hon sedan förtalades av åtminstone ett av sina syskon och beskylldes för girighet, samtidigt som hon i stort sett lämnades arvlös, gör att familjens öde på denna punkt snarast verkar tragiskt. Vilka de egentliga orsakerna till detta är förblir en gåta, kanske var det en fråga om olyckliga sammanträffanden eller medvetna val, troligen en blandning av båda. På vårvintern 1783 hade det visserligen talats om att Johannes Weckström skulle gifta sig med en mademoiselle Wendelia.²⁶ Både handelsmännen Johan Sederholms och Petter Heidenstrauchs fruar var födda Wendelia, så äktenskapet skulle ha gett Johannes Weckström ett bra släkt nätverk. Men hans planerade äktenskap förverkligades aldrig, kanske var det Sederholm som satte käppar i hjulen eftersom han hade ett horn i sidan till Weckström. Sannolikt var den unga damen i fråga jungfru Sophia Margaretha Wendelia som några år senare kom att gifta sig med den milde och generöse Nathanael Heidenstrauch. Johan Kuhlberg den yngre gifte sig sedermera med Petter Heidenstrauchs dotter, men efter makens död under finska kriget återvände hon till sin faders hus. En känsla av bitterhet i Jacob Daniel Weckströms texter och handlande är ändå påtaglig då han som gammal man talar om sina syskons äktenskap.

Brännvin och business

Gustaf III:s kupp 1772 fick många konsekvenser för Helsingfors och Sveaborg. Den unge monarkens strålgång och nåd sträckte sig till familjen Hellenius, eftersom räntmästare Anders Hellenius söner hörde till dem som adlades. Hellenius blev således af Enehielm främst tack vare sonen Pehr som medverkat i revolutionen som officer. Så snart Gustaf III gripit makten genomförde han på eget bevåg ett antal stora reformer som fick konkreta följder för livet i staden. Av stor betydelse blev förstas kungens höga prioritering av krigsmakten, vilket livade upp Sveaborg igen. Två andra stora reformer som påverkade staden var länsreformen och brännvinspolitiken, vilka båda ledde till åtgärder som genomfördes 1776. Länsreformen innebar att man flyttade länets huvudstad till Tavastehus 1776. Det betydde att landshövdingen och hans närmaste tjänstemän flyttade från Helsingfors. Detta hade både för- och nackdelar för staden. Å ena sidan kunde man kanske ta sig större friheter än förut och magistraten och borgerskapet kunde själv mer påverka vilka saker som kom till landshövdingens kännedom eller som underställdes hans beslut. Å andra sidan var det oundvikligt att landshövdingen inte längre skulle vara lika insatt och engagerad i stadens affärer som tidigare, vilket kunde vara en nackdel då man behövde vända sig till myndigheterna i Stockholm för att driva sina egna intressen.

Reformerna inom alkoholpolitiken var inte mindre. Efter ett misslyckat försök med att arrendera ut brännerirättigheter hade kungen beslutat sig för att införa ett statligt monopol genom kronobrännerier. Alkoholpolitiken hade en längre tid varit snårig och fungerade dåligt. Från 1772 rådde under flera år dessutom till och med en situation då bönder och borgare var tvungna att betala brännskatt samtidigt som förbud att bränna brännvin rådde. Situationen var absurd och ohållbar, men kungens försök att bringa reda i systemet och samtidigt tjäna pengar fick snarast förödande effekt, åtminstone enligt Ilkka Mäntylä, som har gjort en både grundlig och intressant undersökning om det hela. Enligt Mäntylä resulterade kungens inkonsekventa politik – som i stort sett på några år gick från förbud till tvångsförsäljning – till allt mer bristande respekt för lagen och ökande superi.

Kronobrännerier skulle inrättas genast 1776 och i Helsingfors köpte kronan det tjugo år gamla Bryggerihuset i Ulricasborg. Övermasmästare Bengt Bengtsson Qvist ledde ombyggnadsarbetet, som stötte på många problem, och verksamheten skulle övervakas av major Reinhold Ulrik von Post. Dessa två blev åtalade i kammersrätten på grund av oklarheterna vid köpet av byggnaden. Till att börja med var huset mindre än vad som uppgetts då man köpte det. De aktiva bröderna af Enehielm var också engagerade i kronobränneriets affärer. Den äldste brodern Carl Gustaf, som arbetade som lantränmästare, sålde 1777 ett hus till bostäder

och lager för färdigt brännvin. Säden som skulle brännas förvarades i kronomagasinet fram till dess att man 1783 fick ett eget magasin. Detta resulterade i ett nära samarbete mellan bröderna af Enehielm och Weckströms, ett samarbete som inte alltid var friktionsfritt. Bränneriverksamheten arrenderades 1777 av major Blåfield, men han hade stora problem med kvaliteten. Brännvinet var odugligt och illasmakande – att bränna så stora mängder krävde skicklighet. Dessutom klagades det på att mjölet som användes var blandat med sand. Brännmästaren byttes ut och följande år då sekreteraren vid arméns flottas överrätt Fabian af Enehielm (alltså en av sönerna till räntmästare Hellenius) tagit över arrendet tillsammans med Blåfield, blev både avkastningen och brännvinet betydligt bättre. Fabian, som i ålder stod mellan bröderna Carl Gustaf och Per, övertog arrendet själv på hösten 1779.

I början av 1780-talet misslyckades skörden flera gånger och Fabian af Enehielm råkade i ekonomiskt trångmål, och han fick stöd av landshövdingen de Bruce, som ansåg att han skötte sig mycket bra och försökte hjälpa honom till ett nytt kronobränneri i länets nya huvudstad Tavastehus. Saken blev inte bättre av att Gammelstadskvarnen brann ner i slutet av november 1783 och den drabbade Elisabeth Kyhl dessutom råkade i rättstvist med sin make, eftersom hon inte ville sälja sin egendom (Brändö) till honom. Kronan importerade säd som maldes på Sveaborg. Det rådde brist på mjöl och trots att man under 1784 inte skulle bränna sprit på importsäden från Reval bröt man friskt mot förbudet. Under hela denna tid hade kronobränneriet och kronomagasinet ett gemensamt lagerutrymme i Helsingfors, i praktiken delade alltså sekreteraren Enehielms och proviantmästaren Weckströms verksamheter lager. Dessutom skötte Weckström importen av utländskt brännvin till soldaterna som beräknades behöva över 40 liter brännvin var om året. Bränneriet i Helsingfors var ett av landets största och som mest brände man över 6 200 tunnor säd år 1782, då skörden var bättre än den var både året innan och året efter, då missväxt och stor brist på säd rådde. Bränneriet hade kring 50 anställda. Destilleringen gjordes under åren 1778–1782 på Kampen i handelsman Byströms hus, tydligen som ett gemensamt företag med Enehielm och Blåfield.²

Accisträtten handhade ärenden kring brännvinsbränning och acciser. Dess protokoll talar sitt tydliga språk om hur flitigt man bröt mot brännvinsregleringen, trots de hårda straffen. Till Sveaborg kunde man sälja hur mycket sprit som helst och alla samhällsgrupper verkar ha varit representerade i kommersen. I mars 1774 då det rådde förbudslag och alla olovliga brännvinspannor skulle vara förseglade, åtalades stadens apotekare Dahm av stadsfiskalen Sennelin. Apotekaren var händelsevis också traktör och hade blivit ertappad av stadsfiskalen med att ha bränt sprit. Stadens accisrätt kallade in apotekaren som med handen på bibeln svor att pannans sigill ”icke blifvit af mig vit- terligen af mitt folck bruten”, varefter rätten hastigt släppte målet utan att fråga efter vad apotekaren själv gjort. Man kan ana en viss irritation över den nitiske stadsfiskalen Sennelins aktivitet även i ett större fall på 1790-talet kring vissa brott mot kaffeförbudet, då magistraten i det längsta slingrade sig för att slippa döma någon av stadens handlande. På 1780-talet förekom till och med misstankar om att samtliga stadens handelsmän samfällt bedrev spritsmuggling. Inblandad i affärerna var också skepparfamiljen Mattheizen, Weckströms grannar, som också var redo att vittna för Johannes Weckström då han behövde det gällande dålig sprit. Det var inte ovanligt med smugglingsåtal just i Helsingfors och Lovisa, och det har säkert att göra med fästningarna och de många soldaterna.³

Då Mathias Weckström dog 1776 hade hans son Johannes redan skött tjänsten en längre tid. I bouppteckningen noterades bland annat att det i fältmagasinets fanns ett överskott på 1739 tunnor spannmål som Mathias skänkt sin son då han hade tillträtt tjänstens som fältproviantmästare. Fallet visar hur den egna egendomen helt konkret blandades med kronans och yrkesverksamheten inte var något som man skiljde från det övriga livet – inte ens som kronans tjänsteman. Överskottet sades härröra sig från ”Regementenas beviljade doceurer” och vara givna till sonen som en gåva med varm hand. Ingen av de övriga arvingarna protesterade utan nöjde sig med sina drygt 85 daler kopparmynt per man. Även exekutorerna nöjde sig med att notera detta. För övrigt visar bouppteckningen tydligt att Weckströms förde ett representativt liv med stora serviser i många delar. Den gamle fältproviantmästaren begravdes på kyrkogården ett stenkast från huset.⁴

Några år senare då bränneriet var i full gång köpte Johannes Weckström Domarby gård i Helsingfors av majoren Georg Magnus Brunow. Weckström utökade gårdens ägor under hela 1780-talet och lät uppföra ståtliga stenbyggnader. Weckströms ansågs med tiden mycket inflytelserika i Helsingfors socken och deras förmögenhet sågs härstamma från handeln med Sveaborg, som fältkamrerare och senare proviantmästare

hade Johannes Weckström haft hand om kronomagasinets och inhandlande av säd till Helsingfors och Sveaborg. Dessutom sålde han åtminstone ved till kronobageriet och bedrev möjligen egen handel på Reval. Som kronans tjänsteman hade han möjlighet att själv leverera varor från sina egendomar och på så sätt skaffa sig en stor förmögenhet, samtidigt som han enligt tidens syn på patriotism kunde arbeta för det allmänna bästa. Ett av de tidigare exemplen på att pengar inkasserades av kronan är en adelsman, Carl Tersmeden, som i tiden raskt inhandlade Alberga och slog upp ett tegelbruk för att leverera varor till sin vän Ehrensvärd på Sveaborg. Ett sådant förfarande ansågs inte i sig vara omoraliskt eller korrumpert, utan kunde tvärtom betraktas just som patriotiskt, så länge priserna var rimliga. Det förekom dock fall av beskyllningar mot överpriser och det står helt klart att man skodde sig friskt på fästningsbygget. Att Weckströms affärer, liksom säkerligen även många annans, inte alltid tålde fullt dagsljus är troligt. Weckströms hade under 1700-talets gång allt mer tagit avstånd till stadens magistrat. De hade flyttat ut till landsbygden och var inte medlemmar av stadens borgerskap. För kronans räkning importerade Johannes Weckström säd från orter som Danzig och Elbing, där den svenska armén traditionellt handlat säd. Då kronan importerade säd skedde det givetvis tullfritt, vilket även gällde kronobränneriets import.

Sommaren 1781 blev Weckström misshandlad på öppen gata av arméns sekreterare Fabian Enehielm. Vad slagmålet egentligen gällde är oklart, men någon koppling till kronobränneriets affärer hade det hela. Weckström representerades i rätten av sin sväger, borgmästare Kuhlberg. Hela processen fick närmast löjliga proportioner, trots att Enehielm från början erkänt sin skuld. Weckström ville sätta dit honom också för förtal. Ett vittne inlämnade en redogörelse för händelseförloppet som kanske kan ge en ögonblicksbild av en sommardag i staden:

Då jag i sällskap med fältproviantmästaren den 26 sistl Julii satt på Bäncken vid Skeppsbron här i Staden kom sekreteraren wälborne herr Enehielm till oss; efter en liten stund gingo vi uppåt stranden och då vi kommit till hr handelsmannen Fischers hörn, frågade herr sekreteraren herr fältproviantmästaren: hvad är det för Chicaneust memorial, du utgifvit till herr Generalen; svarades intet har jag ingifvit någont sådant. Herr sekreteraren sade: Jo! Det har du gjordt, och däri icke allenast chicanerat mig utan ock de andra arrendatorerne af Krono Bränneriet; svarades, har jag skrifvit sådant så har jag chicanerat mig sielf; herr Sekreteraren sade du är en hundsvott tog några steg fram, wände sig och slog herr fälproviantmästaren med käppen några slängar öfver hufvudet, hvilcken då sade hundsvott sielf, slog emot med en liten käpp som sekreteraren tog och kastade i Fischers trädgård sägandes jag skall lära dig skrifva höfligt din hundsvott detta sista ord repeterades några gånger hvarefter sekreteraren gick stora gatan upåt och herr fältproviantmästaren och jag på källaren att tvätta af något blod som satt på vänstra kindbenet.

Det sades att det i verkligheten var så att Weckström ville ha konduktörs fullmakt för att få bära gul ros och att han utpressade Enehielm i detta syfte. Rang var viktigt och Weckström såg en chans att ta ett avgörande socialt steg uppåt i hierarkin. Möjligen var det bittert för honom att se hur galant familjen Hellenius förvandlats till af Enehielm. Weckströms agerande i rätten ter sig ändå i dag närmast komiskt. Han hade efter att tvättat blodet av sig hos Fischer, sprungit upp längs Storgatan fram till apotekare Elgs hus, där sekreteraren gått in och sedan smyglyssnat vad som sagts där inne.

... [Enehielm] sade sig icke hafva kunnat undgå, at för så uppenbara chicaner söka sig detta tillfälle, til at lika uppenbarligen revan- chera och betala mig derföre med stryk, ty harm gör hellvite som orden lydde, hvilka utlåtelse, herr apotekaren Elg och dess Fru jämte flera andra åhörde, – hvarefter herr sekreteraren med likadant skrytande tal continuerligen flera dagar å rad i sitt hus fortfarot, för alla dem, som honom besökt [...] mycket säker kundskap av en man som dels i ärenden dels för ros skuld passerat fram och tillbaka på gatan förbi herr sekreterarens fönster och äfven ibland der under stådt.

Med skrivelser och argument av denna typ fördes saken av Johannes Weckström och Johan Kuhlberg både till rådstugurätten och till hovrätten. Affären avgjordes till slut i godo flera år senare efter bittra gräl. Med vilken valuta freden med Enehielm köptes förblir obekant. Men senast 1780 hade Johannes Weckström kommit i öppen fejd också med handelsmännen i staden då han ställt upp till sin svägers förvar genom att betala dennes skulder till staden. Kuhlberg stod då på konkursens rand och Weckström insände en ilsken skrivelse i vilken han på ett för bröderna kännetecknande sätt sade sig ha föresatt sig att visa allmänheten hur nedriga hans motståndare var och därför väntat med att träda till sin svägers hjälp. Weckström skyllde explicit på Johan Sederholm för att han drivit Kuhlberg i konkurs för att kunna få honom avsatt från

tjänsten.¹⁰

Åren 1780 och 1781 verkar ha varit en brytningstid för fältproviantmästaren, för det var då han skaffade sig Domarby gård och tydligen bestämde sig för att lämna staden åtminstone delvis. Sannolikt hjälpte hans bröder honom också med att sköta tjänsten. Jacob Daniel flyttade med tiden ut till sin bror på Domarby gård. I staden verkade mest den yngste brodern Carl Gustaf, troligen hjälpte han till med fältmagasinet, och svågern Johan Kuhlberg som troget försvarade Weckströms då det behövdes.

År 1787, då verksamheten på kronbränneriet också upphörde efter att kungen blivit tvungen att revidera sin alkoholpolitik igen, anmäldes fältproviantmästare Weckström till myndigheterna för försök till fiffel. En kapten vid namn Christopher Becker meddelade att han under all sin tid inte råkat ut för en svårare man än denne proviantmästare Weckström, som möjligtvis ”mistyckt at jag hafvit noga tilsyn vid utlossningen och utmätningen af spannmålen”. Weckström hade presenterat ett antedaterat kvitto att underskrivas, där Becker förväntades bekräfta att överskottet i lasten berodde på uppsvällning och hetta. Weckström vägrade betala eller kvittera lasten om han inte fick underskriften. Lasten var uttryckligen på väg till brännvinsbränneriet. Weckström infann sig efter dessa beskyllningar med sin lagfarne äldre bror i magistraten med en hel bunt med intyg av olika myndighetspersoner. Dessutom inlämnade han, sin vana trogen, en värtalig diktamen till protokollet där han drog i de rätta strängarna: trovärdighe- ten för hela stadens borgerskap och ämbetsmän stod på spel. Trots att han inte stod på särdeles god fot med stadens myndigheter fick han stöd hos dem gentemot en främmande kapten, som dessutom redan avseglat. Weckström protesterade mot Beckers grova och förklenande insinuationer om fusk. Han uppmålade en för staden oroande hotbild: ”Olyckelig både jag, och flere, om slika tilvitelser, ostraffade skulle få, aflöpa, ty då skulle Man, med de bästa hierta, aldri[!] kunna undgå, at beständigt blottställas för Allmänhetens föragt, och Förmäns hat, hvil- ket, dock är det hårdaste, som någonsin kan hända, en redelig Embetsman”.¹¹

Bland markägarna i Helsing socken fanns många förmögna och inlytelserika stadsbor vid denna tid. I sockenstämmornas bevarade protokoll från 1780- och 1790-talen figurerar förutom Johannes Weckström även Johan Sederholm och apotekaren Elg. Helsing var en stor församling och sockenstämman där gav möjligheter till maktutövning. Domarby gård, som låg nära församlingens moderkyrka och invid ån, hade ett prestigefyllt och dominerande läge. De ståtliga stenbyggnaderna, uppförda av Johannes Weckström i patriotisk anda, gjorde gården särskilt storslagen och gav den ett mäktigt uttryck. Då Weckströms sedan helt drog sig tillbaka på Domarby ställde de sig slutligt på sätt och vis utanför och ovanför stadens ”gemenskap” och deltog inte heller i de kostnader som staden hade, trots att de fortfarande hade egendom i staden. I stället agerade Weckströms med något slags kungligt privilegium, vilket möjligen väckte ont blod. Inte minst väckte det ilska att Johannes Weckström slingrade sig undan inkvarteringsplikten som de borgare som var bosatta i staden drogs med.¹²

Under våren 1788 påbörjades en kraftig mobilisering inom flottan. Den tredje Gustaven planerade krig, svensk revansch och äntligen ett elddop för den stolta flottan. Under sommaren seglade kungen själv över med sitt fartyg Amphion för att leva upp till sin historiska roll som krigarkonung. För Helsingfors innebar kriget ännu större mängder militära trupper, med allt vad det innebar i form av att skaffa fram livsmedel, utrustning och hälsovård. Fältproviantmästaren Weckström råkade ut för en annan besvärlig juridisk process som tog sin början under kriget, då en saltlast blivit stående olossad över vintern. Den göteborgska leverantören krävde enorma ersättningar. Först krävde man ersättningar av leverantörens representant Dinnets i Helsingfors, men han kunde skyffla över ansvaret på Weckström. Weckström verkar också ha smitit undan ersättningskraven. Om bakgrunden verkligen var ett missförstånd, eller om man försökt kassera in på stigande saltpriser förblir en obesvarad fråga. Kronans intressen i denna sak drevs förresten av auditören Hanell såsom ett av hans sista stora mål i staden.¹³

På 1790-talet var Helsingfors fortfarande en växande stad med många soldater och ett livligt nattliv. Detta återspeglas i några av magistratens kungörelser från denna tid. Under krigsvintern 1790 upplästes följande hotelser och förmaningar för församlingen i samband med gudstjänsterna i stadens kyrka:

Som flere lösa och vahnartiga Qvinnspersoner, skola uppehålla sig här i staden hvilka särdeles om sön och helg dagar samt på nätterna skola dantsa på krogarna, samt föröfva Lastbarheter, med fylleri, spela dobbel och ther

under äfven utöfva skiörlefvnad och otucht hvarigenom ungdomen och annat folk kunna blifva förförda, samt besmittade med siukdomar. Så emedan genom Rikets Allmänna Lag är stadgar som otuckt och lösaktighet i sina hus tillåta bära stånda tre dagar vid polen.¹⁴

För dessa orosmakare beordrades hårda straff som både var skamstraff och spö eller fångenskap. Magistraten oroade sig i synnerhet för det utbredda spelandet som också idkades på krogar och kaffehus. Det var särskilt förbjudet under helgdagar, men en del av etablissemangen fäste tydligen inte alltför stor vikt vid det. För detta brott bestraffades spelarna med höga böter som delades mellan angivaren och hospitalet.¹⁵

Man strävade efter att hålla noggrann ordning på folk. Magistraten krävde regelbundet förklaringar av löst folk som inte hade tjänst. Det kunde vara unga ogifta kvinnor som kommit till staden för att föda barn, inte sällan i sällskap av sina föräldrar. Människor utan anställning och försörjning löpte risk för att bli skickade till tvångsarbete. I staden fanns på 1780-talet ett arbetshus för fattiga, där fattiga fick syssla med spånad.¹⁶ I den livliga staden fortgick maktspelen. Weckströms svåger Johan Kuhlberg råkade flera gånger i stora svårigheter och blev utsatt för både konkursmål, brottsutredningar och till och med misshandel. Som borgmästare bedrev han en målmedveten politik och tillförsäkrade sig makt rätt hänsynslöst, vilket inte var särskilt svårt eftersom stadens maktförhållanden inte var väldigt väl definierade. Traditionellt försökte man oftast lösa saker med någon sorts konsensusbeslut i magistraten och bland stadens äldste. Genom Kuhlbergs agerande drevs ändå interna intressekonflikter till sin spets och han skaffade sig bittra motståndare bland annat på grund av sitt agerande i taxeringsfrågor. Kuhlberg försvarade ofta det mindre borgerskapets intressen mot handelsmännen. Dessutom verkar han ha förfalskat protokoll efter egna behov.¹⁷ Kuhlberg sades även köpa vittnen för processer då det låg i hans intresse.¹⁸ Som borgmästare hade han inkomster från Gammel- stadskrogon och under perioden 1771–1777 var han medlem av det mindre borgerskapet. Några större egna affärer verkar han dock inte ha sysslat med, utan han satsade på den politiska makten och samarbetet med Weckströms. Under kriget spred sig emellertid en allvarlig fältsjuka, den så kallade återfallsfebern, som kom att drabba även Helsingfors och familjen Kuhlberg hårt.¹⁹

Läkaren

Blev man sjuk under 1700-talet tvingades man ofta ty sig till egna huskurer och grannars hjälp.

Akademiskt utbildade läkare var sällsynta i Sverige. I en stad som Helsingfors fanns det ändå för det mesta tillgång till en fältskär eftersom regementena oftast hade sådana. På 1760-talet verkade i Helsingfors också en stadsfältskär Benedix, som vid sidan av sin tjänst vid armén även stod till förfogande för staden invånare, samtidigt som han var anställd först av artilleribataljonen och sedan av länets dragonregemente.¹ Även en fältskär Frenzell omnämns i stadens protokoll.² Långvariga fältskärer i staden var också far och son Kyhl.³ Men hösten 1774 hade stadens äldsta i samråd med prostens beslutat sig för att avskeda Kyhl och i stället underrätta den dåtida medicinalstyrelsen Collegium Medicum om sin vilja att anställa en medicine doktor. Man hade hoppats att denne samtidigt skulle sköta lasarettet och stadens invånare. Man insamlade en årslön på 1 000 riksdaler genom att taxera invånarna för denna stads physicus.⁴ Tjänsten hade sökts och erhållits av Paul Bånge. Han hade varit elev till Eberhard Rosén-Rosenblad i Lund som var bror till den berömde läkaren Nils Rosén von Rosenstein. Bånge hade i tiden försvarat Rosenblads avhandling om epilepsi.⁵ Åtminstone någon tid hade han sedan under sin tid som stadsphysikus i Helsingfors bott i det Sederholmska huset och där även tagit emot stadens fattiga.⁶

Länsreformen 1776 påverkade sedan också sjukvården i staden. I Finland fanns under slutet av 1700-talet sex lasarett, de så kallade länslasarett i Åbo, Vasa, Kuopio, Tavastehus, Heinola och Uleåborg. Dessutom fanns hospitalen i Kronoby och på Sjalö, där sinnessjuka ”vårdades”. Utanför Helsingfors fanns också ett hospital i Gammelstaden, där fattiga, sinnessjuka och föräldralösa barn bodde. Hospitalen var ursprungligen till för personer som led av spetälska, men blev, då sjukdomen försvann, allt oftare ställen där sinnessjuka stänges in. I administrativt hänseende lydde sjukhusen sedan 1773 under Seraphimer Orden.

Läkarorganisationen, den senare Medicinalstyrelsen, som hette Collegium Medicum hade insyn genom de

rapporter som skulle insändas, eftersom det styrande Seraphimer Gillet saknade medicinsk expertis. För att tillföra expertis i administrationen utnämndes den berömde kirurgen Olof af Acrel till generaldirektör för alla lasaretten i riket. I samband med länsreformen förordnade kungen att man skulle sträva efter att förena hospitalen med lasaretten på orter där båda fanns och 1791 fastställdes slutligen en instruktion för Seraphimer Ordens Gillet som ”öfverinseednet och förer styrelsen af Barnhus, Hospitaler och Lazaretter i Riket”. I detta gille ägde ändå inte generaldirektören Acrel säte, utan den medicinska och administrativa separationen i medicinalverket fortsatte.⁷

Hospitalet i Helsingfors gjordes till lasarett 1777 och man planerade länge flyttning till länets nya huvudstad, men Helsingforsborna lyckades fördröja flyttningen i många år. Först 1785 flyttades länslasarettet slutligen till Tavastehus. Länslasarettet hade sannolikt fungerat i hattmakarmästaren Thomas Thomanders före detta gård. Den förfallna byggnaden bestående av ett tvåvåningshus med en liten badstuga i ena gaveln, såldes till handelsmannen Petter Schwartz 1786. Utanför Helsingfors fungerade också arméns lasarett i Thölö åtminstone under krigstid. Sjukhuset hade under Gustaf III:s ryska krig en rätt stor personal bestående av präst, kassör, två kamrerare, hela tretton underkirurger, tre vaktmästare, kokerska, tre drängar, lika många kökspigor, fem tvätterskor och fem städerskor samt två andra pigor. Det rörde sig alltså om en ganska stor inrättning, men den betjänade endast armén.⁸

Eftersom staden fram till 1776 var hemort för den inflytelserike landshövdingen och läns huvudstad, hade även provinsialläkaren sitt säte där. Förhållandet mellan stads- och provinsialläkare kunde ibland bli nog så spant. Under Bånges tid (1775–1778) tvistade läkarna öppet om vem som skulle få ansvara för länslasarettet som fanns i läns huvudstaden. Under vårvintern 1777 ägde ett större gräl rum vid magistraten, dit man kallat provinsialläkare Wänman och stadsphysicus Bånge samt apotekaren Elg för att reda ut vem som egentligen ansvarade för vården av stadens veneriskt smittade personer. Vardera läkaren ville mer än gärna ta på sig ansvaret eftersom kronan ersatte vården.

Apotekaren blev indragen i grälet eftersom han vägrat sälja mediciner för ändamålet till stadsphysicus. Provinisalmedicus Wänman blev uppbragt och menade att han minsann inte behövde förklara sig för stadens myndigheter. Han hörde trots allt till länslasarettets direktion, där han fått arbeta helt utan hjälp av stadens representant borgmästare Alfthan. I lasarettsdirektionen satt dessutom kyrkoherde Cajander, och borgmästaren gav svar på tal och sade att han hört av prosten att Wänman skötte sjukvården uselt. Wänmans patienter hade inte alls blivit friskare utan tvärtom sjukare. Doktorn svarade att han då varken sett till prosten eller borgmästaren på lasarettet, trots att han flera gånger eftersänt dem. I detta skede började Bånge och Elg skälla på varandra och beskylla varandra för girighet och okunskap. Till slut gav magistraten dom i ärendet, inte helt oväntat, till sin egen stadsphysicus fördel. Dessutom dömdes apotekare Elg till böter för att han förolämpat stadens borgmästare.⁹

Apotekarna utgjorde för övrigt en intressant och ofta välbärgad professionell kategori som rörde sig i en gränzon mellan hantverkare och borgare och de var i praktiken ofrälse ståndspersoner. De upplärdes genom konditionering hos andra apotekare och för att driva ett eget apotek behövde man ett privilegium. Dessutom skulle man ha examen från Collegium Medicum. Privilegium kunde man komma över genom att köpa en existerande apoteksverksamhet. Apotekare i Helsingfors var kring mitten av 1700-talet Johan Tingelud, Sven Dahm och senare Wilhelm Elg, som var född i Örebro men hade praktiserat i Lovisa. Särskilt Elg var en förmögen affärsman som även bedrev krogverksamhet och ägde Botby gård. Det sades också att han tjänade stora pengar på spritsmuggling från Ryssland och att han undgick åtal på grund av sina kontakter till Fabian af Enehjelm som under början av den gustavianska tiden ansvarade för kronobränneriet i staden. Elg var även delägare i stadens stoltaste skepp Sveaborg. Samtidigt som apotekarna var affärsmän hade de en status som baserade sig på en reglerad akademiskt kontrollerad utbildningsgång och hörde inte egentligen till städernas borgerskap, utan till en mer odefinierbar grupp av ofrälse ståndspersoner.¹⁰

Doktor Wänman och doktor Bånge som båda arbetade i Helsingfors råkade i dispyter gällande tjänstefrågor. Wänman skötte också en längre period Bånges tjänst utan lön, vilket i och för sig var helt i enlighet med tidens kutym. Man kan ändå förstå att Wänman blev frustrerad då han fick avslag på sin ansökan om att få ens en del av lönen. Bånge kom också i gräl med apotekaren Elg och anklagade honom för att trissa upp priserna. Wänman ställde sig på Elgs sida och kallade Bånge för charlatan. Dessutom påtalade han det

faktum att en sådan ståndsperson borde föra sig med värdighet. Wänman skrev i ett brev att Bånge ”äger ringa conduit, utom ... att han håller rakning för folck mindre värdigt ... [dessutom] torde [han ha] swärtat mig och apothekaren hos Collegium på något sätt som oss kunde vara obekant; här skryter och liuger han mycket om Collegii ypperliga förtroende, men det är ingen som bryr sig om honom, ty han är i största misscredit i practiquen, derföre söker han födan genom processer, som några onda människor inbillat honom, at han bör hämnas Elgens wälmågo”.¹¹

Wilhelm Elgs framgångar och inkomster väckte uppmärksamhet i samtiden. Som sagt verkar det ha förekommit en uppfattning om att han egentligen tjänade sin förmögenhet på spritsmuggling från Ryssland. Just denna förmåga att göra pengar på affärer väckte ont blod och avundsjuka hos kollegorna i facket. I och för sig var det givetvis inte en överraskning att en apotekare gjorde affärer. Då Elg ansökte om att få arrendera en täppa för att odla medicinalörter ansåg magistraten att han borde betala en högre avgift än andra som odlade för husbehov. Att stadsphysicus Bånge var upprörd över Elgs affärssinne är tydligt. Inför magistraten sade han rent ut att ”apothekaren tager några hundra procents reuvenus för sina medicamenter hvarigenom har blifvit mycket rik, som deraf [kunde] skiönias at då han för tre åhr sedan hit till Staden ankom i fattigt tillstånd och tillhandlade sig gamla apotheket på credit, har han nu deremot betalt sina skulder, upbyggt sig et stort hus samt [skaffat] sig juveler och andra dyrbara meubler.” Elg och Wänman bedrev tydligen ett lukrativt samarbete även framöver. Vid revisionen på Collegium Medicum 1790 konstaterades att Wänman skrivit ut åtskilliga dyra mediciner som Elg benäget fakturerade Collegiet med synbarligen bristfälliga verifikat. Även två år senare insändes till Collegium präktiga fakturor för mediciner till fattiga.¹²

Elg verkar de facto ha varit en av de mest förmögna handelsmännen i staden. Då spannmålsbrist åter hade hotat 1786, hade fältproviantmästaren Weckström gett sig iväg för att importera säd från Estland. För att få kredit kopplade Weckström då in apothekaren, som tydligen hade stora affärer och god kredit både i Amsterdam och i Reval. Det hela trasslade dock till sig eftersom handelshuset Thomas Clayhills & son i Reval ansåg att Elg var skyldig dem pengar och tog hela lasten i kvarstad. Helsingfors magistrat beslöt i detta skede att bevilja borgen – Elg påstod att det i själva verket var Clayhills som var skyldiga honom – emedan ”det är Borgmästare och Råd nogsamnt bekant at hr apothekare Wilhelm Elg utom dess här i staden wäl etablerade Apotek, äger ett stort tvåvånings hus och gård invid Stora gatan, jemte flera skiepps parter samt en stor landt ägendom af fyra sammanslagna rusthåll, hvilka alla egendomar nu för tiden äro värda öfver 20 000 specie”. Lite intressant blir det hela då man tillför informationen om att Elgs före- trädare, apotekarna Tingelund och Dahm i tiden bägge varit gifta med samma kvinna, Johanna Clayhills, som var avlägsen släkting till handelsmännen i Reval. Vilken relevans detta hade är emellertid svårt att veta. Vid ett kungligt besök i staden 1796 hedrades förresten apotekare Elg vid sidan av borgmästare Mattens med assessors titel.¹³

Efter Bånges död 1778 hade staden åter under en period på några år endast tillgång till provinsialmedicus och arméns fältskärer. Wänman skötte i princip stadsphysicitjänsten, men utan ersättning. Man var rätt missnöjd med honom. Det berodde åtminstone delvis på att han å tjänstens vägnar var tvungen att resa bort då epidemier tillstötte på annan ort. Det är möjligt att till och med ett visst misstroende mot den akademiska medicinen hann växa till sig, för stadens äldste var synnerligen ovilliga att anställa någon ny stadsphysicus. Även bland adeln var man senare missnöjd med Wänman. Han ansågs till och med ha tagit livet av en viss löjtnant Düben. Man tydde sig därför hellre till arméns fältskärer och Wänman sades vara utan patienter. Det var först då Wänman i sällskap med landshövdingen inträdde för magistraten och krävde att få bli anställd som stadsphysicus som saker- na började röra på sig. På uppmaning av borgmästare Kuhlberg hörde sig den dåvarande riksdagsmannen Anders Byström för om lämpliga kandidater hos Collegium Medicum. I Helsingfors var man bestört då man från Stockholm oväntat fick meddelandet om att en ny stadsphysicus utsetts för staden. Både riksdagsmannen Byström och borgmästaren Kuhlberg fick förklara sig, men man beslöt dock att anta den utsedde Anders Hesselius sedan han uppvisat tillbörliga bevis på sin skicklighet. Stadens äldste blev ändå snabbt betagna av den nye läkaren. Redan efter några månader betygade man sin fägnad över den flit och skicklighet som han visat en och var som uppsökt honom och i synnerhet ”en myckenhet av fattigt folck som han utan ringaste arfvode villigt och oförtrutet betient och ofta på egen bekostnad föresedt en stor dehl af dem med medicamenter”. Därför ansåg man att staden borde betala hans resa liksom man i tiden gjort för doktor Bånge.¹⁴

Anders Hesselius, som var prästson född 1758, hade studerat vid Skara gymnasium och sedan i Uppsala. Om hans far berättas att han inte kunde säga ”s”, utan kallade sig ”Hetteliut”.¹⁵ Hesselius själv hade i sin ungdom inte varit någon särdeles aktiv eller intelligent student, men han hade slutfört sina medicinska studier i Stockholm och visade senare ett visst mått vetenskaplig ambition. Uppenbarligen var man i Helsingfors rätt nöjd med stadsläkaren Hesselius, som 1789 gifte sig med änkan Lovisa Bierman, syster till de inflytelserika bröderna Weckström. Snart uppkom en oro bland stadens myndigheter eftersom den besvärliga epidemin av återfallsfeber utbröt på vintern.

Borgmästare Johan Kuhlberg dog själv plötsligt på nyårsdagen 1790. Hans efterlämnade familj bestod av änkan, fältproviantmästare Weckströms syster Hedvig Ulrika och de fyra barnen, det vill säga fänriken vid Kongl. Arméns flotta Johan 24 år, auskultanten vid Åbo hovrätt Christian 23 år, Lovisa Ulrica 19 år och Hedvig Sophia 11 år. Sönerna hade det rätt väl beställt i det avseendet att de redan hade påbörjat sina respektive karriärer och de kunde på något sätt försörja sig själva. Till förmyndare för döttrarna utsågs barnens morbror Johannes Weckström, innehavare av Domarby gård. Johan Kuhlberg, den mest omstridde personen i stadens ledning och Weckströms främsta intressebevakare i Helsingfors var plötsligt borta. Staden drabbades av en mindre chock vid borgmästare Kuhlbergs hastiga bortgång. Bestörtningen i stadens ledning är påtaglig i protokollen. Borgmästare Byström inledde årets arbete tre dagar senare med att betyga sin och magistratens fågnad över stadens äldstes välmåga. Feberepidemin som grasserade hade hastigt berövat staden dess måktiga, men även omstridde borgmästare. Man inkallade doktor Hesselius och i närvaro av stadens äldste påminde man honom om att han med oförtruten flit borde försöka bekämpa smittan som spred sig både bland borgerskapet och de fattiga. Man lovade även att ta hand om kostnaderna för medicinerna för de fattiga. Hesselius agerade raskt och författade genast en kungörelse att uppläsa i kyrkan. I den uppmanade han stadens invånare att vädra sina trånga och låga rum samt dagligen sopa golven med en eller granris, allt enligt tidens uppfattningar om vikten av frisk luft.¹⁶

Men problemen verkar ha hopat sig för stadsläkaren och enligt doktor Hesselius var äktenskapet med Lovisa Weckström uppenbarligen ett misstag. Han sökte i början av mars 1791 om fyra månaders tjänstledighet för att åka till Stockholm. Hans syssla skulle under tiden skötas av kollegan Svante Biörckman från lasarettet. Hesselius återvände dock aldrig och lasaretsmedicus Biörckman fick inte heller någonsin full ersättning för sitt arbete eftersom doktorn hade efterlämnat en del obetalda skatter. Hur planerad Hesselius flykt undan den möjligen redan då sinnessjuka hustrun är ovisst. Sannolikt var den ändå inte ett rent hugskott, eftersom han redan i januari ansökt om en tjänst i Närke. Ännu i mars hade man dock vid Collegium Medicum den uppfattningen att Hesselius befann sig i Helsingfors. Hesselius bröt tydligen genast kontakten med sin hustru. Åter hade ett Weckströmskt äktenskapsprojekt således kraschat.¹⁷

I augusti 1791 begärde magistraten i Helsingfors om en ny stadsphysicus hos Collegium Medicum. Den unge medicine licentiaten Otto Berndt Rosenström, som också var Finlandsbördig, befann sig i Stockholm i september samma år för att slutföra sina studier. Han lämnade genast in en ansökan. Med ansökan följde en rekommendation av professor Pipping i Åbo som förklarade att Rosenström var värd välförtjänta lovord och att han besatt vackra och grundliga insikter i den medicinska vetenskapen. Pippings ord vägde tungt i Collegiet då ärendet behandlades, eftersom Rosenström utnämndes bland flera sökande trots att han inte hade disputerat för doktorsgraden. I november anlände sedan till Helsingfors ett formellt godkännande från Collegium Medicum i Stockholm av utnämningen av Rosenström till doktor Hesselius efterträdare.¹⁸ Rosenström hade redan tidigare, under kriget, besökt staden och föregående vinter hade hans lärare och vän Pipping gift sig i staden med handelsmannen Johan Sederholms dotter Maria. Sannolikt rekommenderades Rosenström av den nye svärsonen. Johan Sederholm hyste dessutom inget större förtroende för provinsialmedicus Wänman utan kom att anlita Rosenström under många år. Rosenström fann snabbt även andra privata patienter bland stadens borgerskap och officerare. Bland andra vårdade han medlemmar av handelsfamiljerna Sunn, Gardberg och Törne, samt officerarna Törner och von Numers. Också stadens skomakare och mjölnare anlidade honom. Rosenström blev även tvungen att vikariera för provinsialmedicus Wänman som skadat sig i december 1792.¹⁹

Stadsläkarna skulle ju vara godkända av Collegium Medicum, men de var anställda av stadens borgare och behövde inte författa rapporter till collegiet på samma sätt som provinsialläkarna. Till stadsläkarens uppgifter hörde att ta hand om mindre bemedlade sjuka, men av dem som kunde betala för vården fick han uppbara

avgifter. Från och med 1792 bestod i praktiken endast ungefär en fjärdedel av Rosenströms inkomster av den fasta lönen. Läkare ansågs allmänt ha vägrande rätt att ta betalt för sina tjänster. Inkomsterna var av nöden, för Rosenström hade tydligt ådragit sig en skuld som rentav gick till utmätning. Han bodde uppenbarligen i början som hyresgäst.²⁰

Stadsläkarevärvet innebar både lön och social status. Betydelsen av begreppet arbete var inte vid denna tid identisk med förvärvsarbete, liksom en titel eller skråtillhörighet snarast utgjorde en viktig del av den personliga självuppfattningen. Man utbildade sig till olika hant- verk och andra yrken i många år varefter man genom att avlägga olika prov kunde bli skomakare, handlande eller fältskär. Även till adelsman eller -dam måste man uppfostras. Detta innebar att yrket för de flesta var en livsstil, liksom kanske att vara jordbruksföretagare eller studerande idag. Man skiljer då inte så skarpt mellan arbete och fritid, eller förvärvsarbete och hushållsarbete. Denna syn var inte heller så kraftigt prestationsinriktad, utan yrkesidentiteten var något som gav status även om man helt slutat förtjäna någon inkomst eller överhuvudtaget syssla med det man utbildats för eller kallade sig. Symtomatiskt var att även hustrun inkorporerades i identiteten som doktorska, borgmästarinna, skomakarhustru eller motsvarande, vare sig hon deltog i det praktiska yrkesarbetet eller inte.

Genom att bedriva praktiska och teoretiska studier hade Rosenström, trots att han kom från rätt knappa förhållanden, lyckats erövra en samhällsposition som gav honom tillträde även till de högre kretsarna, åtminstone som en betrodd man. Övning i denna typ av umgänge hade han visserligen fått redan som informator i borgerliga kretsar, men de medicinska frågorna och ansvaret som läkare fick nog Rosenström att fatta pennan och be om råd av sin gamle lärare då han som ung läkare skulle vårda den prominenta generalskan Klingspor. Läkarnas situation i Helsingfors hade också kommit att påverkas av de stora förändringarna i staden under slutet av 1700-talet. På Sveaborg fanns en ny typ av högsituerade patienter som betalade väl, ibland synnerligen väl, ifall de var nöjda med den vård de fått. På fästningen fanns dock också konkurrenter i form av de fältskärer som arbetade där.²¹

O. B. Rosenström

Helsingfors nye stadsphysicus Otto Olof Berndt Rosenström var född den 1 augusti 1765 i Hollola. Hans föräldrar var klensmeden Fredrik Rosenström och Maria Andersdotter Nyberg. I familjen fanns åtminstone fyra äldre syskon, av vilka minst två dog som små. Om sin släkt berättade Rosenström själv senare att farfadern egentligen skulle ha varit en kapten von Rosen, men att fadern Fredrik av politiska skäl på grund av någon förseelse blivit degraderad. Han var född i Östergötland och blev krigsfånge i Finland under kriget 1740 och förd till Sibirien där han enligt sonen led i svår fångenskap. Senare vistades han också i Moskva och lärde sig under denna tid både urmakeri och fortifikation. År 1751 skall Fredrik Rosenström ha återvänt till Finland. Efter återkomsten till det svenska riket ville han emellertid hålla låg profil och leva anspråkslös och i fred. Han deltog i byggnadet av Svartholms fästning. År 1753 gifte han sig sedan med inspektorsdottern Maria från Sarvlax och tre år senare köpte de sig den lilla egendomen Myllylä i Hollola.²²

Otto Berndts uppfostran och utbildning var, som han långt senare själv skrev, en sådan som man plägade få på landet, alltså i praktiken ringa. Han fick informatorsundervisning hos andra familjer under korta perioder i tonåren. Erfarenheterna av lärarna var varierande och tidvis gick han sysslolös hemma. Elever vid trivialskolan skulle ju i princip kunna läsa och skriva svenska redan då de kom till skolan, även om man ytterligare kunde förkovra sig i detta i den lägsta klassen. Därför var hemundervisningen en viktig del av utbildningssystemet under denna tid. Den kunde skötas av föräldrarna eller som i Rosenströms fall av ynglingar: av gymnasister, studenter eller andra lämp- liga personer som avlönades för ändamålet. Flickorna omfattades till största delen av endast hemundervisningen som en del av den allmän- na uppfostran. Detta hängde också samman med att de inte behövde lära sig latin för att klara sig.

Också fattigare barn behövde lära sig läsa, eftersom läskunnigheten i princip var ett krav för att man skulle kunna ta nattvarden och gifta sig. I praktiken innebar det i första hand ändå att behärska kristendomens grunder, det vill säga innehållet i Lilla katekesen. Prästerskapet bar huvudansvaret för församlingsmedlemmarnas läskunskaper, som de inspekterade vid läsförhören. Vid denna tid var det stadgat i

lag att alla skulle tillhöra en församling och delta i det religiösa livet. Församlingarna som i princip hade en noggrann kontroll över folket ordande också skolundervisning för dem som behövde detta. Ofta var det då klockaren som undervisade barnen i läsning. I Finland fanns en förhållandevis stark tradition av folkupplysning inom prästerskapet. Det har ändå med viss rätt ifrågasatts om läsförhören ger någon egentlig bild av läskunskaperna vid denna tid eftersom det i praktiken gällde ett förhör i kristendoms-kunskap. Dessutom är ju läsandet en kulturellt bunden handling och på 1700-talet innebar läsningen bland folket sannolikt en närmast rituell religiös handling. Man läste i huvudsak katekeser och psalmböcker. Den återkommande läsningen av samma texter och utantilläsningen hörde organiskt ihop med läsningen som handling och med religionsutövningen. Eftersom tillgången på böcker och andra skrivna texter också var begränsad, var en läskunnighet i modern mening inte något som alla behövde. Det avgörande var i stället att man hade tillgång till någon som kunde förmedla innehållet i text och vid behov sätta upp skrivelser och handlingar.²³

Efter en tid i pedagogien i Borgå vintern 1781 började Rosenström efter en tid i gymnasiet, i samma skola som Johannes Weckström hade studerat ett antal år tidigare. Vid gymnasiet hade man modern undervisning i naturalhistorien. Varje år intogs drygt femtio nya elever. Här, liksom vid trivialskolan i Helsingfors, var en stor del betalande privatister. På grund av faderns svaga hälsa flyttade hela familjen senare till Borgå. I stadens gymnasium blev den unge Rosenström inblandad i bråk och måste lämna skolan. Efter faderns död på hösten 1784 reste han till den andra sidan av gränsen till Fredrikshamn, där han arbetade som informator hos stadens tjänstemanna- och handelsmannafamiljer. Informatorsarbetet var ett rätt vanligt sätt för skolgångna ungdomar att försörja sig och i Åbo ordnades till och med särskilda föreläsningar i hur man bäst undervisade barn. Informatorn förväntades lära barnen läsa och stava samt lära dem i aritmetikens grunder. Undervisningen anpassades givetvis efter föräldrarnas önskemål och hade man tur och skötte sig väl, kunde man till och med få följa med sin discipel till universitetet för att själv studera där.²⁴

Den tjugoårige Rosenström arbetade flitigt under den följande perioden, bland annat för familjerna Elfving, Leisten, Hamarin, Åberg, Bruhn och von Raaben. Han undervisade både söner och döttrar, varvid han målmedvetet sparade pengar för att kunna börja studera i Åbo. Rådmanen i Fredrikshamn, som var en av hans arbetsgivare, var sannolikt änkan Åberg, Magdalena Starck, vars son Filip Rosenström undervisade. Möjligen bodde han hos den tyska församlingens kaplan Ignatius familj, eftersom han inte erhållit någon penninglön därifrån trots att han senare uppvisat arbetsintyg från familjen. I sitt till sanningshalten något tvivelaktiga curriculum vitae uppger Rosenström sig ha studerat vidare som subchirurg vid Pleskovska regementet. Det är faktiskt möjligt att han kan ha haft relationer till regementet genom handelsmannen Eric Bruun, vars döttrar han sannolikt undervisade. Långt senare påstod han sig ha studerat kirurgi och medicin vid Lärhospitalet i S:t Petersburg, varifrån han skulle ha utexaminerats i augusti 1784 enligt ett intyg vars äkthet inte kunnat bekräftas. Uppgifterna om studierna och vistelsen i S:t Petersburg måste anses vara opålitliga, inte minst för att Rosenström i sin korta självbiografi inte alls nämner dem, utan tvärtom noterar att han ännu vid ankomsten till Kungliga Akademien i Åbo hade tänkt sig att bli präst. Snarast är det sannolikt att hans tidigaste kirurgiska meriter är en långt senare konstruktion som haft till avsikt att rendera honom assessorsgraden. Men den unge Rosenström måste ha varit en målmedveten och arbetsglad ungdom.²⁵

Sannolikt var Rosenströms hemspråk svenska eftersom hans far var från den svenska sidan, men han klarade sig nog åtminstone hjälpligt också på finska. Rosenströms stavning av till exempel finska ortnamn är nämligen konsekvent och säker. Han kom dessutom under sin yrkeskarriär att tillbringa längre och kortare perioder på olika håll i Finland och vårdade soldater ur flera finska regementen. Med hjälp av tyska, latin och möjligen franska var det fullt möjligt att klara huvuddelen av studierna i S:t Petersburg – ifall han faktiskt varit där. Men redan den långa vistelsen i Fredrikshamn erbjöd säkert rikligt av tillfällen att bekanta sig med det ryska språket. Också Otto Berndts fader torde ha behärskat någon ryska efter sin mångåriga vistelse i det inre av Ryssland. Där hade läkarkåren ett starkt tyskt inslag, men även i Sverige var det tyska inflytandet påtagligt. Tyska fältskärer förekom i den svenska armén, kontakterna med Pommern var rätt livliga vid denna tid och i Rosenströms medicinska bibliotek finner man också senare några tyska böcker. Tyskan var i högsta grad ett levande språk i städerna på grund av språkets traditionella funktion som handelsspråk inom Östersjöhandeln. Tyskan var sannolikt också hemspråket i en del familjer. Ett faktum är i alla fall att Rosenström under sin ungdom levde i en rätt mångspråkig miljö, där inställningen till språken var rätt pragmatisk. Språket som sådant problematiserades inte, utan det fyllde i första hand diverse

I januari 1786 blev O.B. Rosenström i alla fall med säkerhet student och började studera vid Akademien i Åbo. I början läste han främst med tanke på en karriär som präst, men övergick sedan till att studera medicin. Rosenström, som kom från knappa förhållanden, finansierade liksom andra med liknande bakgrund sina studier genom att ge privatundervisning i förmögnare familjer. Han insåg sannolikt snabbt att de medicinska studierna gav goda möjligheter till ett socialt avancemang. Eftersom han inte hörde till någon prästsläkt och inte heller genom släktskap eller andra band var knuten till något av de nätverk som besatt de stora pastoraten, var han tvungen att tänka om ifall han ville göra en god karriär. De övriga akademiska professionerna var vid denna tid juridiken och medicinen. Av dessa var det sannolikt betydligt mindre konkurrens bland medicinerna och en medicinsk karriär kände inga gränser då det gällde ståndstillhörigheten, vilket fallet var med de högsta juridiska tjänsterna som var vikta för adeln. Inom medicinen låg vägen öppen ända till toppen. Och den stora läkarbristen garanterade inkomster, såvida man lyckades komma över en tjänst och vinna patienternas förtroende, något som inte var självklart under slutet av 1700-talet, då man endast undantagsvis anlät akademiskt utbildade läkare i sjukvården.

Studenterna vid universitetet kom vid denna tid främst från olika delar av den östra rikshalvan, även om en del studenter kommit från den svenska sidan för att studera i Åbo. Undervisningen meddelades både i form av offentliga föreläsningar och vid privata och avgiftsbelagda seminarier eller föreläsningar. Universitetet hade också en trädgård där man studerade botanik under ledning av en medicine adjunkt, och eftersom även prästkandidaterna fick del av denna elementära undervisning i sjukvård är det möjligt att det var just så som den unge Rosenströms intresse för medicinen vaknade. Anatomi undervisades i ett särskilt anatomi- och dissektionshus som invigts några decennier tidigare. I huset fanns sannolikt även ett kemiskt laboratorium samt möjligen också ett fysikaliskt kabinett med mineralie- och naturaliesamlingar. I varje fall hade man i tiden planerat allt sådant. Vidare fick studenterna undervisning av apotekaren vid universitetets apotek. Den medicinska undervisningen i Åbo hade inte varit av det mest effektiva slaget, men man gjorde stora framsteg under den senare delen av 1700-talet. De medicinska disputationerna hade tidigare varit rätt få och de flesta av medicineprofessorerna hade själva blivit promoverade i Uppsala.²⁷

Johan Haartman, nu redan en åldersstigen läkare, var professor i medicin i Åbo sedan 1765. Han var en berömd man inom den svenska medicinen – han hade studerat för prominenta vetenskapsmän som Carl von Linné och Nils Rosén von Rosenstein och hade gedigen praktisk erfarenhet som han förvärvat bland annat som provinsialläkare och genom studier i farmaci. Det är inte utan orsak han av eftervärlden kallats den finska medicinens fader. Det sägs att Haartman också utförde den första vaccinationen i det svenska riket kring mitten på 1750-talet. Han författade tillika den på sin tid mycket viktiga läkarboken *Tydelig underrättelse, om de mäst gångbara sjukdomars kännande och motande, genom lätta och enfaldiga hus-medel*. Boken är förhållandevis akademiskt upplagd och torde för lekmän ha varit svårare att ta till sig än det andra populära verket *Socken-apotheket*. Detta verk hade i sin tur författats av Johan Anders af Darelius på uppdrag av tidens medicinalstyrelse, Collegium Medicum, och utgavs vid samma tider som Haartmans handbok. Men även Haartmans bok vann stor spridning och verkar åtminstone i Helsingfors ha varit mer utspridd än Darelius bok.²⁸

Haartman hade i sin ungdom rest i Frankrike och där övervakat översättningen av sin lärofaders verk *Systemae Naturae* och han marknadsförde även Linnés läror i Sverige. Haartman översatte också samma bok till svenska. Hans egen *Tydeliga underrättelse* är också uppbyggd med linneansk förkärlek för systematisering och klassificering. Och liksom Linné tvivlade inte heller Haartman på sin egen kompetens. Han var utan tvekan en viktig person med lång erfarenhet av medicin och med goda meriter och en auktoritet i Åbo. Utan skrupler försökte han organisera den medicinska undervisningen på 1780-talet enligt sina egna planer och ville besätta tjänsterna med sina släktingar och skyddslingar, vilket väckte ont blod vid universitetet. Haartman, som själv redan var sjuklig, erbjöd sig ändå att donera en anseelig summa för att bekosta en hel del av lönerna. Då konsistoriet stretade emot blev Haartman arg. Slutligen fick arrangemanget ändå Kunglig Majestäts välsignelse. Konsistoriet fick se sig arrogant förbigånget av Haartman, som dessutom placerade pengarna mot Akademiens vilja i Trappska husets affärsverksamhet. Slutresultatet blev som Haartman önskat: kusinsonen Erik Gabriel blev professor i anatomi, kirurgi och obstetrik 1784 och Josef Pipping, som var bördig i en aboensisk händelsläkt men även hade bedrivit studier i Uppsala, blev hans

efterträdare 1794. Under väntan på sin professur var Pipping prosector och assistent. Pipping var yngre än Rosenström, men trots det var det ofta han som kom att fungera som rådgivare och beskyddare för sin äldre kollega. Rosenström var ju rätt gammal som student och dessutom lade han till ett par år på sin ålder vid inskrivningen.²⁹

På sommaren 1786 blev Rosenström också antagen som underkirurg vid Åbo Läns Livdragonsregemente. Det är sannolikt att han antingen bodde hos någon familj där han undervisade eller hos någon av professorerna. Studierna blev emellertid avbrutna av Gustaf III:s ryska krig, ett krig som kom att få stor inverkan på både Kuhlbergs familj i Helsingfors och Rosenströms liv. Då kriget utbröt i juni 1788 kommanderades Rosenström till Helsingfors för att förbinda bleserade från slagen vid Hogland och Sveaborg. Man använde sig mycket av de unga medicinestuderandena under kriget då läkarbristen var så svår att också professorer och andra lärare vid Akademien rykte in för att vårda de sjuka. Senare flyttades Rosenström till fältlasarettet i Lovisa och i december tillbaka till Helsingfors.³⁰

Följande vår återvände Rosenström till Åbo. Kriget pågick fortfarande och studerandena slets mellan studier och arbete. Rosenström arbetade i detta skede redan som läkare vid sjukhuset. Pipping, som befann sig i Helsingfors, korresponderade med Rosenström, som skaffade fram underkirurger som kunde hjälpa till med vården av sjuka och sårade. Under kriget då den dödliga feberepidemin hade spritt sig i landet var dödligheten stor. På vintern 1789 rapporterade Pipping om läget. Man inväntade sårade, men faktum var att det fanns många som var sjuka och svaga av skörbjugg. Man hade till och med folk att dricka brunn i Esbo, trots att det var mitt i vintern. En läkare kunde ansvara för 200 sjuka. Pipping hoppades att Rosenström inte skulle dra sig för att även sköta kirurgernas arbete om många sårade kom in. Det visar att den traditionella uppfattningen om kirurgens praktiska arbete som mindre värdigt än läkarens akademiska ännu levde kvar.³¹ Rosenström fick slutligen sin pro gradu-avhandling framlagd i april 1790 mitt under brinnande krig. Han gjorde det för zoologen och tjänstförrättande anatomi-professorn Gabriel von Bonsdorff, som varit studiekamrat till Erik Gabriel Haartman, och tillhörde den av Porthan kritiserade dominerande akademikersläkten. Rosenströms avhandling var tillägnad borgmästaren Synnerberg, vars barn han undervisat för att finansiera sina studier. Till hur stor del arbetet de facto var gjort av Rosenström är svårt att säga. Vid denna tid var det ofta professorerna som författade avhandlingarna och studenternas uppgift blev närmast att bevisa att de kunde föra en akademisk vetenskaplig argumentation genom att försvara avhandlingen.³²

Men kriget kallade igen. Endast några dagar efter disputationen blev Rosenström kommanderad i fält. Han reste till generalmajoren baron Carpelans trupper i Uleåborg. Kriget var krävande även för den unge läkaren, som med hjälp av endast en underfältskär skötte hela brigadens sjuka, och ordnade sjukvården i Eno, Kuopio och S:t Michel. Han måste under detta krig ha fått värdefulla erfarenheter för sitt kommande yrkesvärv. Efter att freden slutligen slutits i Värälä i mitten av augusti 1790 reste Rosenström till Uleåborg för att se till lasarettet där. Men efter årsskiftet kunde han återvända till Åbo för att slutföra sin examen. Sedan reste han till Stockholm för att examineras av Collegium Medicum. Det är möjligt att han med hänvisning till sin dryga praktik blev befriad från längre praktik vid Serafimerlasarettet. Med sig till Collegium Medicum hade han en rekommendation av sin vän och lärare Joseph Gustaf Pipping, som ansågs vara en av de främsta kirurgerna i riket. I huvudstaden fick licentiat Rosenström efter praktik och examen en rekommendation av självaste Olof af Acrel, grun- dare av Serafimerlasarettet och även kallad den svenska kirurgins fader. Doktor af Acrel hade vid denna tidpunkt nyligen fyllt 74 år och hade själv examinerat licentiaten till bägges förnöjelse.³³

Skillnaden mellan den akademiska medicinen och den gamla hantverkstraditionen barberare-fältskär-kirurg var socialt och kunskapsmässigt mycket stor ännu på 1700-talet. Det hade sin historiska förklaring, men upprätthölls aktivt inom vissa akademiska kretsar. Låt oss lite närmare betrakta detta fenomen för att förstå vad det innebar att vara doktor i medicin vid denna tid. I den hippokratiska eden lovade läkare att inte fatta kniven under några omständigheter, en tradition enligt vilken behandlingen av patienter klart uppdelats i olika domäner mellan kirurger, barberare och fältskärer å ena sidan, och akademiska medicinare och läkare å andra sidan. Läkarna fokuserade på medicinen enligt Galenos läror från antiken, vilket innebar att man koncentrerade sig på livsföringen, regimen och balansen i kroppsvätskorna. Men under renässansen spreds intresset för anatomi från fältskärer till akademiska medicinare. Man började syssla med anatomi också på

universiteten. Till en början var det mer kontroversiellt och ofta skedde det i hemlighet, men senare allt mer öppet och i anslutning till den formella medicinska utbildningen, varvid man började iaktta patologiska drag i olika organ. I längden kom de ökande dissectionerna att få oundvikliga följder för den medicinska uppfattningen av människans kropp och dess funktioner, såsom genom William Harveys upptäckt av blodomloppet (1628).³⁴

Professionalism kan anses vara en viktig dimension av det moderna samhället. Professioner är yrken som kräver en specifik och reglerad utbildning i vilka teoretiska studier ingår, såsom gällande apotekarekonsten som vi tidigare tangerat. I grunden finns en tanke om att man inte endast skall lära sig färdigheter, utan även lära sig ett tankesätt och i viss mån anamma ett särskilt sätt att se på världen, som gör en förmögen att utföra ett krävande arbete. De professionaliserade yrkena ger sin utövare en viss samhällelig status. Uppkomsten av professionerna anses vara starkt knuten till samhällsutvecklingen och dessa har på många håll förstärkts i samband med en tilltagande urbanisering. I städer har det skapats efterfrågan på tjänster och möjligheter att försörja sig utanför primärproduktion, hantverk, handel, militär eller administration. Som typiska representanter för professioner kan man nämna läkare, advokater, lärare och ingenjörer. Man skulle även kunna argumentera för att prästerna representerade en viss typ av professionalisering. I Finland var professionaliseringen generellt sett svag på 1700-talet. Inte minst läkarna var en bristvara i Finland under den svenska tiden, trots att armén sysselsatte många fältskärer.³⁵

Den första svenska doktorspromotionen för medicine doktorer ordnades först 1738. Det tyska inflytandet i synnerhet från Göttingen var i början stort både bland apotekare, kirurger och bland medicinare. Men senare under 1700-talet blev den engelska forskningen allt viktigare. Många medicinare besökte London och Edinburgh under sina studieår och stiftade bekantskap med bland andra William Cullens och Thomas S. Halls moderna medicinska teorier, som fick spridning även i Sverige mot slutet av seklet. I och med dessa moderna teorier ifrågasatte man de gamla iatrofysiska, det vill säga mekanistiska, uppfattningarna om människokroppens funktion, till förmån för en mer för- eller upplysningsromantisk vitalistisk tolkning av kroppens sätt att fungera. Man satte stor tilltro till naturens helande verkan, och ansåg att kroppen innehade en särskild livskraft som var mer andlig än fysisk till sin kvalitet. Även i Frankrike fick vitalismen understöd och den kände vitalisten Sauvages namn skyntar även i åtminstone en medicinsk avhandling från Åbo.³⁶

Under 1700-talet skedde kraftiga förändringar i den medicinska utbildningen i Europa. Man började arbeta för att förbättra både de tidigare läroavtalsutbildade kirurgernas och de akademiska läkarnas färdigheter genom att försöka sammanföra deras utbildningsvägar. Utbildningskliniker öppnades på olika håll under seklets gång och vid dessa praktiserade många gånger både kirurger och läkare. Inom modern sociologiskt orienterad medicinhistorisk forskning är man dock noggrann med att understryka att de gränsdragningar som i teorin fanns mellan olika professionella aktörerna inte i verkligheten var vattentäta skott. Dessutom fanns det många andra typer av människor som helt eller delvis livnärde sig på att hjälpa människor i svagt tillstånd: apotekare, kloka gummor, präster, barnmorskor och andra personer som erbjöd hjälp med varierande framgång, inte alltid med sämre resultat än läkarna. Även i Sverige hade man tagit drastiska och toppstyrda steg för att utveckla den medicinska utbildningen genom Collegium Medicum. Man hade där anammat en tysk modell med stadsläkare, en så kallad Stads physicus, som i första hand var akademiskt utbildade läkare, av vilka det även krävdes doktorsexamen. Läkarbristen var dock stor, inte minst i Finland.³⁷

Serafimerlasarettet i Stockholm var vid denna tid av central betydelse för läkarutbildningen, eftersom det krävdes praktik därifrån för att en läkare skulle få en tjänst. Inom sjukhustänkandet var man i Sverige synnerligen imponerad av de franska förebilderna. Serafimerlasarettet hade efter lång tids planering kommit i gång främst tack vare det enträgna arbete som bedrivits av kirurgen Olof Acrel och läkaren Abraham Bäck, och det öppnades 1752. I Åbo hade man fått ett eget lasarett 1759. I första hand skötte man fattiga och mindre bemedlade och Serafimerlasarettet hade tidvis egen trädgård och eget apotek. Till vården hörde samtidigt undervisningen, varvid unga medicinare och kirurger fick delta i operationer och ofta även själva genomföra kirurgiska ingrepp. Acrel var också en aktiv vetenskaplig författare som vann berömmelse även utomlands. Han gick hela tiden en fin balansgång mellan Chirurgiska Societeten och Collegium Medicum och undvek att ta parti i de prestigekonflikter som blossade upp mellan kirurger och medicinare. Hans konkreta insatser för utvecklingen av kirurgin i Sverige är ändå obestridliga.³⁸

Serafimerlasarettet hade i början av 1790-talet, då medicine licentiat Rosenström möjligen praktiserade där, troligen mellan 50 och 100 vårdplatser. Olof af Acrel var överfältskär och hans biträdande överkirurg var Carl Fredrik von Schulzenheim. Under slutet av 1700-talet opererade man till exempel harläpp och starr med rätt god framgång. Dessutom opererade man bland annat bråck och benbrott. Dödligheten vid sjukhuset låg under första hälften av 1770-talet kring femton procent, men då måste man beakta att obotligt sjuka inte togs in. Man kan ändå inte betrakta lasarettet som någon direkt dödsfälla, utom eventuellt för föderskor, då en så stor majoritet av de inskrivna bevisligen tillfrisknade och kunde skrivas ut inom en rätt kort period. Föderskorna blev dock i allmänhet hänvisade till accouchementshuset där barnmorskorna utbildades. Vid sjukhuset arbetade förutom läkare och kirurger utbildade sjukvakterskor, sjukhusdrängar och en kokerska som skötte om de sjuka. Man var mån om snyggheten och de sjuka fick mat och kläder under sitt uppehåll på sjukhuset. Vid sängarna fanns ett snöre med vilket man kunde kalla på sjukvakterskan.³⁹

Trots sina praktiska inslag var läkarutbildningen starkt knuten till den akademiska traditionen och krävde goda kunskaper i den klassiska lärdomens språk, latinet. Man hävdade att läkarna genom sina studier kom att omfatta även – och kanske framför allt – ett vetenskapligt sätt att tänka, vilket gjorde dem överlägsna barnmorskorna och fältskärerna. Genom sådana krav och uttalanden ville man förbehålla de akademiskt utbildade läkarna den största kunskapen och kontrollen över vårdyrkena, vilket man också lyckades göra med hjälp av statliga sanktioner och den kontrollposition som tilldelats Collegium Medicum. På så sätt lyckades man ge läkarna också en hög social status. Men i praktiken var läkaren ständigt tvungen att konkurrera med andra vårdare och han utövade sitt yrke som en tjänst och serviceform, i vilken han var beroende av patienternas välvilja och förtroende.

Under hösten 1791 infann sig alltså Rosenström i Helsingfors med rekommendationer av Johan Sederholms svärson och med Collegium Medicum's välsignelse. Staden hade han tidigare kort bevistat under kriget. Den unge blonde läkaren i Helsingfors vann snabbt befolkningens förtroende. De kontakter han knutit vid universitetet hjälpte honom till detta. Fältskärerna och de kloka gummorna i staden hade fått en konkurrent som skulle hållas kvar i staden i nästan tre decennier. Han var ambitiös och medveten om sin status.

Läkararbetet

O.B. Rosenström etablerade praktik i Helsingfors och verkade från och med senhösten 1791 även som stadsläkare. Läkarbristen i landet var stor och det fanns mycket arbete att uträtta också för en odisputerad medicinare som Rosenström. Under sitt arbete vårdade stadsphysicus Rosenström även borgmästarinnan, änkan Kuhlbergs mor Hedvig Ulrika Weckström, född Sutthoff. I samma hushåll bodde sannolikt också hennes övergivna dotter Lovisa Hesselius. Borgmästare Johan Kuhlberg var mycket äldre än sin hustru Hedvig Ulrika Kuhlberg, född Weckström, och hans hustru kom att överleva honom med många år. Men perioden efter hans död var också änkan sjuklig, så den nye läkaren Rosenström tillbringade rätt mycket tid hos familjen. I april 1794 ingick han sedan ett fördelaktigt äktenskap med familjens äldre dotter Lovisa Ulrika Kuhlberg. Trots att familjen efter Johan Kuhlbergs död med benäget bistånd av Jacob Daniel Weckström hade ansökt om ekonomiska lättnader därför att sterbhusets skulder översteg tillgångarna, förde den unga hustrun med sig en riklig hemgift, både möbler och kontanter.

Kort efter detta, i juli 1794, avled den gamle fältproviantmästarens änka, Hedvig Ulrika Weckström som var mor till de Weckströmska syskonen. Hon begravdes invid sin man på kyrkogården. På gravstenen inristades nästan samma text för båda makarna, för hustrun: Här hvilar den bästa maka, den bästa moder, aflidne fältproviantmästaren Weckströms enkefru wälädla Hedvig Ulrica Sutthoff född den 24 october 1724 död den 4 juli 1794 omgifven af en älskad make fyra barn och tvänne mågar. Ordvalet är aningen besynnerligt eftersom mågarna vid bådads död snarare var en (Johan Kuhlberg) än två, och barnen enligt bouppteckningen var fem! Stenen som stod till vänster om ingången till Ulrika Eleonora-kyrkan finns givetvis inte kvar, med orden är nedtecknade av barnbarnet Mathias, sonen till den yngste brodern Carl Gustaf Weckström som också uppger att samma text fanns på bägge vårdarnas andra sida: Wandringsman, Lef Som Han/Hon Lefvat Så Blifver Din Död Likaså Salig Din Saknad Likaså Smärtande Och Ditt Minne Likaså Wälsignat Som

Hans/Hennes Ty Din Rättfärdighet Warda. Bröderna Weckström som var litterärt intresserade författade även en sorge-dikt som finns återgiven av Mathias Weckström d.y.²

I grafsens dystra Land, der döden spiran förer
Där enda maskar Lif, af döda kroppar fäs
Der vji blåt med stehla händer rörer
Der stanck och ruttnelse i lika välde stås
Der man med Ögat ser, hvad meniskian äntelig blir,
Då kropp och skiälen sist, hvarandra afskied ger.

Till dessa grymma fält, en hulder moder farit
som ej i någonting förargelse har get
som än nu en långan tid, ett munster kunnat varit
för ära Tro och dygd, för Tålmod och vet
Ty uti denna kropp, en dygdig skiäl fan Boo
som hadde uti GUD och meniskio kiärlek roo.

Wår Sacknad är väl stor, som uti henne miste
En mor en förebild, en meniska med ren dygd,
en mor som uti alt, sin Lefnad Tydligt viste
At en Christens namn ej är på skrymtan Bygd
Men hennes vinst är stor, Ty hon i döden van
en fristad och försvar, uti sin frälsares famn.

Hvar en af Adams barn. Lär noggsamt kunna veta.
At man i Wärden ej på roser vandra får,
Man får sig ofta fram, bland snår och klippor leta
och mången stingande Tagg, ger foten diupa såår,
Wij vil ej Säga mer, vår moder äfven har
uti sin lefnad Set, förnögda, sälla dar!

Så Går vår mor ej bort, dess kropp nu endast hvilar
uti det såfve rum, som frälsarn har beredt.
Der såfve hon så sött, Tråts alla olycks Ihlar!
Skall nu ej vecka den för vij den dagen set
Då hon skall veckas up, utaf den skiähla vän
Och då sluts Grafsens dörr för evig Tid igen.

Nu var de Weckströmska syskonen utan föräldrar och endast en hade egen familj. Uppenbarligen fanns det något slag av sammanhållning, man tog hand om den övergivna Lovisa Hesselius och hjälpte familjen Rosenström också ekonomiskt. Johannes och Jacob Daniels liv kretsade sannolikt i stor utsträckning kring Domarby gård, ett projekt som det inte snålades med.

Var det unga läkarparet Rosenström bodde är oklart, troligen hyrde de in sig någonstans i staden, möjligen i något av de hus Weckströms ägde. Familjen fick ganska snart två döttrar; Carolina föddes 1795 och Hedvig på senhösten följande år. Döttrarna hade många faddrar bland släkt och vänner i staden och förteckningen över dem skvallrar om att den unge Rosenström snabbt skapat sig ett förnämt nätverk i staden. Den första dotterns faddrar kom dock i huvudsak från den närmaste kretsen. Men redan Hedda som föddes 1796 hade bland sina faddrar den prominenta affärskvinnan överstelöjtnantskan Gerdes (f.d. Burtz, f. Kyhl) och handelsman Govenius. Senare figurerar olika damer Heidenstrauch och Wendelia samt handelsmannen Johan Sederholm bland faddrarna, vilket visar att Rosenström lyckades upprätthålla relationer både till handelsmannakretsarna och till Weckströms. Relationerna till de senare kom emellertid att bli allt knaggligare med tiden.³

Barnmorskor och förlossningar

Vid den tiden då den unge Rosenström själv blev far arbetade han med olika läkaruppdrag i staden. Han var

ändå inte ensam om detta värv, för i staden fanns även regementsfältskärer och tidvis provinsial- läkare. Dessutom fanns det även barnmorskor. Under upplysningens sekel strävade man generellt i det svenska riket efter att befrämja vetenskaperna och befolkningstillväxten. Ett konsekvent steg var att utbilda och övervaka barnmorskorna, under uppsikt av Collegium Medicum i Stockholm. Utbildningen skedde i huvudsak vid Informationsverket i huvudstaden vid vilket barnmorskorna utexaminerades och därifrån de reste ut till sina tjänster runtom i landet. Också för Finlands behov upplärdes kring 70 barnmorskor i huvudstaden. Förlossningarna, som oftast skedde i hemmen, var reglerade så att endast legitimerade barnmorskor fick hjälpa till. Med hot om böter och fängelse i fall något gick fel försökte man skapa förutsättningar för de utbildade barnmorskorna att etablera sin verksamhet.⁴

I sin ed lovade barnmorskorna att de skulle akta sig för vidskepelser, aldrig befrämja något missfall, samt troget och flitigt hjälpa både rika och fattiga natt och dag. Att förmögnare personer betalade för barnmorskans hjälp är troligt. I allmänhet ansågs det att också läkare som var anställda av staden eller kronan kunde ta betalt av sina patienter, endast de fattigaste skulle hjälpas utan ersättning. Samma förpliktelse delades i princip av de lagfarna. Bildning och kunskap förpliktade till ansvar för samhällets utstötta.⁵

De allra flesta barnmorskorna som verkade i Finland vid slutet av 1700-talet var hantverkarhustrur, men även soldathustrur och tjänste- mannaänkor förekommer i matrikeln. Ofta var det brist på barnmorskor inte minst i det inre av Finland. I västra Nyland hade man det ändå rätt väl ställt med utbildade barnmorskor i Fagervik och Ekenäs och vid bruken i Billnäs och Fiskars mot slutet av seklet. Likaså fanns det oftast examinerade barnmorskor i Helsingfors, Borgå och Lovisa. Enligt reglementet från 1777 skulle varje församling anställa en examinerad barnmorska. Det ledde till protester från allmogen som tyckte att kostnaderna skulle bli alltför stora. År 1779 fattade man beslut om att anställa barnmorska i Esbo, Kyrkslätt, Ingå, Karis och Pojo. Följande vår utexaminerades barnmorskor för Pojo, Esbo och Kyrkslätt samt till julen en för Tenala. Också Lovisa fick detta år en barnmorska tack vare ekonomiskt bistånd av kommerserådinnan Ulrika af Forselles. (Möjligen hade detta samband med att en fru Johanna af Forselles dött i barnsäng några år tidigare i Lovisa.) Efter detta verkar i alla fall barnmorskosituationen i Lovisa ha varit bättre.⁶

De verkliga problemen drabbade allra mest de mer finskspråkiga delarna av Finland. Det var förutom ett ekonomiskt problem nämligen ett språkligt problem, eftersom kvinnorna i det inre av landet inte behärskade svenska, vilket hindrade dem från att resa till Informationsverket för studier. Man sökte alternativa lösningar under seklet genom att ansöka om tillstånd för provinsialläkarna att utbilda och examinera barnmorskor, men fick flera gånger avslag kring mitten på 1700-talet. Collegium Medicum hävdade att reglementet entydigt krävde undervisning vid Informationsverket. Däremot hade riksdagar och Kunglig Majestät med större förståelse och lindrade kraven. En förändring skedde tydligen med Gustaf III:s resa till Finland 1775. I en allmän kungörelse den 14 oktober 1777 uppmanades alla församlingar förse sig med examinerade barnmorskor. I kyrkorna upplästes således uppmaningen att ofördröjligen se till att lärlingar sändes till huvudstaden. Från landskansliet meddelades på uppdrag av Collegium Medicum att angelägenheten av denna inrättning inte tålde någon invändning eller motsägelse. Man menade att bedrövliga händelser tillskyndat barnaföderskor förlust av hälsa eller berövat dem livet i brist på någon i jordekonsten kunnig persons biträde. Nyttan av examinerande barnmorskor var så ostridig att man inte kunde vänta sig någon tvekan gällande utgifterna, eftersom sådant skulle vara att utmärka sig för grov okunnighet eller snikenhet, i synnerhet som kostnaden per hemman skulle komma att bli obetydlig. Kyrkoherdarna beordrades att till Mickelsmässan i samråd med kyrkostämman utse hustrur som var i medelåldern, av god hälsa, kända för dygdigt och beskedligt uppförande och med gott begrepp, så att de förmådde läsa svenska och skriva.⁷

Gustaf III:s upplysta politik fick konkreta uttryck, genom att man på detta sätt strävade efter att genom utbildning och upplysning förbättra folkets villkor. Denna politik, som även syftade till att öka befolkningmängden, gynnade som synes kvinnorna. Ett par år senare gick kungen ut med direktiv om att kvinnor som fött oäkta barn inte skulle stigmatiseras eller bestraffas på något sätt och att även barnen skulle ges samma rätt som äkta barn. Även barnmorskorna ålades, vid sidan av husfolk, att skydda ogifta föderskor genom att ge dem skydd och hålla tyst om deras belägenhet. Barnmorskornas ed kom så att ändras på denna punkt, för tidigare hade alla varit skyldiga att anmäla oäkta barn till myndigheterna.⁸

De stränga förordningarna om att sända barnmorskelärlingar till huvudstaden väckte som väntat motstånd

hos allmogen. Bondeståndet gjorde ett allmänt besvär vid riksdagen om jordgummereglementet från 1777 och dess nionde paragraf, där det stadgades om höga böter för utbildade kvinnor som hjälpte vid förlossningar. Man menade att stadgandena lett till att ingen längre vågade begära hjälp vid sina hustrurs förlossningar av de kvinnor som förut hjälpt dem. På landsbygden kunde det ta alltför lång tid att hämta en examinerad barnmorska som kunde befinna sig långt borta på andra uppdrag. Att då vara helt utan hjälp var ändå värre och man hoppades därför att man på landsbygden kunde få undantag på denna punkt, dock så att man alltid helst skulle använda en examinerad barnmorska. Detta ville man av ömhet och kärlek till sina hustrur. Dessutom önskade man att man i de södra delarna av riket kunde få ordna egen undervisning.⁹ Kunglig Majestäts resolution 1780 gick bönderna till mötes trots Collegium Medicum's motstånd. Man ansåg att de stränga förordningarna var kontraproduktiva och förespråkade i stället kraftigt frivillighet. Riksråden, som undertecknat förordningen, ansåg dessutom att det var till nytta om man såg till att provinsialmedici och på orten verkande edsvurna jordegummor kunde undervisa elever, om det inte var möjligt att sända lärningar till huvudstaden. Man hade även för- ståelse för att kostnaderna i glesbygden blev stora i förhållande till eventuell nytta och gav således möjlighet till dispens från reglemen- tet på landsbygden, men inte i städerna.

Alltså lästes i kyrkorna återigen landskansliets kungörelse den andra maj 1781 angående allmogekvinnors möjlighet att biträda varandra vid förlossningar utan hot om plikt. Man vidhöll ändå att det var önskvärt att församlingarna anställde examinerade barnmorskor, men man ansåg samtidigt att det skulle ankomma allmogen själv att fatta beslut och vidta åtgärder i ärendet. Collegium Medicum's strävan till kontroll och den allmänna professionaliseringstendensen blev härvid bromsad av statsmaktens upplysta värderingar, som förespråkade befolkningens väl och ve, samt vikten av frivillighet och allmogens eget ansvarstagande.¹⁰ Språkproblemet var könsspecifikt, för pojkar lärde sig vid behov svenska i skolan. Därför innebar språket inte ett likadant hinder för de pojkar som ansågs ämnade för studier. Barnmorskeyrket var tydligen inget som man planerade för sina döttrar då de var små och fick sin undervisning i kristendom och läsning. Snarare verkar barnmors- keyrket ha varit något som kvinnorna själva valde i en mognare ålder. Kvinnorna var också oftast och i genomsnitt drygt trettio år gamla då de skrev in sig vid Informationsverket, även om det fanns kvinnor som var över fyrtio och någon enstaka nittonåring.¹¹

I Kuopio fanns det utbildade barnmorskor åtminstone under 1790- talet. Om barnmorskan Elisabeth Löfgren, som examinerades för staden 1789 berättas i matrikeln att hon ”[I]ed sjönöd på vägen hem, men kom undan med lifvet, säges vara flyttad till Wiborg som barn- morska. Antingen där el. i Davidsstad. Jämn qvinna, fattar mera i tancka än minnet”. I Tammerfors hade man också en duktig barnmorska som var hustru till stadsfiskalen. Hon hette Margareta Häggberg och om henne noterades att hon hade ”godt hufvud har mycken lust och fallenhet, låtit redan sin man för sig tyda Thebesius Instrumenter och i nödtvång i Finland följt dess råd i swära fall.” Johann Ehrenfried Thebesius verk om förlossningar fanns tillgängligt på tyska varför madame Häggberg antagligen behövt sin makes hjälp med självstudierna.¹²

Barnmorskans position som nästan akademiskt utbildad kvinna vid denna tid är intressant. Man har ofta ansett att jordegummorna hade en låg status, men detta var nog åtminstone inte alla gånger fallet. Det kan snarare ses som en senare effekt av de akademiska medicinar- nas propaganda mot ”ovetenskaplig” läke- och förlossningskonst. Om barnmorskan Beata Sophia Lenngren i Ekenäs berättas att hon blev uppklädd, grann och välmående efter några år, men slutligen högmodig. ”Orten ledsande och hon flyttade till Åbo”, konstaterades i matrikeln på 1790-talet.¹³ Det var flera barnmorskor som begav sig till ryska sidan om gränsen där de uppgavs förtjäna väl. Ett par barnmorskor var till och med guldsmedshustrur och hade i själva verket därigenom en hög status.

I Helsingfors verkar man ha haft stadsbarnmorskor rätt tidigt, för redan 1733 omnämns änkan Katarina Winter, flykting från Kexholm, som innehavare av tjänsten. År 1758 finns den första noteringen om en examinerad barnmorska i Helsingfors. Staden betalade ut lön till en stadsbarnmorska i princip från och med 1759. Under en lång period hette hon Anna Gustafva Ekman. En gång blev hon uppkallad till magistraten för att förklara varför hon försummat sin plikt att bistå stadens kvinnor. Man hade då förbjudit henne att lämna staden för att arbeta i landsorten. Hon berättade att hon lämnat staden för att förlösa baron Sprengtportens hustru och blivit tvingad att stanna hos henne tills tiden var inne. Det var därför hon varit borta i flera veckor. Man gav henne böter, varpå hon krävde en stor löneförhöjning. Denna nekades henne och hon sade upp sig. Man var från magistratens sida i alla fall inte bitter, för man intygade att hon ” ... alltid för- hollit sig trogit,

wäl och med berömmelig nijt och skickelighet förrät- tat dess syssla samt städse fört et sedligt och anstendigt lefverne”. För staden examinerades således 1773 en ny barnmorska vid namn Sophia Nybelenius. Hon var bokhållarhustru, men hon kom knappast någon- sin till staden, för hon har inte lämnat några spår i stadens protokoll eller bokföring. Under början av 1770-talet fanns i stället en helt privat barnmorska vid namn Anna Rydberg och från och med slutet av 1773 började man betala lön till Anna Christina Kock. Även mamsell Ryd- berg verkar ha funnits i staden ännu 1781.¹⁴

I februari 1785 omtalas barnmorskan Christina Kock i magistratens protokoll. Doktor Wänman anmälde då att hon var för gammal och orkeslös för att sköta sin syssla. Hon efterträddes därför av Chatarina Klingberg 1786 som var mycket uppskattad och älskad. Vid sin examination var hon vaktmästaränka (soldathustru), men hon gifte om sig 1789 med en engelsk kirurg vid Finlands armé. Det är möjligt att hon därför slutade som barnmorska. Hon dog i lungrot 38 år gammal i mars 1791. Följande barnmorska värvades av borgmästare Anders Byström i Stockholm samma sommar. Hon hette Hedvig Hedberg och var examinerad 1790 med omdömet ”Tämmeligen braf Barnmorska”. Hon var kammartjänarhustru och kom alltså till staden vid samma tid som Rosenström och bodde som hyresgäst sannolikt någonstans längs norra delen av Tavastgatan. Vid sin dörr hade hon nog barnmorske- emblemet och där kunde man hämta henne då tiden var inne. Då tog hon sina återlättningsinstrument och kanske en bönbok och kom i sitt randiga förkläde vandrande längs gatan. Hon var fortfarande under trettio då hon blev sjuk i maggikt – en rätt ovanlig diagnos, som san- nolikt härstammar från Rosenström. Hennes man Olof Engström var vid hennes död i december 1794 sergent vid Kongl. Nylands dragonregemente. Följande vår behandlades hans rätt till hennes arv av rådstugurätten i staden. Tydligt var det hustrun som var den förmögnare av de två, eftersom ett vittne rapporterade att maken frågat sin hustru på dödsbädden om han skulle få behålla sina kläder, vartill hustrun svarat ”hvad skall du fråga så många gånger du har hört att du får dem”.¹⁵ Saken var den att Madame Hedberg, som var barnlös, hade testa- menterat sin egendom att delas mellan sina föräldrar och sin make Engström. Han ville vid delningen inte räkna in sina kläder till hennes egendom. Madame Hedbergs egendom var inte liten, hon ägde bland annat hela tio guldringar. Barnmorskorna, som i allmänhet titulera- des just Madame, erhöll en kvartalslön på 8 rikspund 16 skilling mot stadsläkarens 25 rikspund. Den utbetalades av stadens medel och var nästan fyra gånger så stor som sotarens lön. Dessutom fick alla dessa också betalt av sina kunder.¹⁶

Förlossningarna ägde vid denna tid rum i hemmen och barnmorskan tog sig således till platsen, vilket i städerna gick betydligt enklare än på landsbygden. Det var vanligen mellan noll och tre av hundra föderskor som dog i barnsbörd i Helsingfors. Oftast var det de yngsta kvinnornas, förstföderskornas, förlossningar som kunde bli kritiska, men även äldre kvinnor kunde förstås råka ut för komplikationer. Dödligheten i barnsbörd fluktuerade en del under senare delen av 1700-talet i staden. Det går emellertid inte att visa att det skulle ha haft ett entydigt samband med huruvida det fanns en verksam barnmorska på orten eller inte. Om man ser till början av 1790-talet, då Madame Klingberg var sjuk och ersättare saknades, var det flera som dog än tio år tidigare, det vill säga tre kvinnor 1790 och under 1791 hela fem stycken. Madame Hedberg blev anställd av magistraten den första juni 1791, men när hon började arbeta är osäkert. Under 1792 var det sedan endast en kvinna som dog i barnsbörd.¹⁷

År 1791, då Rosenström började sitt värv, föddes 115 barn i staden, och av dem var 64 pojkar. Enligt befolkningstabellen var fem av barnen oäkta. Samma år dog 155 personer, av vilka 108 var barn under tio. Det var främst kopporna som hade tagit många barn den våren, vilket den också gjorde igen våren 1799. Att fem kvinnor hade dött i barnsbörd det svarta året 1791, då staden var utan både läkare och barnmorska en tid, var ovanligt hårt. År 1795 hade läget normaliserats och det föddes 107 barn och två kvinnor dog i barnsbörd. Församlingens befolkning bestod då av 3103 personer fördelade på knappt 700 matlag. Om man ser till förlossningarna från början av 1795 till och med 1800, var dödligheten i barnsbörd lite under 1,5 procent. Under denna period ägde årligen i genomsnitt 108 förlossningar rum i staden. Jämfört med början av 1790-talet blev statistiken alltså betydligt ljusa- re under Rosenströms tid som stadsläkare. Samtidigt kan man minnas att dödligheten i barnsbörd jämfört med antalet födda periodvis hade varit rätt låg även tidigare. Vilka var då föderskorna? De flesta var gifta kvinnor, en grupp som totalt utgjorde 564 personer år 1795, något större än antalet gifta män i staden. De ogifta kvinnornas antal i staden var 404, medan flickebar- nen under femton år var 382. Barnens könsfördelning var i praktiken helt jämn, medan änkornas antal kraftigt övervägde änklingarnas (av de 148 stadsbor som var över 60-år var nämligen 87 kvinnor). Stadens

befolkning bestod övervägande av olika borgare, hantverkare och tjänstefolk, medan adel och prästerskap utgjorde endast en handfull personer. Intressant är att endast en dryg procent av föderskorna var under tjugio år gamla, medan över hälften var mellan 25 och 35. Mer än var tjugonde var över fyrtio, några till och med närmare femtio år gamla. Förlossningarna var alltså drygt hundra till antalet år 1795, men vid en stor del av dem barnmorskan närvarade kan inte klarläggas. Statistiskt ger det ändå drygt två förlossningar i veckan, men de livligaste månaderna detta år var mars, maj, juli och framför allt oktober, då hela 15 barn föddes.¹⁸

Det var just i mars 1795 som dykerikarlen Johan Wikmans hustru skulle föda ett barn och bad till sig vaktknekten Wollstens hustru, som hjälpt henne under tidigare förlossningar. Familjen Wikman bodde med sina fyra döttrar hos styrmannen Erik Forsius på Skatudden, där de sannolikt hyrde ett gårdshus. Familjerna var möjligen släkt med varandra, eftersom brodern Johan Forsius som bodde i granngården var gift med en Stina Lisa Wikman. Fru Wollsten som kom till familjen Wikman för att hjälpa till vid förlossningen var inte utbildad barnmorska, utan hade endast genom erfarenhet skaffat sig Margareta Wikmans förtroende. Fru Wollsten märkte ändå genast att fostret låg i en ovanlig ställning och ville därför absolut inte åta sig att hjälpa av rädsla för komplikationer, utan uppmanade Wikman att hämta stadens barnmorska Lundin. Wikman begav sig också iväg till borgaren Henric Lindströms gård vid Nedre Glogatan i andra ändan av staden där barnmorskan bodde. Hon var inte hemma, utan hade gått till kassören Öhrns gård, där hustrun Christina genom en besvärlig förlossning fött en son. Kassören Öhrns gård låg vid Södra Kyrkogatan rätt nära Lindströms gård.¹⁹ Barnmorskan var tydligen mycket trött och ville inte följa med till Wikmans.

Då Wikman återvände hem fann han att läget förvärrats och gick därför tillbaka till Öhrns gård och lyckades med mycket övertalning få barnmorskan att följa med. Han var bitter och sade rakt ut att de rikas fruar fick barnmorskans biträde, medan de fattiga fick vänta eller bli ohjälpta. Detta tyder på att barnmorskan, liksom läkarna, hade rätt att ta ersättning av sina förmögnare patienter. Barnmorskan Lundin var tydligen mycket irriterad och kom genast i konflikt med föderskan. Hon kommenterade att huset var som ett fähus och undersökte den sängliggande fru Wikman även invärtes, varvid fostrets ena ben följde med, då hon drog ut sin hand. Fru Wikman blev mycket illa till mods av barnmorskans beteende, för hon kommenterade senare att denna behandlat henne som ett få och inte en människa. Tydligen kunde hon ha en tendens till sådant uppförande, eftersom man även vid Informationsverket hade noterat att hon var ”djurf och tilltagen, litet bondhögfärdig men qvick at lära”. Barnmorskan Lundin gav fru Wikman lavemang och lade sig på soffan för att vila i hopp om att värkarna skulle komma igång. Detta förfarande följde helt barnmorskereglementet som påbjöd lugn och tålmod. På morgonen öppnade Lundin fru Wikmans ådra och gav sig av till läkaren Rosenström, för att rådfråga honom om hur hon kunde få igång förlossningen. Rosenström rådde henne att avvakta. Fru Wikman vägrade också låta barnmorskan röra henne, utan hade endast sagt att ingen fick röra henne, innan Gud kom med hjälpen.

På förmiddagen försökte man åter få barnmorskan att återvända, och slutligen bad fru Wikman sin man att hämta fru Wollsten. Värkarna hade satt i gång och fru Wollsten försökte nu motvilligt hjälpa med att dra ut fostret som inte ville komma ut, eftersom det låg i en omöjlig ställning. Hon drog hårt så i fostrets båda ben som nu var ute, att kroppen slutligen kom ut, men huvudet blev kvar i livmodern då halsen brast och helt enkelt gick av. Nu gick Wikman igen för att få tag i en läkare för att rädda åtminstone sin hustrus liv, men Rosenström var inte hemma och fältskären Müller var sängliggande och sjuk. Wikman gick därför till barnmorskan än en gång. Hon besökte hustru Wikman, men gick sedan för att hitta Rosenström, eftersom barnmorska inte fick försöka avlägsna ett dött foster ur moderlivet.²⁰ Då Wikman själv slutligen på kvällen hittade Rosenström, kom han genast med. Men då var det redan för sent och fru Wikman dog inom en kvart. Rosenström kunde inget göra. Han bad att få se fostret och undersökte det och tog också ut åtminstone fostrets käkben ur moderlivet.

Tydligen blev Rosenström upprörd, eftersom han anmälde fallet till myndigheterna några veckor senare. Att han inte alltid hade sinne för omständigheterna visas av att han, då han bad om att få se fostret, inte förstod att först skicka ut en närvarande gravid grannfru, som blev svårt chockad av åsynen av det huvudlösa spädbarnet. Det är ändå svårt att av Rosenströms utlåtanden utläsa vem han egentligen ansåg skyldig till det skedda och hur barnmorskan kunde ha handlat utan att bryta mot reglementet. Han verkar inte aktivt ha skyllt på någon, och hade möjligen någon förståelse också för den trötta barnmorskan. Tydligen ansåg han inte heller att det fanns någon risk att han själv skulle beskyllas för försumlighet, trots att han, med facit på

hand, inte reagerat adekvat på barnmorskans mellanrapporter. Detta hände under en tid då man arbetade hårt på att utbilda och övervaka barnmorskorna just från läkarhåll och man framställde dem ofta som okunniga, men särskild illa ansedd var hjälpen som utbildade kvinnor gav varandra vid förlossningar. Om dödsfall skedde i sådana fall, skulle dessa fall alltid utredas i rätten. Troligen bidrog även fru Wollstens engagemang till att fallet behövde undersökas. Men slutligen var det barnmorskan som fick en anmärkning i matrikeln. Barnmorskan Lundin hade vänt sig till läkaren då hon ansåg att hennes egen kompetens inte räckte till, precis som fru Wollsten hade vänt sig till henne. Fallet remitterades från kämnersrätten till rådstugurätten, som i sin tur begärde en utredning av stadens nitiske fiskal Sennelin. Han skulle vid behov föra saken till magistraten, men gjorde det tydligen aldrig. Det enda resultatet verkar alltså ha blivit barnmorskans anmärkning i matrikeln att hon blivit ”anklagad för felaktigt uppförande i dess syssla”²¹

Eftersom staden ständigt växte ansåg Rosenström en tid senare att det behövdes två barnmorskor. Han meddelade magistraten att det under den senaste tiden inträffat farliga situationer då barnmorska inte funnits till hands i staden. Han tyckte att man även kunde anställa en stadskirurg eftersom man varken hade åderlåtare eller badare i staden. Man diskuterade möjligheten att ge halva Lundins lön till en andra stadsbarnmorska. Två år senare, 1799, fick man möjlighet att arrangera tjänsterna då man gav en ny barnmorska tillstånd att verka i staden. Uppenbarligen hade hon redan en tid varit verksam på Sveaborg. Hennes kollega madame Lundin motsatte sig den nya tjänsten trots att den sökande lovat arbeta utan lön från stadskassan. Den nya barnmorskan hette Hedvig Christina d’Alavo (f. Luth) och var utexaminerad hösten 1798 för Gotland. Hon kom rätt snart till Helsingfors i hopp om bättre utkomst, uppenbarligen med sin make som var styckjunkare. Omdömet om henne i matrikeln var att hon var kvick men slarvig. Däremot hade hon goda ”umgängesgåfvor”, vilket klart var en fördel i Sveaborgstrakten. Då Lundin dog 1800 krävde d’Alavo hela hennes lön, annars hotade hon att lämna staden. Magistraten var nöjd med hennes arbete, i protokollet nedskrevs att hon under ett års tid betjänat stadens invånare som accoucheuse (symtomatiskt användes denna franska benämning i hennes fall), samt att hon blivit ”känd för att äga berömmelig skickelighet i sin utöfning”. Man beslöt således att fortsätta med arrangemanget med en andra stadsbarnmorska utan lön och ge hela lönen åt madame d’Alavo. Men hon blev änka redan följande år och tog snart avsked då hon gifte om sig med en kapten.²²

Läkarens vardag

Förutom att man tillkallade läkare vid kritiska förlossningar, eftersändes de även vid andra kritiska sjukdomsfall. Stadsläkarens arbete bestod dessutom av att skriva recept på mediciner och ordinera hälsosam livsföring. Att dricka brunn var en allmän kurmetod vid denna tid och den applicerades även av doktor Rosenström. Sedan ”urminnes tider” var Esbo brunn en anlitad hälsokälla som även rekommenderades av läkare för återställande av hälsa vid de mest varierande sjukdomar. I synnerhet den senare halvan av 1700-talet var brunnarnas och brunnsdrickandets blomstringstid och Esbo surbrunn benämndes även med modeordet Spa. Länets provinsialläkare övervakade brunnens verksamhet. Det var i synnerhet ståndspersoner som vistades vid brunnarna och följaktligen rörde där sig också en del pengar, eftersom folk behövde bo och äta. Det är tydligt att brunnssterminerna innebar en inte oansenlig inkomstkälla för de ansvariga läkarna, som därför gärna drev på brunnsprojekt. Dessutom ordnades ofta sociala begivenheter för gästerna. I Esbo fanns både hälsobrunn och badinrättning. Genom att följa detta brunnsdrickningsmode kunde även stadens borgerskap dra sig tillbaka utanför staden under somrarna, liksom adeln brukade göra. Rosenström engagerade sig i brunns huset i Thölö, där det var möjligt för honom att förtjäna en slant då och då på att vårda besökarna. Rosenström arbetade i konkurrens med provinsialläkaren och Esbo brunn då han drev på verksamheten vid Thölö, vars kunder han kunde debitera. Thölö brunn som var belägen i närheten av militärlasarettet, hade i slutet av 1750-talet drivits av handlanden Myhr som hade uppfört ett brunns hus på ängen mellan Thölöviken och Thölö träsk. Brunnen var då i användning några år framåt, och sannolikt även någon gång under 1780-talet.²³

I närheten av brunnen längs landsvägen till Thölö by låg också flera krogar, vilket gjorde platsen synnerligen lämplig för brunnsverksamhet. Rosenströms samarbetspartner var den driftige borgaren och lasarettinspektorn Sven Strömgren som arrenderade brunnen av staden mellan åren 1792 och 1794. Inspektör Strömgren var även ägare till den Strömgrenska gården vid Södra Kärrgatan i närheten av

Tavastgatan. Strömgren hade en gång i tiden lierat sig med borgmästare Kuhlberg, inte minst mot handelsman Byström som arrenderade stora delar av Thölö för sin park. Huruvida Strömgren gav över brunnsvksamheten till Rosenström eller om de delade på det hela är inte fastställt. Tydligt fortsatte brunnsvksamheten ännu åtminstone sommaren 1795 eftersom Rosenström då debiterat ”Brunns sällskapet vid Thölö”. I mars 1796 ingav Rosenström en skrivelse till magistraten, där han förklarade att brunnen genom vattenprov och flera års erfarenhet bevisligen var en av de bästa. Stadens invånare, även de fattigare, kunde här enkelt och förmånligt vårda sin hälsa. Han föreslog därför att staden skulle uppföra ett brunnshus 20 gånger 12 alnar stort, vilket magistraten biföll. I juli var sedan byggnaden färdig och Rosenström, som var orolig för stölder och vandalism som förekom i Tölö, begärde att magistraten skulle vidta åtgärder för att skydda huset. Man ålade således ett stort vite för ofog mot brunnen och byggnaden. En tredjedel av böterna skulle tillkomma angivaren och resten brunnskassan.²⁴

Rosenström fortsatte också att sköta patienter bland stadens borgare, hantverkare och officerare. Stadens militära karaktär gjorde att det alltid fanns flera läkare eftersom det vid regementena fanns fältskärer som kunde träda till. Sålunda hade stadens invånare det rätt så ovanliga privilegiet att kunna välja bland flera läkare. Också Rosenström höll fortfarande uppsikt efter andra tjänster och han anmälde intresse för provinsialläkartjänsten i Åbo 1797. Han stannade trots allt i Helsingfors där han fick kunglig fullmakt, vilket gav honom en tjänsterang och ökad status. År 1800 kunde han köpa sig och sin familj en egen gård efter att länge ha bott på hyra i ett av Johannes Weckströms hus.²⁵

Vid sekelskiftet var Rosenström som vikarierande provinsialläkare aktivt sysselsatt med att organisera koppypning och vaccineringar i hela länet. Han fungerade möjligen som leverantör av vaccin till bl.a. Lovisa, där man annars delvis tydde sig till ryskt vaccin. Provinsialläkarens främsta uppgift var att underrätta myndigheterna om farsoter och att bekämpa dem genom att till exempel ge fattiga gratis mediciner. För sin viktiga insats i kampen mot kopporna fick Rosenström även officiellt erkännande. Svenskarna hade redan på 1710-talet kommit i kontakt med vaccineringen som idé och trots att man redan från mitten av föregående sekel mer allmänt känt till ympningens skyddande effekt, var det först under början av det nittonde århundradet man började få bukt på smittkoppsdödligheten som drabbade i synnerhet barn. Det var just tack vare det arbete som gjordes av läkare som Rosenström mot slutet av 1700-talet och i början av följande sekel. De lärde aktivt ut vaccinering i bygderna och försåg dem med verksamt vaccin. Ett vanligt problem var nämligen att vaccinet inte hade någon verkan på grund av att det hunnit förfaras. Dessutom skulle provinsialläkaren ansvara för sjukhuset, där sådant fanns, och resa omkring i sitt distrikt, det vill säga länet.²⁶

Provinsialläkarna skulle, i motsats till stadsläkarna, rapportera om sin verksamhet till Collegium Medicum. Läkarna förde en ständig upplysningskampanj då de reste runt på landsbygden. De lärde klockarna åderlätning och koppypning och undervisade om betydelsen av hygien. Man hoppades att prästerskapet kunde förmedla förtroende för den akademiska medicinen till församlingsmedlemmarna. Det ansågs viktigt att allmogen sökte hjälp vid sjukdom och man ville på alla sätt bekämpa tendensen att vända sig till ”Doctor Sauna”, som ansågs ha svåra följder för febersjuka särskilt under bröstfeber- och influensaepidemier.²⁷

Rosenström försökte flera gånger få ny tjänst och mera inkomster för att kunna betala de stora kostnaderna för sitt och den växande familjens ståndsmässiga liv. År 1800 ansökte han om provinsialläkartjänsten i Nyland, under förutsättning att han samtidigt kunde få hålla sin stadsläkarsyssla. Idén var närmast dödfödd, eftersom länslasarettet låg i Tavastehus. Han försökte också med hjälp av doktor af Acrel erhålla utnämning till fältskärtjänst men hade ringa framgång. Collegium Medicum höll läkartjänsterna i ett fast grepp och fungerade som ett maktcentrum för läkarna, som gärna sökte tjänster med fast inkomst. Dessa tjänster var inte heller gratis. Tvärtom var kutymen på 1700-talet att man var tvungen att betala för samtliga tjänster.

Men de formella kraven uppgavs åtminstone vara bindande och Collegium höll strikt fast vid principerna. Det negativa svaret från den gamle tentatorn Acrel måste ha varit ett hårt slag för Rosenström, som tydligt hade hoppats på stöd men nu fick se sig förbigången. Att bevis för hans praktik inte fanns är märkligt, möjligen har Acrel sökt under fel årtal i matrikeln. Rosenström var inte så nogräknad med årtal och kan därför att uppgett fel årtal. I sin cv uppger han nämligen att han praktiserat i Stockholm sommaren 1787, medan ett intyg som Acrel i tiden skrivit var daterat 1791. Det hela gör att hela Rosenströms praktik hamnar i en aningen tvivelaktig dager. Ändå var kretsarna så små att det troligen handlade om ett misstag eller ett fel i

kommunikationen med den ålderstigne Acrel, och inte en ren bluff från Rosenströms sida. Tvärtom ansågs han vara en mycket kompetent läkare i samband med tjänsteutnämningar. Rosenström fick ju senare en assessors titel av Collegium Medicum.²⁸

Från början av mars 1805 antog doktor Rosenström en Adolf Fredrik Petterson till lärling för att under fyra år ge honom mat och undervisning. Men samarbetet löpte tydligen inte så bra, eftersom pojken redan följande vinter tappat motivationen och i juli 1806 anmälde att han i stället ville börja läsa teologi. I december befriades doktorn slutligen från förmyndaransvaret.²⁹

Att vara läkare i Finland kring 1800

Rosenströms kollegiala nätverk sträckte sig över stora delar av det svenska riket. Att professor Joseph Pipping var en viktig person som hjälpte Rosenström på karriärstegen är tydligt. Dessutom verkar Rosenström ha haft en nära relation till en läkare Johan Adolph Dahlgren, som han troligen arbetat med under sin tid i det Carpelanska regementet. Dahlgren var på 1790-talet stadsphysicus i Uleåborg. Läkarna till- och omtalade varandra som bröder i brev.

En doktor Norberg fungerade som en viktig kontaktperson för Rosenström i Stockholm. Han ordnade med både papper, ekonomiska transaktioner och leveranser av böcker och glasögon till sin kollega i Helsingfors. Nätverket sträckte sig även till kollegan och vännen Pippingskiöld (f.d. Pipping), som Rosenström tydligen hade förtroendefull relation till. Collegium Medicum i Stockholm och senare i Åbo fungerade som en viktig knutpunkt för läkarna, också för Rosenström, trots att han blev medlem först 1812. Tonen i breven mellan läkarna är ofta varm och vänskaplig, och vid sidan av de officiella och ibland sturska memorialerna, korresponderade läkarna även i en mer avslappnad ton. De disputerade läkarna var inte många och det rådde snarast brist på formellt kompetenta läkare, men samtidigt var bristen på medel stor och en tjänst innebar inte nödvändigtvis någon inkomst alls. Detta hade att göra med tidens bristande pensions- och tjänstledighetsarrangemang. Som exempel kan nämnas att Rosenström periodvis skötte provinsialläkartjänsten utan ersättning.

Det professionella nätverket nådde även utanför läkarkåren, och även andra än medicinare genomförde vaccineringskampanjer på landsbygden och att Rosenström då fungerade som koordinator och mellanhand. Intressant nog verkar Rosenströms kollegiala nätverk i huvudsak ha bestått av civila läkare. Detta är rätt märkligt, med tanke på att Rosenström vid flera tillfällen arbetade vid armén. Det fanns också två fältsjukhus på Sveaborg under finska kriget, då där fanns två regementen. Det finns inga spår av interaktion mellan dessa institutioner.

För stadsphysicitjänsten krävde Collegium Medicum att man var medicine doktor vilket innebar att man blivit promoverad. Rosenström hade fått sin tjänst med förbehållet att han skulle skaffa sig doktorsgraden, vilket han dock gjorde först mer än ett decennium senare. Det berodde antagligen på omständigheterna. Den solenna promotionen av medicinare den 14 juni 1802 var nämligen först den andra i ordningen vid Åbo Akademi, trots att den medicinska utbildningen var äldre. Den första solenna promotionsakten hade ägt rum den 21 juni 1780. Före det hade endast en läkare promoverats i Åbo, österbottningen Johan Ekelund i oktober 1743. Han dog dock i S:t Petersburg kort efter promotionen. År 1780 hade man promoverat tre medicinare: Emanuel Elfvenberg, satakundare, Gabriel Eric Haartman (senare adlad von Haartman), sydfinne, och Anders Johan Hagström (adlad Hagströmer), södermanlänning. Efter den första solenna promotionen promoverades vid olika tillfällen sammanlagt fem män, av vilka två på kunglig befallning utan akademiska prov. Av dessa fem kom två från Åbo, medan de tre övriga var verksamma i den västra rikshalvan och härstammade också därifrån.

Vid den solenna promotionen 1802 promoverades sammanlagt 15 medicine doktorer, men alla var inte närvarande - en var till och med död vid tidpunkten. Medelåldern för de promoverade var ungefär 33 år. Rosenström, med sina 37 år, var en av de äldre. I universitetets matrikel hade han dessutom uppgivit fel födelseår, så han antogs vara ännu äldre (1761 i stället för 1765). Detta var inte oerhört, eftersom prästvigningen hade en åldersgräns man ibland ville kringgå.³⁰ Av de övriga kom åtta från Finland. Fem var

kirurgie magistrar och en var verksam som förste kirurg och en som fältskär. Man kan alltså se att den acrelska kampen för integrationen av kirurgin och medicinen sakta började bära frukt också i Åbo. År 1797 hade en ny instruktion utfärdats för Collegium Medicum, som därmed överlät kontrollen och ansvaret för hela medicinalverket.

Det innebar att alla praktiserande medicine doktorer, mästefältskärer, behöriga apotekare och examinerade barnmorskor skulle stå under kollegiets övervakning. De nya instruktionerna innebar också att kirurgernas och fältskärernas tidigare omdiskuterade status definierades som sorterande under Collegium Medicum. Instruktionen innebar även ett viktigt steg i definierandet av läkarens behov av praktiska färdigheter. Kirurgiemagisterns utbildning bestod därefter av en treårig lärlingsperiod och en fyraårig praktisk utbildning vid Serafimerlasarettet, anatomiska inrättningen och barnbördshuset. En medicine licentiat eller doktor kunde efter sex månaders tjänstgöring på Serafimerlasarettet i Stockholm och efter godkänt förhör inför Collegium Medicum erhålla kirurgie magisterexamen. Detta gjorde också många medicinare, eftersom hälften av dem som avlade examen under 1798–1810 hade en medicinsk examen.³¹ Det innebar att läkarnas ställning gentemot kirurgerna stärktes och ledde i längden till att läkarna de facto kom att erövra kirurgin.

Med tiden blev kirurgin slutligen en fördjupning av de medicinska studierna. Trots läkarbristen ville läkarna också lägga beslag på andra bättre betalda tjänster vid denna tid. Så- lunda framhöll den finske Anders Johan Orrström, som började sin karriär som arméns fältskär i Åbo och även kom att verka vid Haa-paniemi krigsskola, för Collegium Medicum år 1799 att han på grund av sina långvariga studier i filosofi och medicin i Åbo borde befrias från fältskärsexamen. Trots att han inte hade arbetat som fältskärslärling i de stadgade tre åren, borde hans studier för medicine-, anatomi- samt fysik- och kirurgilärarna vid universitetet duga för att erhålla behörighet som kirurg. Han hade inte enbart sett utan också deltagit i både dissektioner och ”chirurgiska operationer på levande människor”. På grund av att han var så fattig begärde han att bli befriad från examen i Stockholm och hoppades att han skulle kunna licentieras på basis av stadgandet om möjligheten att bli examinerad av lokala kirurger i landsorten. Kort sagt begärde han att få fältskärsexamen ersatt av universitetsstudier.³² Fältskärernas kontroll över den egna professionen, eller hantverket, försvagades på detta sätt ohjälpligt, till förmån för skolmedicinen och dess utövare. Läkarna strävade att ställa sig över viktigt steg var då han fick kunglig fullmakt. Men att han då ännu inte disputerat för doktorsgraden var ett problem som Collegium Medicum senare fäste uppmärksamhet vid. Då trädde professor Pipping åter till hjälp och erbjöd en dissertation. Avhandlingen bar titeln *Usu acidi nitrici in siphylide curanda*. I litteraturhänvisningarna märks ett starkt internationellt inflytande, särskilt engelsk forskning citeras, men även tyska och franska publikationer finns med. Detta visar främst på det faktum att professor Pipping aktivt följde internationell forskning och medicinsk debatt. Man siktade på promotion vid kungens besök i Åbo 1802.³³

Promotionen var historisk på många sätt och viktig i den medicinska historien i Finland, eftersom det var den första stora promoveringen av medicinare i Åbo. Av de medicine doktorer som promoverades samtidigt som Rosenström kan man notera Gabriel Stark (ibland Starck). Han var född i Borgå 1764 och hans karriär löpte parallellt med Rosenströms. Han gick i trivialskolan i staden i slutet av 1770-talet och flyttade till Åbo 1780. 1789 verkade han vid fältlasarettet i Lovisa. Efter krigsslutet återkom han till Åbo och sökte jämte Rosenström tjänsten i Helsingfors. År 1792 reste han över till Stockholm för sin praktik på Serafimerlasarettet. Stark arbetade sedan i Stockholm som fattigläkare, tills han efter sin promotion blev läkare i Heinola där han engagerade sig i brunnen i Kangasala. En annan Borgåson som arbetade vid sjukhuset i Lovisa 1788 – möjligen tillsammans med Rosenström – var Johan Gottsman, också han ungefär jämgammal med Rosenström. Han var kirurg och senare verksam vid Kajana bataljon. I Lovisa arbetade under kriget också två rikssvenska och en tysk fältskär. Vid Åbo slotts sjukhus, alltså det militära lasarettet, fick många unga läkare en möjlighet till praktik och avancemang under kriget 1789–1790, bland dem Rosenström. En annan aktiv läkare var Ulric Pryss från Åbo, som dock dog i december 1791 endast 24 år gammal, och Axel Fredric Laurell, en av Rosenströms promotionsbröder, som kom att göra en imponerande karriär som fältläkare och senare verka som provinsialläkare i Kuopio. Även en ung man från Borgåtrakten, Anders Boxström, född 1760, som också åtnjöt gymnasiets naturhistoriska undervisning, verkade som läkare vid arméns lasarett i Åbo. Han gjorde sig känd som en av dem som införde vaccinationerna i Åbo och ansågs vara en duktig läkare. Också Johan Fredrik Glasberg, från Vasa och född 1770, arbetade vid sjukhuset i Åbo. Kriget, och även praktiken vid Serafimerlasarettet, skapade förutsättningar för att en kollegial

gemenskap kunde utvecklas. Rosenström var enligt egen uppgift vid Serafimerlasarettet 1787 och fick ju också en hel del praktik under kriget i Helsingfors, i Lovisa och slutligen i Åbo.³⁴

Om man ser till dessa i Finland verksamma läkares sociala bakgrund, kan man konstatera att den huvudsakligen är av två slag: dels präst- och tjänstemannasöner, dels en mindre grupp hantverkarsöner. Rosenströms far uppges ha varit klensmed, enligt någon uppgift till och med urmakare. Det finns även belägg för att just klensmeder i Sverige även tillverkat instrument för fältskärer. Steget från krävande hantverk, som även innebar teoretiskt kunnande, till fältskärs- eller fältläkarpraktiken var kanske inte så långt, men den nya tidens krav på akademisk utbildning gjorde att dessa hantverkarsöner även gav sig av till skolor och universitet, och där blev delaktiga i den latinska lärdomen. Rosenström gifte sedan in sig i en tjänstemannasläkt, där snart sagt alla män hade studerat vid universitet i Åbo. Liksom sina nya släktingar var han nu tjänsteman och hade liksom många anknytning till armén. Hans egna söner kom att gå liknande vägar.³⁵

Vardagslivet i läkarfamiljen

Under slutet av 1790-talet och under 1800-talets första år föddes ytterligare fem döttrar till familjen

Rosenström. Av dem var ett par tvillingar och två dog som rätt små. Så föddes äntligen en son, Carl Otto, strax före julen 1803. Carl fick senare också en bror, Johan, år 1806. Familjen växte således snabbt. Följande år dog Lovisa Rosenströms mor Hedvig Ulrika Kuhlberg, och Lovisas yngre syster Hedvig Kuhlberg flyttade in hos familjen Rosenström. Hedvig var då ogift och snart trettio år gammal. Hon bodde flera år i familjen och levde sannolikt ett tragiskt liv, vars detaljer är obekanta.

Det berättas även om en utomäktenskaplig relation som doktor Rosenström skulle ha haft i början av 1800-talet och som påstås ha resulterat i en son, även han vid namn Carl Otto. Modern till denne pojke var fröken Gustafva Kuhlhelm, vars far var kaptenen Eric Gustaf Kuhlhelm och mor Anna Christina Forsander. Gustafva hade fyra systrar av vilka endast en blivit gift. Det sades dock att en av flickorna i tiden gett korgen åt en friande kapten. Familjen bodde i stadens centrum och var rätt förmögen. De ogifta fröknarna förlorade sina föräldrar i början av seklet, modern i slag 1801 och fadern i kolik hösten 1804. Det är sannolikt att doktorn besökt huset då och stiftat närmare bekantskap med fröknarna. Lille Carl Otto föddes nämligen i juli 1805, och antecknades i kyrkoboken som hittebarn utan föräldrar. Mathias Weckström den yngre uppger långt senare att man först försökte adoptera bort pojken ”av moderlig ömhet”, men att han slutligen upptogs av någondera fröken, Gustafva eller system Agneta, och nöddöptes den sista juli 1807. Det är Rosenströms frus kusin, som flera tiotal år senare refererar händelseförloppet, ”med anseende dels å verkliga förhållandet, dels å hvad som allmänt sades så vara”. Mathias Weckström d.y., son till Carl Gustaf, hade också högst kritiska synpunkter på hur sonen uppfostrades. Fröknarna Kuhlhelm var, enligt Weckströms bedömning, till följd av sin egen klemiga uppväxt oförmögna att ge pojken någon ordentlig uppfostran. Han vandrade omkring på gatorna och tiggde pengar mot skuldsedlar och slutade på fattighus utan att ha blivit något alls. Detta är dock en sanning med modifikation, för unge herr Kuhlhelm skötte åtminstone någon tid en syssla som kammarskrivare vid krigskommissariatet. Han blev visserligen satt under förmyndare 1842, men då angavs som skäl att han var sjuklig, och inte att han skulle ha varit otillförlitlig eller brukat rusdrycker, vilket vid denna tid kunde anges som orsaker för förmyndarskap även i offentligheten. Udden av Weckströms kritik verkar rikta sig mot familjen Kuhlhelm, snarare än mot den förföriska läkaren, som tydligen inte engagerade sig i uppfostran av den oäkta sonen (om det nu ens var hans son). Samtidigt utelämnar Weckström Rosenströms tillnamn ur berättelsen, så enligt en senare 1800-talsmoral verkar den största skammen ha varit det oäkta barnets tillkomst i sig, snarare än den uteblivna omsorgen under barnets uppväxt. Detta skiljer sig markant från exempelvis vad som vanligen var tolkningen bland adeln på 1700-talet, då oäkta barn visserligen kunde komma till under de mest olika omständigheter, men fäderna ofta sörjde för åtminstone sönernas tryggade utkomst som en sorts hederssak. Men den moraliserande skildringen om Rosenströms eskapad har tillkommit flera årtionden senare. Det är svårt att veta i vilken mån Rosenströms agerande vid tidpunkten i början av 1800-talet uppfattades som moraliskt indignerande och vilka aspekter som då eventuellt ansågs vara särskilt omoraliska.

I fall det ligger någon sanning i denna berättelse, var det andra gången som Rosenström i egenskap av läkare besökte en familj och fick till det med en vuxen dotter i huset. Båda gångerna handlade det dessutom om ansedda familjer som befanns sig i en lite otrygg situation på grund av försörjarens dödsfall. Familjen Kuhlhelm var en för- mögen officersfamilj och familjen Kuhlberg, där doktor Rosenström erövrat dottern Lovisa, var som bekant borgmästarens familj.

Uppfostran och status

Genom sitt giftermål hade Rosenström anslutit sig till en inflytelserik krets av tjänstemän och handelsmän i Helsingforsstrakten. Den Kuhlbergska familjen hade genom borgmästaren Johan Kuhlberg fått ett stort inflytande i staden med hjälp av hans nitiska tjänstemannastil och breda stöd från det mindre borgerskapet. Genom släktband blev den unge läkaren knuten till förmögna släkter som Weckström och Heidenstrauch. Det var mycket typiskt att man genom valet av faddrar positionerade sig i samhällshierarkin. Familjen Heidenstrauch blev även ingift i den Kuhlbergska släkten i slutet av seklet genom äktenskapet mellan den framgångsrike kofferdikaptenen Petter Heidenstrauchs yngsta dotter Gustafva Magdalena och kaptenen Johan Kuhlberg som var Rosenströms sväger. Petter Heidenstrauchs hustru var svägerska till Johan Sederholm och hans yngre bror Nathanael hade i sin tur börjat sin karriär som handelsman som lärling hos Zacharias Govinius. Bland Rosenströms döttrars faddrar märks även namn som Govinius, Mattens och Törne. Rådsmannen Zacharias Govinius var sågägare i trakten och hade i tiden sålt bräder till Sveaborg. Hans son Henric Jacob var gift med Johanna Elisabeth Burtz. Kuhlberg och Burtz stödde sig på samma grupper i staden. Både Heidenstrauchs och Govinius hade kontakter med Fredrikshamn och var inte från början lierade med det äldre borgerskapet i Helsingfors (Bock) eller med de kraftigt stigande storborgarna (Sederholm). I vilken mån Rosenströms sedan aktivt umgicks med dessa fadderkretsar i ett senare skede är oklart. Åtminstone med de Kuhlbergska släktingarna var umgänget tätt och familjärt.

Den växande gruppen ofrälse ståndspersoner och förmögna borgare i städerna var i behov av utbildning inte minst för sina söners del. Utbildningen var nyckeln till karriär och samhällsposition för dessa kretsar. För söner fanns skolor och universitet att tillgå, men för döttrarnas del var målsättningarna inte lika klara. Den främsta förebilden som fanns till hands var adelns förfinade edukation av sina döttrar. I praktiken agerade man också ofta i stor utsträckning enligt adligt mönster då det var möjligt. Man måste också komma ihåg att många troligen hoppades på att kunna gifta in sina döttrar i adeln. Detta krävde dock både förmögenhet och synnerligen god edukation för att lyckas men förklarar också varför adelns estetiskt betonade bildningsideal fick sådan genomslagskraft även bland borgerskapet, trots att man samtidigt kraftigt kritiserade adelns ”ytliga” kultur.

Den egna guvernanten, fransyskan, utgjorde den ultimata statussymbolen men var inte inom räckhåll för så många familjer eftersom detta arrangemang var oerhört dyrt. Däremot erbjöd i synnerhet flickpensionerna möjligheter till komplettering av en salongsduglig fostran och en väg in i societetslivet. Pensioner, som oftast upprätthölls av finare damer som var tvungna att skaffa sin egen försörjning, innebar att flickorna kunde flytta in hos dessa damer och där erhålla en finare undervisning. Målsättningen var att ge flickorna en god bildning så att de kunde föra sig på ett ståndsmässigt sätt i alla situationer, vilket krävde både övning och kunskaper. Pensionerna fördömdes visserligen ofta skarpt i offentligheten, men likafullt var de tydligen mycket populära även bland ofrälse ståndspersoner. Undervisningen vid pensionerna efterliknade mycket adelns hemedukation och även mindre be- medlade adelsdöttrar vistades ibland vid pensioner. Pensionsvistelserna var trots allt förhållandevis dyra och hade således också ett statusvärde. Pensioner upprätthölls ofta av ofrälse damer med god bildning, men det kunde även vara ett sätt för en oförsörd adelsdam att livnära sig. Man vet tyvärr rätt litet om förekomsten av pensionerna och om undervisningspraxisen vid dem, eftersom de hörde till en privat och från offentligt håll oreglerad sfär.

Både Rosenströms hustru och svärmor var skrivkunniga personer och det stod klart att även hans döttrar behövde få undervisning. Vid fem- årsåldern hade flickorna Rosenström fått börja läsa hos doktorinnan Bänge, som var änka till en av faderns företrädare i tjänsten. Denna undervisning utgick sannolikt från någon abc-bok eller Luthers Lilla Katekes och var densamma grundundervisning som pojkar fick. Om fru Bänge

var progressiv kanske hon använde sig av Jacob Tengströms *Läse-öfvning för mina barn*, som var mycket lämplig för denna samhällsgrupp. Boken från år 1795 innehåller både goda exempel på hur ståndspersoners barn förväntades bete sig och avskräckande exempel på hur de inte fick uppföra sig. Tengström rådde bland annat barnen att inte förakta dem som var fattiga eller av lägre stånd, utan förklarade att dessa hade rätt till godhet och välgärningar. Folk av lägre stånd skulle hjälpas utan stolthet och otålighet, enligt Tengströms råd. Drag som särskilt gjorde att Tengströms bok var annorlunda än de böcker som normalt användes bland adeln var de återkommande hän- visningarna till skam och snygghet. Skam och sorg var det den vanartiga flickan drog över sina föräldrar då hon aldrig ville lära sig läsa, utan endast förnötte sin tid med odygdiga gossar. Oförfädd som hon var blev hon till sist förskjuten av sina föräldrar. Skam bringade också bokens lögnaktiga Lizette över sig i en annan sedelärande historia. De barn som uppförde sig väl beskrevs som beskedliga och var också rena och snygga. Däremot borde man förakta all ”fåfång granlåt; ty granna kläder göra dig hvarken vis eller dygdig.” Den beskedliga flickan Carolina var alltid mån om sina kläder och ”rubbad hvarken band eller nålar hvarmed de voro hopfästade.” Men hon var också kvick och läraktig. Det var helt självklart för författaren att även flickor skulle få undervisning. Att flit i studierna gav framgång i livet skildrades genom exemplen om den läraktiga Ingrid och den fattige men dygdige och flitige Robert. Såväl döttrar som söner behövde både fostran och undervisning, men i Tengströms värld var skolgången, om inte den enda utbildningsvägen, så ett fullgott alternativ åtminstone för den föräldralösa barnflickan och för samtliga gossar.⁶

Pensionsvistelserna var för det högre borgerskapets och ofrälse ståndspersoners döttrar ett första steg hemifrån. Det togs först efter den första nattvardsgången då den grundläggande moraliska kristna fostran var avslutad och den unga kvinnan vid fjorton eller femton års ålder ansågs vara mogen att bära moraliskt ansvar för sina handlingar. Vistelserna torde vanligen ha varat i mellan ett halvt och två år, under vilken tid flickorna vid de bättre pensionerna fick undervisning i åt- minstone språk, musik, sömnad och dans. De kunde även knyta vik- tiga sociala kontakter med varandra och med föreståndarinnans hjälp presenteras för andra viktiga personer i städerna. Hösten 1813 inackorderades Rosenströms dotter Johanna, kallad Jeanette, i Borgå hos fru Thunberg, där hon fick undervisning under sin morbror Christian Kuhlbergs uppsikt. Director cantus Sven Petter Thunbergs hustru var Gustafva Sophia Griberg. Hennes far hade varit anställd vid hovet och hon undervisade säkerligen flickorna i franska. Tidvis bodde den tolvåriga flickan hos sina Kuhlbergska kusiner i Borgå, och hennes kusin Sophie reste i sin tur till den Rosenströmska familjen. År 1814 satte doktorn även sina söner i skolan i Helsingfors.⁷

Rosenströms dotter, i kyrkböckerna antecknad som Johanna, går i all brevväxling under namnet Jeanette, eller ibland Jeana. Hon fick, som framkommit, en del av sin edukation hos fru Thunberg i Borgå, där hon säkerligen fick ta del av en edukation som anstod förmögna- re döttrar och som eftersträvade att likna adelsdöttrarnas edukation. Hennes uppehälle och undervisning kostade doktorn lika mycket som hela den av staden utbetalda lönen för stadsläkartjänsten. Det innebar alltså en avsevärd ekonomisk satsning.

Något om hur ståndspersoners döttrar skulle uppfostras kan eventuellt läsas ur hur Rosenströms dotter Carolina Ahlholm senare själv reflekterade över sin fosterdotters fostran. Vid denna tid, kring 1840, hade redan adelns edukationsideal nått kraftig spridning bland borgerskap och ofrälse ståndspersoner. Samtidigt var det viktigt inom prästerskapet, som Carolina nu tillhörde genom sin man, att ge sina döttrar även en viss lärdom och allmänbildning. Man var mån om att ge döttrarna en ståndsenslig fostran, vilket innebar världsvana och övning i umgängeskonst. För detta ändamål var Carolina tvungen att sända sin dotter till huvudstaden, där hennes yngre ogifta systrar residerade. Till kvinnors bildning hörde även musik och dans. Så skrev den oroliga modern, som sänt sina äldsta barn till Helsingfors:

Huru är det med Vendla? har hon declarerat alla dagar för Christian att hennes pipiga röst skulle förbättras? Jag talte i somras redan vid Christian om det och löfte – påminn honom därom! Vendla och Albert dansar väl tillsammans ... I nästa jul måste de alla dagar dansa för oss, då får vi se hvad de kan, och rak i nacken och ryggen lär de väl nu vara sedan de kostat så mycke [!], Vendla i synnerhet, vi skulle bli så förtretade om vi ännu fick höra att hon är krokig, och intet förstår sig artighet, det vore ju skam att höra det gamla flickan ännu vore sådan Lolla och ändå 3 år snart vistats i hufvudstaden, ... ber hälsa Er och Vendla, bed henne nu beflita sig at vara artig så väl emot Er som emot andra, i fall hon vill att vi skola blifva nöjda med henne, håll henne till ordentlighet, att ni intet skämmer bort henne, det är i framtiden så bra att blifvit hållen därtill. – adieu, adieu, min lilla Sophie ...⁸

I citatet återspeglas även det franska adliga inflytandet, genom användningen av de franska namnformerna och den galanta avskedsfrasen adieu. Tydligt var även musiken viktig eftersom Carolina skrev till sin andra i huvudstaden stadda syster Hedvig:

Vendla är så ledsen att du inte vill höra på hennes musique på soiree dagen och hennes goda forte piano så hon förlorat hela lusten att spela hon fick för en vecka sedan från Pettersburg 24 svåra stycken.⁹

Liksom de äldsta av Rosenströms döttrar sändes till en annan stad för att lära sig franska och musik och allt som hörde till en ståndspersons bildning, använde sig Carolina av samma metod för sina egna barn. För sönerns del hoppades hon på en ämbetsmannakarriär.

Rosenströms liv som etablerad läkare

Den status man hade i samhället framgick också tydligt ur konsumtionen. Den livsstil man förde och de värderingar man stod för skulle synas i klädsel och annan egendom. Detta var viktigt också, och kanske inte minst, i en växande stad, där alla kanske inte genast kände varandra till utseendet, eftersom omsättningen av människor var stor. Den ständiga strömmen av militärer och hantverkare, sjömän och bönder som stadens egen funktion som handelsplats och det stora fästningsbygget förde med sig, gjorde att den relativt lilla staden allt som oftast var fullspäckad av människor som inte var infödda. I regel var också antalet döda i staden större än antalet födda, vilket visar att en ständig inflyttning pågick i staden. Det gällde ändå för ståndspersoner att skilja sig från mängden genom kläder och uppträdande. Förmögnare människor ägde förutom ett hus, dess inredning av möbler, kärl och prydnadsföremål, böcker och instrument även hästar och kor, slädar, vagnar och liknande förnödenheter. Ett problem var ändå att lönen man fick av staden eller kronan sällan ensam räckte till ett ståndsmässigt liv. Således sysslade de flesta med någon form av handel eller manufaktur i mindre skala, sålde tjänster och producerade dessutom åtminstone en del av livsmedlen i det egna hushållet.

Doktor Rosenströms bouppteckning innehåller också mycket möbler, silver och andra värdefulla saker. Vid sin död var han en etablerad ämbetsman i besittning av en viss förmögenhet och han hade lyckats manifesterat sin status genom sin konsumtion. Han fick vid sitt äktenskap en anseelig hemgift och likaså fick hans nyblivna hustru en penninggåva av sin morbror. Men hur han levde tidigare under sin karriär är svårt att få begrepp om. Hans lön var 100 riksdaler för stadsläkartjänsten och samma summa utbetalades sannolikt då han verkade vid Adlercreutzska regementet. Lönen utbetalades kvartalsvis. Tidvis skötte han vikariat utan ersättning. Valutorna är som sagt flera under denna tid, så det är svårt att exakt veta vad olika summor de facto innebar. Som jämförelse kan nämnas att en använd bibel kostade en riksdaler, en svensk dräkt 13 riksdaler och en gård i Helsingfors i utkanten av staden mellan 40 och 300 riksdaler och på bra plats nära kyrkan över 1000 riksdaler. En tunna säd kostade i mitten av 1790-talet cirka 3 riksdaler. Man bör dock minnas att man även i staden hade stall och fähus och att stadsborna delvis var självförsörjande då det gäller livsmedel. Också Rosenströms hade häst och odling. Rosenström tog dessutom betalt för sina tjänster av många förmögnare stadsbor. Ibland fick han ersättningen i form av livsmedel, såsom råg, eller som hö.¹⁰

Kring sekelskiftet bodde Rosenströms på hyra i den Weckströmska gården vid Strandgatan. Som granne hade han då kronobagaren Rotgier, som gjort konkurs samt sekreteraren af Enehielm som höll sig väl framme i stadens fastighetsaffärer vid denna tid. Rosenström kom i början flera gånger i konflikt med sina grannar gällande tomtens gränser och då han ville fylla ut en del vattenområde. Lyckligtvis, för Rosenström, representerades Rotgiers konkursbo av hans svåger Johan Kuhlberg (d.y.), så han fick sin vilja igenom. I själva verket tyckte Kuhlberg att detta var en så god idé att han snarast köpte sig en egen gård lite längre mot Ulrikasborg, där han på samma vis genom förmånlig lösen utökade tomtens yta.¹¹

Doktors konsumtion har främst lämnat sina små spår i auktionsprotokollen. Han köpte skor och galoscher snart efter sin ankomst till staden. Efter sitt giftermål köpte han ett spanskt rör med elfenbensknapp. Detta var en statussymbol i allra högsta grad. De figurerar sällan på auktionerna och priset är högt, hela 2 riksdaler 27 skilling och 6 runstycken. Med tanke på att det faktiskt var ett föremål man kan bära med sig mycket

synligt, handlar det helt tydligt om en signal för ståndstillhörighet. Vidare ropade doktorn in möbler och hus-hållsföremål, samt en arbetsvagn. Möblerna var ibland rätt dyra. Rosenström inredde helt tydligt ett representativt hem med en mahognykommod som han ropade in för 4 riksdaler. Men han skaffade sig också inkomster på auktionerna, då han sålde kläder och även böcker för större summor. Samtidig är det ganska tydligt att han inte var beredd att satsa på direkta lyxvaror; solglas, kikare och violiner samt konstföremål lät han andra personer, som till exempel Johannes Weckström, ropa in. Däremot spelade han ett par gånger bort ett ur, vilket han troskyldigt noterat i sin kassabok. Under den stränge riksföreståndaren Reuterholms inflytande hade dock spel och dobbel blivit förbjudet genom kungens förbud, med avsikt att undanröja ”hvarjehanda oordningar och olägenheter, för hvilka ynglingar och hederlige mäns barn, så väl som betjenter som tjenstefolk, ej sällan blifvit blottstälde”. Spel praktiserades oftast i kaffehus eller krogar, utom av adeln som sannolikt mest spelade för sig i hemmen. I Rosenströms fall var det dock knappast frågan om något excessivt spelande.¹²

Det tydligaste uttrycket för en bildningsstatus fanns i doktor Rosenströms bibliotek, som sannolikt förvarades i huvudsak i hans två bokskåp. Böcker såldes begränsat av stadens bokbindare, kommissionärer och kramhandlare vid denna tid. Främst bestod sortimentet av små katekeser, psalmböcker och abc-böcker på svenska och finska. Men vid bokauktionerna erbjöds stadsborna många tillfällen att köpa in annan litteratur. Att ropa in en bok på en auktion fungerade dessutom som en mycket synlig och demonstrativ handling. Rosenström höll sig också mycket väl framme då det gällde böcker. Han köpte verk som Madame LePrince de Beaumonts *Magazin des Enfants*, för att hans döttrar skulle få öva sig att läsa på franska. Han ropade också in Dahlins vitterhetsarbeten samt pjäser och romaner på olika språk. Även hans intresse för naturaliesamlingar kommer fram. Det är ändå mycket intressant att bouppteckningen till allra största delen utelämnade dessa böcker. Hans medicinska bibliotek, som finns noggrant upp-taget i nämnda källa, visar i stället att han dessutom, på andra vägar, skaffat sig ett omfattande och aktuellt medicinskt bibliotek, man tydligt ser det vitalistiska inflytandet. Rosenström hade kommit över i stort sett all viktig medicinsk litteratur som givits ut på svenska. Dessutom ingick ett avsevärt tyskt inslag, vilket bekräftar det tyska inflytandets betydelse inom läkarkåren. Vid auktionerna förekom vanligen inte mycket medicinsk litteratur och de olika hus- och reseapotek som rörde sig köptes av handelsmän eller militärer.

Dessutom hade Rosenström under sina år i Helsingfors köpt en hel del böcker som inte ingick i bouppteckningen. Möjligen ingick de i den sista posten ”En samling gamla böcker” eller också hade han gett dem till sina barn eller sålt dem vidare. Böckerna, köpta på auktion under åren 1794–1806 (sannolikt köpte han ännu fler böcker senare) var till stora delar franska eller böcker som annars kunde lämpa sig även för barnen, för att stödja deras studier i skolan eller vid universitetet. Han sålde även böcker till Weckström för över 73 riksdaler, alltså för en ansevärd summa, år 1803.¹³

Via bokauktionerna öppnar sig intressanta perspektiv på stadens invånare och på vilken typ av litteratur som cirkulerade. Auktionsmaterialet kompletterar ofta, som i doktor Rosenströms fall väl kommit fram, bouppteckningsmaterialet. Det var endast ungefär en tiondel av biblarna som köptes av hantverkare, medan officerare, tjänstemän och handlande stor förlejonparten av de bibelköp som finns dokumenterade i auktionsprotokollen. Värt att notera är även att nästan en femtedel av biblarna som såldes var på tyska och att särskilt stadens handelsmän höll sig framme i dessa affärer.

Frågan reser sig huruvida böckerna i praktiken användes för studier i språk. Hantverkare (bagare Rotgier 1773, timmerman Bergman 1776) och handelsmän förekommer till exempel som köpare av enstaka finska psalmböcker. Särskilt intresse väcker murargesällen Repschers bibliotek som bestod av i huvudsak tysk religiös litteratur, men även av en svensk bibel, psalmbok och postilla. Det verkar som om den tyske gesällen studerat bekant litteratur på svenska, och vilket sätt vore väl bättre för att komma in i ett nytt språk. Det verkar ha funnits flera tyska murare på Sveaborg och även stadsarkitekten Hillert var av tysk börd.¹⁴

Som jämförelse med Rosenströms böcker kan man se på de böcker som fanns på Domarby. Jacob Daniel Weckström hade, som tidigare framkommit, givit upp sin karriär som jurist, för att ständigt kunna träda till sin broders hjälp. Hans juridiska studier har ändå lämnat tydliga spår i boksamlingen på Domarby Gård. I Johannes Weckströms bouppteckning finns knappt 140 titlar, av vilka 24 är juridiska verk. De flesta titlarna är reseskildringar (37 st.), de flesta publicerade på svenska kring sekelskiftet. Överlag är boksamlingen

påfallande svenskspråkig, med ett stort inslag av svensk vitterhet. Även hushållslitteratur (12 titlar) och andliga böcker (14 titlar) har sin del av bokbeståndet. Då Jacob Daniel Weckströms böcker förtecknades i samband med bouppteckningen upptogs endast den juridiska litteraturen, de viktigaste delarna av vitterheten (Leopold, Kellgren och Adlerbeth) samt några handböcker.¹⁵

Jacob Daniel Weckström hade en gång i tiden försvarat en avhandling om stenarnas betydelse för lagfarenheten under Pehr Gadd år 1770 under rubriken *Strödde chemiske anmärkningar till uplysning av den svenska lagfarenheten*. Avhandlingen var tillägnad ett antal hovrättsråd och assessorer samt föräldrarna och i slutet fanns, som hos hans studiekamrater, en lyckönskning av ett syskon, i detta fall brodern Johannes. Lyckönskningsen är daterad i Borgå. Detta, samt att Jacob var inskriven vid universitetet som tavastlänning, tyder på att familjen ännu vid denna tid hade anknytning till Lovisa eller möjligen Borgå. Fadern uppgavs vid denna tid vara fältproviantmästare vid Helsingfors och på Sveaborg. Själva avhandlingstexten, enligt tidens kutym säkerligen av Gadds hand, var författad i modern naturvetenskaplig stil och på svenska. Det svenska inslaget i den Weckströmska familjens vardag och bildning var mycket starkt, starkare än i Rosenströms.

Under början av 1800-talet ville Rosenström med sin växande familj skaffa sig en fastighet, men han hade uppenbarligen ekonomiska svårigheter och började därför komma i konflikt med sin hustrus släktingar på Domarby.¹⁶ Carl Gustaf Weckström, den yngste av bröderna, dog överraskande den 17 oktober 1803. Han var den förste av släkten att bli begravd på stadens nya begravningsplats på Kampen. De äldre bröderna som tydligen varit irriterade över sin broders äktenskap med den skuldsatta familjen Lizelles bröt kontakten med sin förra svärgerska, som tillsammans med sin lille son Matthias Weckström återvände till sin fars hus. Jacob Daniel och Johannes levde med sin syster Lovisa ute i Helsingfors.

Hedvig Ulrika Kuhlberg, född Weckström, hade drabbats av slaganfall 1806 och dött följande år. Hon verkar ha utgjort den sista förmedlande länken mellan sin dotter Lovisas familj och invånarna på Domarby gård. Nu började nämligen relationerna mellan familjerna Kuhlberg och Weckström kraftigt försämrats. Johan Kuhlberg den yngre hade valt en karriär som militär och hans bror Christian utbildade sig till häradshövding. Rosenström och bröderna Kuhlberg kunde inte längre erbjuda Weckströms likadana tjänster och kontakter som Johan Kuhlberg den äldre i tiden hade kunnat göra. I stället blev de ensidigt mottagande parter, eftersom deras professionella karriärer inte längre kombinerades med den sortens ekonomiska aktivitet som varit möjlig under de ”galna åren” under frihetstiden då fäderna kunnat skaffa sig stora förmögenheter. Denna förmögenhet hade Weckströms investerat i fastigheter och lån, medan den Kuhlbergska egendomen försvunnit i det maktspel med höga insatser som borgmästare Kuhlberg bedrivit. Resultatet blev en oerhört bitter och tragisk konflikt där inga medel skyddes. Det första hårda slaget kom med kriget 1808.

En tid av oro

I Finland hade fred rått sedan Gustaf III:s ryska krig då Rosenström som ung medicinestuderande rest runt i Österbotten, Savolax och Nyland. Åren under 1790-talet och början av 1800-talet hade varit en period av lugn. Men ute i Europa hade kriget redan tagit fart. Frankrike hade rest sig ur revolutionens kaos och Napoleon riktade sina blickar utanför sitt nya kejsardömes gränser. Våren 1805 hade Ryssland, Österrike och Preussen gått in i kriget på Storbritanniens sida och även den svenske kungen Gustav IV Adolf, som bar den store krigarkonungens namn, ville vara med i kriget mot Napoleon. Österrike drog sig dock snabbt ur koalitionen efter svåra förluster och Preussen bytte snart sida. Sverige förlorade Stralsund i det pommerska kriget 1805–07. Slutligen tvingade Napoleon också Ryssland in i en separاتفred vid mötet med kejsar Alexander i Tilsit. Den ryske kejsaren som hamnat in i ett tvåfrontsrig lovade att driva Sverige till att överge Storbritannien för att få fred med Frankrike. I Sverige sökte man en utväg genom förhandlingar med Ryssland. Men Ryssland förklarade till slut, efter franska påtryckningar, krig mot Storbritannien på senhösten 1807. I detta läge gjorde den svenske kungen en missbedömning, då han räknade med att Ryssland inte skulle anfalla Finland under vintern. Gustaf IV Adolf valde att stödja Storbritannien framför att gå med

i en blockad på samma sida som Napoleon.

Rysslands anfall inleddes mot slutet av februari 1808. Anfallet rik- tade sig i första hand mot Helsingfors och Sveaborg. Den svenska taktiken gick ut på att dra sig tillbaka till Sveaborg och norrut och invänta våren. Ryska kosackavdelningar nådde Helsingfors den 2 mars 1808 efter minimalt motstånd. Överbefälhavaren Buxhoevden beordrade att man skulle inleda en belägring av Sveaborg och kommenderade resten av trupperna att fortsätta mot Tavastehus och Åbo. I Helsingfors läm- nades endast 2000 man. På Sveaborg fanns under vintern 1808 cirka 6750 man och 2000 kanoner. Napoleon, som erövrat Danmark, för- klarade nu krig mot Sverige och läget såg rätt dystert ut, åtminstone från finsk horisont, där man inte heller var införstådd med den svenska taktiken.¹

I Helsingfors byggde de ryska trupperna upp artilleribatterier på bergen i Ulrikasborg och på Skatudden och besköt fästningen. Man satsade dock i huvudsak på psykologisk krigsföring som också gav reslutat. Det verkar som om det tidigt funnits tvivel bland svenskarna på att Sveaborg skulle klara sig. De ryska trupperna besköt fästningen hårt, medan svenskarna hade för litet krut kvar för att klara av att be- svara elden tills isen gått och hjälp kunde väntas. Beskjutningen drabbade hårt Lilla Öster Svartö där Rosenström arbetade vid lasarettet. Kommendören vice amiral Cronstedt förhandlade i detta läge fram ett vapenstilleståndsavtal den 6 april i vilket det stipulerades att fäst- ningen skulle kapitulera om svensk hjälp inte anlant före den 3 maj 1808. Dessutom ingick det i avtalet att man skulle avträda Lilla Öster Svartö, Väster Svartö och Långörn. Vid överlämnandet skulle allting utom provianten lämnas kvar. Däremot stipulerades i vapenstille- ståndsavtalet särskilt om de svenska hospitalen, som skulle stanna kvar på de pantsatta öarna under uppsikt av sina egna läkare och förestån- dare på de båda Svartöarna, utan annan kontakt med fästningen än att tillfrisknade sjuka skulle transporteras till svenska sidan. Man var på den ryska sidan förstas intresserad av att möjligast många munnar skulle mättas i den belägrade fästningen. För sjukhusets behov skulle bageriet och kvarnen på Väster Svartö fortsätta att verka.²

Doktor Rosenström var vid denna tid läkare vid det Adlercretuzska regementet och sjukhusläkare för militärhospitalet på Lilla Öster Svartö. Han hade först blivit skild från sitt regemente som under vårvintern befann sig i Österbotten i enlighet med kungens krigsplan. Han skiljdes helt från de svenska trupperna genom vapenstilleståndsavtalet. Doktor Rosenström stannade troligen kvar vid sjukhuset, där 400 sjuka lämnats efter att den ryske generalen Kamenskys trupper landsteg på Lilla Öster Svartö. Rosenström var själv sjuk vid denna tid. Han fick inte tillstånd att lämna ön, men kunde korrespondera med sin familj om hushållsangelägenheter. Eftersom breven genomlästes av fienden kunde han genom dem samtidigt bädda för sin egen framtid i det kommande ryska styret.

En viktig källa till händelserna vårvintern 1808 i Helsingfors utgörs av Rosenströms då sexåriga dotter Sophies skildring av belägringen. Hon berättar om de första dagarna av mars månad:

En rysk officer med en hop Soldater inträdde i vår boning, Mamma hade församlat alla barn och tjänstefolk omkring sig, Vi föllo alla på våra knän och bad om Guds beskydd, officeren som stod bredvid oss, torkade en tår ur ögat, under tiden kommo en hop soldater från gatan och stormade mot dörrarna för att inbryta dem så officeren med sträng röst och hotande hand afvände dem därifrån Sedan sattes poster för dörr och trappa, qvällen och halfva natten bragtes under oro och gråt tills jag slutligen somnade på golfvet.

Följande dagen begärde Soldaterna mat och dem lämnades nyck- larna till visthuset, där de fingo taga sina behofver; åtföljde af vår gamla hushållerska Maja. Några dagar förflöt, så oroades vi af Sveaborgs kulor, som nedföllu på vår gård, den var den tiden belägen mitt emot nuvarande Societetshus och vår trädgård var där nu Salutorget är, därför sökte vi oss högre uppåt staden undan kulorna, till en annan gård som var belägen mellan Nikolai gatan och Kronohagen, där bodde kaptan Reuterskjölds familj, och Doktor Müllers familie och några andra personer hade äfven sökt sig dit,³

Under dramatiska omständigheter flydde familjen sedan, som framkommit, till Domarby, där mycket folk sökt skydd. Sophie skildrar även kontakterna mellan fästning och stad under belägringen, närmast då den beryktade Helena Reuterskiölds tilltag att ta sig ut till fästningen. Hennes make var kommendant på Lilla Öster Svartö och enligt uppgift var J.P. van Suchtelens son Paul van Suchtelen inkvarterad i hennes hus.⁴

Vi voro alla en liten tid på Domarby, och under denna tid vi voro där, kom en dag fru Reuterskiöld åtföljd af en karl, in på vår gård, och befalde vår dräng att Spänna för vår häst, för vår släda, hvil- ket drängen fullgjorde; – Samma dag stod min fader i sitt rum, på sitt Sveaborg och med kikarn såg ut åt isen, såg vår häst framila mot Sveaborg, troende det först vara en synvilla, och nyss uppstigen från en svår sjukdom fattade han stöd i en stol, det svindlade för hans ögon, ... förskräckt, och förvånad öfver hvilken orsak det kunde vara, så mycket mer som ingen menskia fick komma till Sveaborg, ej heller någon därifrån till staden. – två dagar derefter kom fru Reuterskiöld till Domarby och berättade för mamma att hon varit på Sveaborg, och hälsat på sin man, därtill hon lånat vår häst och släde, då hon såg mamma häpen och förvånad, tillade hon, att de vore lämpligaste till den färden, då hästen stod i stallen, och isen låg några steg från gården, och hon trodde sig blifva tackad då hon hämtade underrättelser från fästningen där alla voro friska.

Då vapenstilleståndet inleddes kunde Rosenströms familj återvända till staden och bud kunde ta sig över isen. Som tidigare framkommit tilläts korrespondens i hushållangelägenheter. Men läkaren visste att breven skulle läsas och han valde därför sina formuleringar noga. I sitt andra brev daterat den 19 april, skrev han att ”Allmagten hjälper väl oss en gång, ty uti snart 28 år som jag varit svensk tjänsteman har min vandel varit redlig så at jag vågar trosta sjeflva belackaren det han ej skal kunna sätta någon svart Stämpel på min character: och då kan mig eller oss något ondt hända”. Han begärde i samma brev att få sig tillsänt sitt ryska lexi- kon, eftersom boken var honom ”högst nödvändig, då jag på de få lediga stunderne vil uparbeta mig uti det språket som jag så mycket glömt, men nu behöfver”. Budskapet till ockupanten var tydligt. Här hade man en trogen ämbetsman och dedikerad läkare som var villig att samarbeta.

Tydligen lyckades Rosenströms taktik. Vid kapitulationen blev han krigsfånge, men han blev inte som andra förd till Ryssland. Som en läkare som behärskade åtminstone litet ryska fick han snart fortsätta sitt värv med att ta hand om svenska krigsfångar i staden sedan han svurit trohetsed till kejsaren. Senare berättade Rosenström i en rapport om den ryska invasionen av fästningen.

Dagen efter kapitulationen, alltså den 4 maj, kom det nämligen en officer som sade sig vara major, åtföljd av sex män som sades vara dels adjutanter, dels sekreterare, likväl klädda i soldatuniformer och kapprockar, och krävde nycklarna till lasaretsförrådet, som kommissarien Sundström överlämnade. Ryssarna följde med och låste upp dörrarna. Efter en stunds betraktande tog de det finaste av klädespersedlarna och stoppade dem i sina mössor och kapprockar förklarandes det ”charasiå”. Och då kommissarien och Rosenström begärde kvittens sades att sådan inte behövdes utan man antydde med hotande åtbörder och ordern ”stupai” att de skulle gå sin väg, vilket de då var nödsakade att göra. Vart sedan såväl de Adlercreutzska medicine- och instrumentkistorna som all den övriga lasaretsutrustningen från Öster Svartö tagit vägen kunde doktorn inte upplysa Kejsarliga Collegium Medicum om.⁶

Kejsarens linje gällande Finland var att snabbt åstadkomma fred och vinna fogliga undersåtar särskilt som det i Österbotten och Savolax hade förekommit gerillakrig. Redan i maj 1808 fattade hovrätten i Åbo beslut om att tro- och huldhetseder skulle avkrävas och man ändrade domstolens namn till Kejsarliga Hovrätten i Åbo. Rosenström skrev under eden med resten av stadens invånare i maj 1808. På detta sätt lyckades man i Finland snabbt vinna kejsarens förtroende och ta ini- tiativet i den nya situationen. Biskop Jacob Tengström och andra professorer i Åbo höll sig väl framme med förslag om hur administrationen nu kunde ordnas. Rosenström spelade i detta skede helt enligt den finska elitens linje, även om han verkar ha tvekat ännu en tid om hur han bäst kunde ordna sin framtid. Att breven från belägringen och Sophies berättelse av händelserna i staden skrivits ner och bevarats tyder på att händelserna upplevdes som viktiga på ett personligt plan. Historiens vingslag uppfattades senast då fästningen kapitulerade och man insåg snart att man genomlevde en brytningstid. Sophie drar sig inte för att ta till ett patetiskt tonfall då hon beskriver faderns reaktioner vid hans återkomst till hemmet i staden:

Efter den Ödesfulla kapitulationen, borttågade min far med en del andra krigsfångar, den 5 maj från ... Sveaborg öfver isen till hemmet, en stum förtviflan syntes på hans ansigte han omfamnade oss alla under smärtans tårar, då han genomgått alla rum, Stadnade han vid fönstret, då vred han sina händer och såg upp mot rymden såsom han velat fråga himlen, ... hvarför sådant fått ske, han talade för sig sjelf: ”Och hvilka förändringar, här kommer att ske i Norden” Jag var för mycket barn för att förstå betydelsen af dessa ord men de förblef i mitt minne.

Sophie skildrade i sin berättelse fadern som dyster och sorgsen, levnadsvillkoren som knappa och tiderna

mörka. Staden drabbades svårt av en eldsvåda som förstörde stora delar av stadens centrum i november 1808 och de olägenheter som hade med inkvarteringen att göra. I början gjordes stadens skolhus till sjukhus och sedan till rum för grekisk-ortodoxa gudstjänster, vilket ledde till stor förbittring hos skolans rektor Ingman. Rektorn arbetade aggressivt för att åter få igång undervisningsverksamheten, men magistraten försökte släta över konflikterna. Känslan av att man genomlevde historiska tider stärktes av nyheterna om det enorma krig som rasade i Europa och budet om att kungen i Sverige hade berövats makten och att inga seriösa utsikter fanns för Sverige att återerövra Finland. Kejsaren sammankallade lantdagen den 1 februari och den samlades i Borgå den 29 mars 1809. Borgerskapet i Helsingfors arbetade för att skydda sina intressen och privilegier vid lantdagen. Man strävade ömsesidigt efter förtroende vilket också lyckades rätt väl. Magistraten hade genast efter kapitulationen beordrat alla att infinna sig i kyrkan efter gudstjänsten för att underteckna tro- och huldhetseden till kejsaren. Senare kom kejsar Alexander att vara upptagen av Napoleon ytterligare några år framåt, men trots det upprätthöll han sitt särskilda intresse för återuppbyggnaden av Helsingfors. I Finland började däremot en ny och längre period av fred och lugn. Kejsarens expansionspolitik och den ryska administrationens struktur gjorde att man gav den existerande eliten rätt fria händer och stort förtroende.⁸

Den ryska tidens inträde innebar stora förändringar för Helsingfors del. Under kriget hade beskjutningar från Sveaborg hotat staden, vilket framkom av Sophie Rosenströms berättelse. Stadens rådhus hade skadats. I södra väggens sida fanns ett hål genom rappningen in på muren, som vid senare reparationer bibehölls såsom ett minne av en kula som under kriget förirrat sig till torget där den rikoschetterade och träffade rådhusväggen.⁹ I november 1808 hade dessutom den våldsamma branden som förstörde stora delar av stadens centrum ägt rum. Många gårdar slukades av elden som inte uppstod som följd av kriget, utan sannolikt från en lykta på Natanael Heidenstrauchs höskulle. Den Rosenströmska gården klarade sig med knapp nöd undan elden.

Olyckorna fortsatte. Rosenströms svåger, Johan Kuhlberg den yngre, som ingått ett relativt förmånligt äktenskap med Gustafva Magdalena Heidenstrauch, dog den sista maj 1809. Hans svärfar var den förmögne handlanden Petter Heidenstrauch, och således var han den enda medlemmen av den yngre generationen Kuhlberg som kunde ha haft möjlighet att komma över större affärer. Dödsbudet slog hårt. Johannes Weckström beskyllde Rosenström för förlusten. Han skrev tre dagar efter dödsfallet ett brev till sin systers svärson:

Den hade likväl kunnat undvikas, om han icke åtagit sig matlagningen, för sjukhuset, som var vida, under hans värdighet helst ingen nöd tvingade honom därtill. – Men, om han ock, trodde sig, kunna vinna något därvid, hvarföre skulle han dock sjelf besöka, de sjuka, som han, [—] efter den utskickade berättelse, skall hafwa gjordt, flere gånger om dagen, då han, merendels kommit därifrån, så uphettad och warm, hatt swetten drupit af kläderna, hwarigenom han. Icke allenst, blott stälde sig för förkylning, utan ock at så mycket lättare blifwa smittad. Om låter man ofta girigheten, efter ordspråket, bedraga wisheten, hwarpå jag likväl, i afseende, til honom, så mycket mera undrar, som han eljest, war, en ganska wettig, och werkeligen tänkande Man.¹⁰

Brevet skvallrar om den infekterade relationen mellan släktingarna. Situationen blev inte mindre akut av att syskonen på Domarby adopterade en liten föräldralös gosse. Pojken verkar ha kommit till huset som drygt två år gammal i krigets efterdyningar. Alla tre levande – och barnlösa – syskon Weckström verkar ha deltagit i pojkens uppfostran och man anställde också en informator. Pojken verkar ha tilltalat bröderna Weckström och deras syster Lovisa Hesselius med de franskinfluerade söta Pappa respektive söta Mamma. Eftersom jordegendomarerna i Helsingfors var köpta av Johannes Weckström hade han juridiskt rätt att skänka dem vidare. Det var endast arvejord som man inte fick avyttra eller överlämna till utomstående. Domarby gård testamenterades i början av 1800-talet genom ett gåvobrev först mellan bröderna Weckström och slutligen till den föräldralösa pojken, till de Kuhlbergska syskonbarnens förskräckelse. Det ståtliga arvet såg ut att gå släkten ur händerna och bröderna Weckström lämnade i praktiken sina syskonbarn arvlösa.¹¹

De levande syskonen Weckström gjorde ett sista försök att skapa en fullständig herrgårdsidyll, en överklasstillvaro med en arvinge de själva skapat. Hur Weckströms såg på förvärsarbete kommer också väl fram i deras instruktion för fostersonen Jacob Allén, där det sägs:

Att sedan han härstädes, fått lära sig Christendomen, samt räkna och skriva, och han kommit, till den ålder, att

han kan sköta sig sjelf, han då in accorderas, till husrum, föda och undervisning hos någon hederlig, och godsint Lärare i Åbo, som med lätthet, och utan hårdhet, kan lära honom Ryska, Franska och Tyska Språken, med flere kun- skaper, hvilka kunna blifva nödiga, för det lefnadssätt han utväljer, ehuru det torde vara rådeligast, att han blott lefver, af sine penningar för att undslippa alla de ledsamheter, som i tjenste-vägen förekomma.¹²

Bröderna Weckström lyckades, i motsats till Rosenström, förverkliga drömmen om herrgårdslivet. Att detta liv var målsättningen för många är klart. Under åren försökte både Christian Kuhlberg och O.B. Rosenström få finansiering för inköp av gårdar utanför staden.¹³ Bitterheten var stor då Weckströms uppfattades motarbeta förverkligandet av dessa drömmar. Även annars var situationen osäker. Hur skulle man kunna fortsätta sitt arbete som tjänsteman i den nya situationen?

Det nya styret

Rosenström var uppenbarligen i en kvistig situation efter 1809, eftersom han hade förväntat sig pensioner från Sverige och inledde därför också ett papperskrig för att få ut något från pensionskassan. Landets invånare hade beviljats en tre års betänketid efter freden och skuldfria människor kunde flytta fritt till Sverige. Även till S:t Petersburg började folk flytta, i synnerhet kvinnor. Troligen lockade högre löner i den ryska huvudstaden. De flesta stannade ändå kvar. Hur doktorn skulle göra, var däremot inte alls självklart.¹⁴

Vårvintern 1810 begärde Rosenström avsked från sin tjänst och reste till Sverige, möjligen för att söka upp sin chef och en av de drivande politiska krafterna, general Adlercreutz, i samband med riksdagen i Örebro, möjligen för att sondera efter andra tjänster. Tyvärr finns inga källor kvar från Rosenströms ”svenska äventyr”. Han bad magistraten vänta med att besätta stadsläkartjänsten till november, då han hoppades få avsked från svensk tjänst. Han reste i alla fall till Stockholm. Där utverkade han i sin tur permission för att återvända till sin familj i Helsingfors. Från 1811 påträffas doktorn som ägare till en gård på tomt 21 i Södra kvarteret, i västra ändan av Storgatan (nuvarande Alexandersgatan) på södra sidan. Det är möjligt att det var samma gård som kallades den Rosenströmska gården, som precis klarade sig undan den förödande branden 1808. Å andra sidan uppges hemmet där fru Reuterskiöld lånade släden föregående vårvinter ha legat närmare vattnet på Strandgatan i trakten av den gamla Weckströmska gården. Rosenström hade sannolikt bott en längre period på hyra i den Weckströmska gården.¹⁵

Rosenström sökte och återfick sin tjänst i staden samma höst som han återvände, och vid samma tider kom även en kejsarlig order om att ett kurhus, alltså en anstalt för veneriskt smittade personer, skulle grundas i Helsingfors och även betjäna det övriga Nyland. För detta ändamål måste tjänliga rum för kronans räkning hyras i staden. Kosthållningen för de sjuka skulle fungera som på Länslasaretten, på så sätt att de förmögna skulle betala för maten, medan de fattigas underhåll skulle betalas av de församlingar där de fattiga patienterna haft sin hemvist. Läkarvård, mediciner, husrum och skötsel skulle de erhålla på kronans bekostnad. Nya karriärmöjligheter öppnade sig för stadsläkaren och oron för framtiden släppte troligen så småningom. Sverigealternativet fanns i alla fall till en början kvar för Rosenström, trots att han svurit trohetseden till kejsaren.¹⁶

Efter separationen från Sverige drabbades Finland av en våg av syfilis, som spreds på grund av truppflyttningar och hemförloving av soldater. Epidemin väckte oro hos myndigheterna och tvingade fram åtgärder för sjukvården i landet. Som nämndes grundades ett kurhus för ändamålet i Helsingfors. Kampen mot ”franzosen” var dock inte ett nytt fenomen, för redan på 1750-talet hade man haft planer på att inrätta ett kurhus i Helsingfors.¹⁷ Kostnaderna för vården av veneriskt smittade hade traditionellt fallit på kronan och så agerade man också nu. Sjukdomen var mycket mer smittosam vid denna tid än den är i dag, och förstås svårkurerad utan antibiotika. Plågsamma förgiftningskuror var det enda alternativ som bjöds. I de trånga levnadsförhållandena hände det lätt att även barn blev smittade och sjukdomen kunde drabba hela familjer.

Sommaren 1810 godkände kejsaren på generalguvernör Steinheils hemställan en budget för kampen mot den veneriska smittan. Regeringskanseljen sände cirkulär till landshövningarna och beordrade dem att sätta i stånd alla lasarett. I städer där länslasarett inte fanns skulle kurhus grundas. Genom kungörelser skulle man

informera människorna och uppmana alla smittade att genast ta sig till sjukhus för vård som bekostades av kronan. Lasarettsläkarna betalades särskild ersättning för vården av de veneriskt smittade. De förmögna patienterna skulle som framkommit däremot betala för sin mat. Provinsialmedici skulle undersöka invånarna i de hus där smitta förekommit, liksom alla sjömän från utlandet, utom från Sverige, och genast anmäla smittade till kronobesättningen på landet eller magistraten i städerna. I Björneborg och i Helsingfors skulle beständiga kurhus med avlönade läkare inrättas. I detta skede var fokus ännu riktat på soldater och sjömän, men smittan spred sig fort.¹⁸

Genom en Kejsarlig förordning grundades ett nytt Collegium Medicum i Åbo i november 1811. Det nya Collegium Medicum fick hand om styrelsen av medicinalverket i Finland på motsvarande grunder som gällde för Collegium Medicum och Seraphimer Ordens Gillet i Sverige. Detta innebar i praktiken ett större arbetsfält för det finska kollegiet, eftersom det svenska systemet skilt åt den administrativa och den medicinska delen av verksamheten. Till Collegium Medicums ordförande stipulerades den äldsta av professorerna vid Medicinska fakulteten i Åbo (Johan Haartman) och till ledamöter de två andra professorerna vid fakulteten (Joseph Pipping och Gabriel Bonsdorff) samt professorerna i naturalhistoria (Carl Niklas Hellenius) och kemi (Johan Gadolin).

Kejsaren ville påskynda förbättringen av medicinalverket. Det ryska maktövertagandet ledde till att skatteintäkterna nu oavkortade kunde användas för uppbyggnad av den egna administrationen och välfärden. Kejsaren beviljade också det nya kollegiet en budget ur Åbo Länsrånteri med vilken bland annat en medicine doktor skulle anställas som sekreterare i kollegiet. Kollegiet skulle sammanträda en gång i veckan på universitetet och en ekonomisk ersättning erbjöds även kollegiets ordförande och ledamöter, för ansenliga förbättringar i medicinalverket skulle göras. Hela medicinalverkets löner upptogs nu i kollegiets budget, vilket innebar att man också avlönade provinsial- och slottsläkarna.

Kejsaren önskade, sannolikt enligt ett förslag av professor Pipping givet föregående sommar, öka antalet provinsialläkare från elva till tjugo och höja allas löner. Enligt kejsarens reskript skulle lönen bli god i synnerhet i glesbygden i Savolax, Karelen och Torneå för att locka kompetenta läkare att söka tjänsterna. Dessutom skulle det vid fängelserna anställas slottsläkare, som var åtminstone kirurgie magistrar och som dagligen skulle besöka alla fångar. Genom att armén upplöstes, fanns även ett antal regementsläkare tillgängliga, men bland dessa saknade många formell behörighet. Vid anställning skulle de ha rätt till dubbel lön samt befrias från den tidigare skyldigheten att underhålla tre underläkare (gesäller). Även frågan om hur man i praktiken kunde kombinera de olika tjänsterna var en aning oklar till en början.¹⁹

Ett reglerat, offentligt, men samtidigt kompetensfokuserat, tillvägagångssätt etablerade sig i det nya Kejsarliga Collegium Medicum under uppsikt av den nya regeringen och under kejsarens beskydd och uppenbarliga intresse för utvecklingen av medicinalverket i storfurstendömet. Kollegiet skred snabbt till åtgärder för att besätta läkartjänsterna. I mars 1812 hade man lyckats få ihop ett rätt gott förslag med i huvudsak kompetenta kandidater och presenterade detta för regeringskanseljen, vars formella behörighet utnämningarna var. Regeringskanseljen var dock strikt, inte minst då det gällde regementsläkarnas bristande examination för provinsialläkartjänster. Däremot dög deras kirurgiska kompetens utmärkt för slottsläkartjänsten. Regeringskanseljen vägrade också godkänna tjänsten som provinsialläkare kombinerades med slotts- och lasarettsläkartjänster. Däremot kunde de två sistnämnda kombineras sinsemellan, eftersom ingendera krävde längre resor. I april manade regeringskanseljen kollegiet att påskynda utbildningen av läkare för att man skulle kunna besätta alla tjänster.²⁰

I februari hade regeringskanseljen förkastat kollegiets kandidat till ny sekreterare, doktor Lars Johan Prytz, eftersom professor von Haartman inte jävat sig vid valet av kandidat, trots att hans avlidna hustru var Prytz moster. Detta kan ses mot bakgrunden av de starka släktbanden och små kretsarna som rådde i den akademiska världen vid denna tid: Gabriel Bonsdorff och Carl Niklas Hellenius var nämligen båda gifta med döttrar till den förmögne och ansedde universitetsapotekaren von Mell. Senare blev dock Prytz godkänd för tjänsten i fråga. Man ansåg det också viktigt att lediga tjänster faktiskt utannonserades, även då kollegiet hade egna förslag på nya tjänsteinnehavare. Meriterade tjänstemän belönades med nobilisering och flera av de första kollegie-medlemmarna blev adlade: Haartman 1810 (von Haartman), Pipping 1812 (Pippingsköld), Hellenius 1816 (von Hellens) och Bonsdorff 1819 (von Bonsdorff). Av dessa hade von Haartman, von

Hellens, Gadolin och Pippingsköld redan under den svenska tiden blivit invalda i Kung- liga vetenskapsakademien, så de var vetenskapligt högt meriterade före 1809. De fortsatte också som utländska medlemmar efter 1809. Detta innebar att en kontakt och kontinuitet med det svenska medicinska tänkandet förlöpte åtminstone så länge universitetet förblev i Åbo.²¹

Det nya kollegiet skulle så fort som möjligt framställa ett förslag till instruktion för sin verksamhet, producera ett förslag till inrättande av en undervisningsklinik samt ett accouchementshus (förlossningsanstalt) i Åbo samt sex nya länslasarett på de orter kollegiet själv ansåg nödvändigt. Kejsaren, i praktiken generalguvernören, uppmärksammade även behovet av att se till att det fanns tillräckligt med behöriga barnmorskor i landet och ansåg att dessa också kunde förses med medhjälpare. Prästerskapets medicinska insatser kunde begränsas till vaccination och enklare huskurer. Hospitalet på Sjalö skulle enligt professor Pippings förslag förbättras och dessutom förses med en trädgård för ”därarnas tjänst uplåten”. Generalguvernören Steinheil beordrades av kejsaren att genom regeringskonseljen övervaka kollegiets verksamhet. I december vände sig professor Haartman till kejsaren med en anhållan om att få utnämna Niklas Lönnrot förbi åldersordningen till kollegiets sekreterare, men begäran avslogs genom den inflytelserike baron Armfelt och slutligen utnämndes Jacob Sundius till sekreterare.²²

I februari 1812 rapporterade regeringskonseljen till generalguvernören om de åtgärder som vidtagits med anledning av den veneriska epidemin: Lasaretten hade blivit utvidgade och särskilda kurhus inrättade. Man hade också uppmanat städernas magistrat att hålla särskild uppsyn över ”ogifta inhyses bosatte qvinspersoner, samt tillhålla dem att hvarje halft år förse sig med Sundhets-bevis af behörige Läkare; och dessutom, då någon skäligen anledning till misstänkt smitta yppar sig, straxt vara underskattade besigtning. Äfven skola alla utrikes ifrån städerna hemkommande Sjomän, innan dem tillåts stiga i Land, visiteras huruvida de kunna vara smittade.” Också lanthandlare, borgaredrängar och månglerskor som besökte marknader eller annars reste omkring måste innan pass kunde beviljas uppvisa ett så kallat sundhetsbetyg. Även alla fångar skulle undersökas. Man ville gärna också undersöka soldater i allmänhet, i synnerhet inför förflyttningar.²³

Ett för läkarna viktigt prejudikat kom då provonsialmedicus i Björneborg Bengt Björnberg avgick med pension hösten 1812. Han tilläts nämligen behålla sin lön, vilket var kutym, men som en definitiv förbättring för läkarnas anställningsvillkor kunde en efterträdare utses för statens (länets) pengar. Detta innebar slutet på den svenska tidens besvärliga arrangemang, då efterträdaren var tvungen att arbeta utan lön så länge företrädaren lyfte sin.²⁴

I september 1812 inlämnade kollegiet äntligen ett förslag till instruktion till regeringskonseljen. Verksamheten fortsatte aktivt genom att man inspekterade och administrerade medikamentsräkningar och läkarnas verksamhet. Tillsättandet av alla de nya läkartjänsterna vållade en del huvudbry. I sin berättelse till generalguvernören beklagade kollegiet att klinik- och accouchementshusärendena inte framskridit, eftersom man ville invänta kejsarens stadfästelse av instruktionen. Inom regeringskonseljen väntade man ännu i mars 1814 på den allmänna plan på förbättring av medicinalverket i Finland som kollegiet beordrats presentera. Kollegiet började digna under bördan av administrativa uppgifter och man begärde slutligen om finansiering för att kunna anställa en bokföringskunnig person.²⁵

Den nya kejsarliga instruktionen för Kejsarliga Collegium Medicum i Finland gavs slutligen den 8 februari 1816. I denna stadfästes i huvuddrag reskriptet från 1811. Men den närmade sig åter den svenska modellen gällande administrationen genom att man skulle tillsätta särskilda direktorer för lasaretten. Och på samma sätt som i Sverige, beordrades läkarna att ge rapporter till Collegium Medicum, vilka i praktiken kom att följa den svenska formen. Kollegiet skulle upprätthålla matriklar samt examinera och övervaka läkare, kirurger, barnmorskor och apotekare i riket och bekämpa kvacksalveri. Vaccinationsverksamheten skulle skötas av Finska Hushållningssällskapet, men läkarna skulle bistå det i arbetet. Även hälsobrunnarna och kurhusen skulle övervakas av kollegiet. Nu stadfästes också inrättandet av klinik och accouchementshus. Förlossningssjukhuset, som på grund av brist på barnmorskor påskyndats av såväl ordföranden i kommittén för finska ärenden Armfelt som regeringskonseljen, öppnade slutligen sina dörrar den 1 november 1816 och hade under sina första månader fem elever. Av de sökande till barnmorskeutbildningen krävdes fortfarande att de skulle kunna läsa svenska i bok, ha en god fattningsförmåga, någon kunskap i skrivande och räknande

samt vara försedda med prästbevis. Följande år föddes 39 levande barn och tre döda foster. Av de totalt 46 vårdade kvinnorna avled två. Av 19 lärlingar hade åtta blivit utexaminerade. År 1818 var förlossningarna redan 70 och hela 17 barnmor- skor utexaminerades. Accouchementshuset uppgavs ha gott förtroende bland befolkningen.²⁶

Gabriel Bonsdorff företog en inspektionsresa i kurhus och lasarett i Tavastehus och Åbo län och blev djupt upprörd över vanskötseln och osnyggheten. Dessutom kom och gick de sjuka i kurhuset i Tavastehus hur de behagade, vilket var till stor skada eftersom de kunde sprida smitta.

Som stadsläkare hade Rosenström inte varit avlönad av kronan utan endast varit underställd dess övervakning gällande behörighet. Som synes förbättrades läkarnas löner och anställningsvillkor under början av 1810-talet och Rosenström strävade naturligtvis att komma i kronans tjänst, i synnerhet sedan det Adlercreutska regementet upplöstes. Då situationen i Finland klarnade och det visade sig att utkomsten kunde tryggas satsade Rosenström på en fortsatt karriär där. I Helsingfors öppnades kurhuset efter vissa svårigheter. Provinsialmedicus Sundius gjorde upp planer för lasarettet, men att hitta utrymmen i staden som var belamrad med ryska soldater var hart när omöjligt. Eftersom spinnhuset också var ur funktion var problemen stora, och lösaktiga kvinnor inhystes i timmerhuset, som var i ett uselt skick. En kvinna dog inspärriad i det ruttna fängelset.²⁷

Rosenström var som synes engagerad i verksamheten i kampen mot den veneriska smittan och blev också läkare vid kurhuset. Redan i juli 1810 ordnade magistraten i Helsingfors med smittointyg åt spinnhusdömda kvinnor. Staden levde i en omvälvande tid, liksom hela landet, och myndigheterna kämpade för att hålla ordning på samhällsfunktionerna. Generellt sett blev läkarnas situation dock bättre, de fick en tryggad utkomst och flera tjänster. Läkarnas önskemål, framför allt Haartmans och Rosenströms beskyddare Pippings planer, vann gehör hos det nya styret. Rosenström själv begärde slutligen avsked från stadens tjänst och från sin tjänst vid svenska armén. Han sökte och blev i stället slottsläkare vid Kronohäktet, en tjänst med färre förpliktelser men med hyfsad lön. I april 1812 fick han mera arbete igen, när han än en gång blev utsedd till vikarierande provinsialläkare för Nyland då Sundius utsetts till sekreterare vid Kejsarliga Collegium Medicum. Den 23 juni 1812 erhöll Rosenström också efter egen tvekan slutligt avsked från Sverige, och fick assessors titel. Vintern 1815 pågick ännu Rosenströms försök att få ut pensioner från Sverige.²⁸

Sjukhus behövdes i första hand för militärens behov och regementsfältskärer hade länge utgjort det främsta utbudet av professionell medicinsk vård. Under senare delen av 1700-talet fungerade ett militärhospital först i den så kallade Gyllenborgska baracken som befann sig norr om själva staden, men söder om Långa bron. Senare flyttade militärlasarettet till Thölö. Arméns, och militärhospitalens, verksamhet i staden hade en del intressanta effekter. Under 1790-talet utauktionerades stora mängder kläder och andra ägodelar som efterlämnats av soldater eller var kasserade. Dessutom såldes överblivna och skämda livsmedel. Hundratals fårskinn, tusentals lakan och ullstrumpor kunde gå under klubban, och som köpare finner man såväl invånare från staden som någon enstaka bonde. Hur som helst garanterade de enorma mängderna som realiserades på samma gång att priserna var rätt låga. Vad som sedan hände med varorna är okänt, möjligen kunde de säljas vidare till exempel på marknaden i Lojo, som ofta besöktes av helsingforsarna. Även hästar såldes några gånger i större mängder.

Under början av 1812 grundades det tidigare omtalade kurhuset på Estnäs för att ta hand om de många syfilisdrabbade i staden. En grundlig brandinspektion som förrättades där 1818 ger oss en bild av förhållandena på sjukhuset vid denna tid. Man var osäker på när huvudbyggnaden uppförts, men man trodde att det skett rätt nyligen. År 1786 såldes uppenbarligen en gammal hospitalsbyggnad, så det är till och med möjligt att det nya kurhuset härstammade från slutet av 1780-talet. Troligen var det en uttjänt byggnad från Thölö som flyttats till Estnäs.²⁹

Tomten låg uppe på berget norr om fängelset, det så kallade Stockhuset, drygt 300 meter från havet. Där fanns förutom huvudbyggnaden två andra byggnader. Huvudbyggnaden var ett avlångt timmerhus, som låg

längs med gatan i öst-västlig riktning och hade ett mansardtak av näver. Huvudbyggnadens bottenvåning var cirka 125 kvadratmeter stor och hade en vindsvåning med två kamrar. I nedre våningen fanns fem kamrar, en sal och ett kök. Dessutom fanns det två förstugor. Takhöjden i nedre våningen var 2,2 meter. Golven var av plankor eller bräder. En del av fönstren hade vitt glas. Huset hade tre skorstenar av tegel och inne fanns det tre glaserade och två oglaserade kakelugnar, en kakelugn av tegel och en köksspis med bakugn och inmurad kopparkittel som drog 50 liter. Utanpå var huset brädfordrat och hade takrännor av trä. Invändigt hade tre rum papperstapeter och ett rum tapeter av tyg.

Det andra huset var troligen sjukhusvaktmästarens bostad. Det var ett mindre hus, endast cirka 30 kvadratmeter stort, med nävertak. Takhöjden var två meter och huset bestod av två kamrar med bröstpanel och dubbla papperstapeter. Den tredje byggnaden var ett stort magasin med vedskjul och källare. Även magasinsbyggnaden var av furutimmer. På gården fanns dessutom en brunn, ytterligare en vedbod, avträde och svinhus. Mangården var omgärdad av ett plank. Sjukhuset var ju i princip ett stängt område, eftersom man ville isolera de veneriskt sjuka från resten av befolkningen på grund av smittorisken. Samtidigt var plank mer regel än undantag kring de gamla gårdarna i staden.³⁰

Men stadsbilden kom att förändras drastiskt. År 1812 stod det klart att Helsingfors skulle bli huvudstad i storfurstendömet och återuppbyggnaden fick allt mer storstilade former. Stadens nyuppbyggnadskommitté bestod till en början av arkitekten C.L. Engel, dess ordförande Johan Albrekt Ehrenström, systemson till handlanden Johan Sederholm, samt Natanael Heidenstrauch. Man planerade det nya Senatshuset på Govinius gamla tomt, som inköptes för ändamålet samma år.³¹ Senare blev rådmannen Carl Etholén nära involverad i kommitténs arbete. Mathias Weckström den yngre anför en del intressanta anekdotiska omdömen om kommittémedlemmarnas karaktärer: bland annat ansågs Ehrenström vara en slipad hovman och intrigör, medan Carl Etholén var redbar men ”grof i sina uttryck”, varför han kallades ”Hollola Härkä”, troligen för att han kom från den trakten. Man kan lägga märke till att öknamnet uttryckligen var på finska även i Weckströms egen text, och inte angavs i formen ”oxen” eller ”tjuren från Hollola”. Valet av språk förstärkte måhända effekten av primitiv, obildad inlandsfinne? Som exempel på Etholéns grovhet återgav Weckström följande historia:

En söndagssommarafton voro på skiljde vägar, Ehrenström och Etholen på promenad, men sammanträffade i trakten af det dåvarande (nu äldre) packhuset dervid följande samtal uppstod: Ehr: kan hr rådman gissa hvad jag här funderar på?

Eth: Hur f–n ska ja då kunna Ehr Jag tänker mig att det kommer att taga sig särdeles väl ut när här blir ett kejsrlikt palats. Eth Hm (hans vanliga uttryck, då han tvifla på något) Ehr Tror hr rådm ej att det kan komma att förverkligas? Eth Jag tror att när här blir ett kejsrlikt palats, då blir och min r–f en smörask.³²

Weckström uppger att ett otal liknande historier var i omlopp och att Ehrenström till sådana kraftuttryck brukade svara endast med ”aj, aj, min bäste herr rådman”. Etholéns språk återges som talspråk, i motsats till den vårdade och hövliga Ehrenströms. Uppenbarligen var rådmannen tvåspråkig och talade en ledig och obehindrad svenska. Det är sannolikt att han också talade finska.

Senast vid denna tid var Johannes Weckström redan knäckt av sjukdom, desillusionerad och trött på jordbruket i Helsingfors. Han erbjöd Domarby till salu i *Finlands Allmänna Tidningar*, uppenbarligen bitter över att inte ha vunnit skattefrihet för gården, trots att han så länge arbetat för kronan. Han gjorde sig av med den Weckströmska gården i staden. Redan tidigare hade han överfört fastigheten på Strandgatan på Rosenström. Om han faktiskt hade för avsikt att sälja också Domarby, eller om det handlade om en demonstration, kan man inte veta, men någon affär blev aldrig av.³³

Från år 1812 är det även belagt att det i staden verkade en flickpension, där man tydligen idkade finare bildning, eftersom man även gjorde teateruppsättningar. Vidare berättas det om organisten Christian Fredrik Kress, som undervisade stadens döttrar, bland andra mamsellerna Agricola, Gustafva Collin och Magdalena Manecke, som tydligen hörde till stadens grädda. Kress uppgavs vara en av de sista i staden som gick i vargskinnspäls. Nya tider stundade och Helsingfors höll på att bli en storstad.³⁴

Johannes Weckström dog den första juni 1811 ute på sitt ståtliga gods inte ens sextio år gammal. Jacob

Daniel var den sista överlevande av bröderna. Christian Kuhlberg, son till borgmästare Kuhlberg och svåger till doktor Rosenström, som var juridiskt bevandrad ansåg att det ännu fanns en möjlighet för Christian Kuhlberg att göra anspråk på sitt modersarv. Kanske det var det som fick Rosenström att stanna i Finland, åtminstone försökte han snart få svar av Jacob Daniel hur det egentligen skulle bli med arvet. Eller kanske var det de bättre utsikterna för läkarkarriären. Men kampen mot den veneriska smittan skulle bli svårare än väntat för Rosenström.

Heder och skam

Efter Johannes Weckströms död 1811 väcktes först frågan om vem som var rättmätig ägare till den Weckströmska, sedermera Hallbeckska, gården i staden. Den yngre generationens släktingar ansåg nämligen att man inte skulle ha fått överlämna gården till handlanden Otto Hallbeck. Jacob Daniel Weckström påstod än att han sålt gården, än att han donerat den. Christian Kuhlberg, den i Borgå bosatta svågern till Rosenström, var vicehäradshövding och därför kunnig inom juridiken. Släktingarna hotade med rättsprocess, men förhandlingarna lyckades inte. Kuhlberg lät stämningarna hagla i staden och med Rosenströms hjälp drevs saken till rättegång. Bland annat hänvisade man till att tomtmarken inte kunde säljas eftersom den formellt tillhörde staden. Detta var ett gammalt problem i staden.

Domarby gård såg vid denna tid ut att efter Jacob Daniels död komma att gå till den fattige lille Jacob Allén som syskonen Weckström hade adopterat. Men händelserna tog ytterligare en dramatisk vändning. Den 8 juni 1812 drunknade den lilla adoptivsonen Allén i ån vid Domarby och de Kuhlbergska släktingarna kunde dra en suck av lättnad. Deras förutsättningar att få Domarby förbättrades. Rosenströms förfrågningar gjorde dock att den sörjande auditören Weckström blev än mer irriterad på sina giriga släktingar. Efter påtryckningar visade han slutligen fram ytterligare ett testamente, där Domarby donerades till de fattiga. Jacob Daniel Weckström lät resa en för sin tid imponerade gravvård för sin bror fältkamreraren Johannes och en grav intill för adoptivsonen Jacob Allén på Helsing kyrkogård invid kyrkan. De står kvar än idag, liksom kyrksilvret inne i kyrkan som donerats av Johannes Weckström. Jacob Daniel lät också publicera talen hållna dels vid invigningen av Johannes gravvård, dels vid adoptivsonens jordfästning. Båda talen trycktes hos Frenckell i november 1812 som ett led i den bittra arvstvisten som blev offentlig efter Johannes död. De är dessutom försedda med ett förord. Talen går i en traditionell religiös och känslös stil, men de är även rätt personligt hållna, trots att åtminstone invigningen av gravvården var mycket högtidlig. Att låta publicera tal, dokument och redogörelser i liknande tvister var en företeelse som tagit sin början redan på 1700-talet.

Tidningspressen och olika småtryck gav de involverade möjlighet att försöka påverka den allmänna opinionen till sin fördel och gärna svartmåla motståndarna. En tendens verkar ha varit att man genom offentligheten ville bevisa att man inte hade något att dölja utan var ärlig och hederlig. Den tryckta utvidgade offentligheten blev ett komplement till domstolsprocesserna. Genom att försvara sitt offentliga anseende ville man skydda sig mot den skada rättsprocessen kunde åstadkomma både materiellt och socialt. Talet vid brodern Johannes Weckströms minnesvård inleddes med en rätt lång diskussion om dödens och tidens väsen, varefter talaren återvände i minnet till broderns begravning och den sorg han då kände. Brodern säges ha sagt till sin "sjukvakterska" – möjligen fröken Knorring – på sitt yttersta: "låt icke Auditeuren veta, huru sjuk, jag är, ty jag vill icke, se honom lik, medan jag lefver". Talaren säger sedan att uppförandet av gravvården blivit meningen med hans liv efter att även adoptivsonen dött. Monumentet beskrevs sedan i detalj, vilket visar att talet verkligen var avsett att publiceras för eftervärlden. Mitt i denna skildring övergick sedan talet i en beskrivning över himlens härlighet, varefter inskriptionen på stenens andra sida citerades: "Gud- fruktig, utan skrymtan, Dygdig, utan förställning, Redlig, Ädelmodig, och Vålgörande, utan skryt, ... en god Christen, en trogen Undersåte, en rättskaffens Ämbetsman, under Tjenstetiden, en verkelig mennisko vän, den lydigaste Son, och den aldra ömmaste Bror...". Sedan beskrevs även själva tillställningen med "fullstämmig Sorg Musik; Äfven- som någre, af mig, författade Verser, ännu komma, att sjungas...". Vidare följde en förklaring om känslans sanna och oförställda uttryck: "Jag medgifver, alt för gärna, att desse Verser, hade blifvit, mera stä- dade, och äfvenså, hela talet, i fall jag anmodadt, en vittrare Man, än jag är, att biträda

mig; Men, jag vill icke, begråta Dig, med legde tårar, icke tala, till Dig med lånade ord, icke uttryck min sorg, med andras tankar, utan jag vill, att det jag säger, skall vara, Din bedröfvade Broders, egna känslor, egna tankar, egna ord, egen röst, och med ett ord, hjertats språk, såsom, vid detta tillfället, mera lämpligt, än en pryddlig, men kall våltalighet, kanske, utan mening, och annat, skulle ja, af en främmande, icke kunnat vänta.”

Talaren bjöd därefter farväl och tackade brodern. Han jämförde honom med den bibliske Josef, som tog hand om sin familj. Han förklarade att Johannes inte hade gift sig endast för att deras moder, som var änka, inte skulle förlora sin ställning såsom husmoder. Även omhändertagandet av den föräldralöse lille Jacob framfördes som ett exempel på denna omsorg. Broderns dygd hyllades, varefter hans ämbetsmannakarriär som en rättskaffens, redlig och nitisk ”Ämbets- och Upbördsman” och senare överfältproviantmästare beskrevs. Sedan hylades brodern som godsherre: ”Tack, Du värdige Patriot, för det Du, ehuru ogift, och Barnlös, likväl låtit, på Domarby, med så mycken kostnad, och besvär, upföra, alla de Husen, af Sten, som nu, därstädes finas, blott, för att pryda Landet, och föregå andra, med exempel, af ett varaktigt, bygnadssätt”. Samma formulering finns på en plakett på Domarby som kan beskådas ännu i dag. Talaren tackade för att han fått gården som gåva. Sedan följde versen. Slutligen tackade talaren generalguvernören Steinheil för hans närvaro [han var visserligen förse- nad] och hyllades den ”Gudomlige” storfursten Alexander och sade att det var tydligt att det är Guds vilja att Finland nu skulle lyda under kejsaren. Avslutningen innehöll ett tack till allmänheten och tillbörliga uttryck för den egna anspråkslösheten.

Talet till Jacob Allén inleddes med ett förord där författaren påpekade att den ryska militären, i motsats till många av landets eget folk, alltid behandlat pojken med godhet. Han fortsatte: ”Han har således haft, samma olyckliga öde, som hans Pappor, hvilka, likaledes, och ofta, med mycken kostnad, bemödadt sig, att äga alla, till vänner, men knapt funnit, en enda, som förtjent namn, af en verklig, och rätt upriktig vän. Ett stort undantag, i anseende, till det förakt, hvarmed, min lilla Jacob Allen, ansågs, af så många, mindre betydande personer, förtjenar dock, en stor, och förnäm Herre ... Landshöfvdningen ... G.F. Stiernvall” som sänt en kondoleans. Av själva talet till den lille Colle framgår att pojken kommit till huset som drygt två år gammal och vid sin död var sju eller åtta år gammal. En kuslig effekt ger beskrivningen av en incident under middagsmåltiden samma dag som drukkingsolyckan skedde då pojkens in- formator ”oförmodadt, frågade, om du ville dö” och pojken ”fri- modigt, och med synbar glädje, svarade: ja, om Gud vill taga mig”. Pojken drunknade enligt denna berättelse samma kväll. Talaren ställde därpå Gud frågan varför, och lät honom svara: ”... känner du icke, att detta oskyldiga Barn, som du, så mycket begråter, var omgifvit, af så många ovänner, så många nedrige, och hätskefulle fiender, på alla sidor, hvilka missunnade honom, hans förmente lycka, och icke skulle underlåtit, att på alt uptänkligt sätt, bedröfva, och skada honom, i fall han fått, öfverlefva dig, eller anser du, desse förbittrade tider, då ingen fred, och säkerhet, hvarken till lif, eller egendom, mera finnes, på hela Jorden, ...”. Genom denna retoriska figur lade talaren en dom över adoptivsonens och sina egna belackare i Guds mun. Detta visar hur affekterade relationerna till släktingarna blivit och måste anses som en mycket grov anklagelse mot i synnerhet Kuhlberg, men även Rosenström. Att talet dessutom kommit i tryck, förstärker angreppet ytterligare. Talet väckte även reaktioner och adressen på anklagelserna stod klar för åhörarna.4

Efter adoptivsonens död hade Jacob Daniel Weckström ingenting att förlora och han gick ut i offentligheten med både de olika testamentariska skrifterna och talen som han hållit vid gravarna. Nu var striden total och inga medel skyddes längre. Den långa alliansen mellan Weckströms och Kuhlbergs som varat i decennier hade definitivt upplösts och gått över i en öppen fejd. Tidigare tjänster och gentjänster grävdes fram och nagelfors och allt vändes till argument i den hänsynslösa kampen om det stora arvet. Då det gällde en sådan stor för- mögenhet blev total smutskastning legitim för de inblandade. Jacob Daniel Weckström hade inga arvingar, det var endast bitterhet som drev honom.

Under våren 1813 började svågarna Kuhlberg och Rosenström på allvar driva rättsliga processer för att upphäva bröderna Weckströms testamenten. De jagade vittnen som kunde beskriva omständigheterna kring hur testamentet hade undertecknats. I mars erbjöd Weckström pengar för att målen skulle läggas ner, men åtminstone Kuhlberg ställde sig kallsinnig till erbjudandet. Under följande vår var auditören Weckström sjuk och Kuhlberg oroade sig för vad som skulle hända vid hans död.5

Rosenström skred till en slutlig attack i en aggressiv ”dictamen” riktad till ”morbror”, uppenbarligen provocerad av Weckströms svartmålande av sina motståndare vid tinget. Rosenström sade sig vara tvungen att försvara sig och sin familj emedan morbrodern ”uti målet ... angivit familie omständigheter som icke på något sätt hör till hufvud saken och hvilket aldrig bordt komma til almänhetens kunskap”. Rosenström anklagade Weckström för att vara våldsamt och oärlig. Dels gick han igenom en hel räkka ekonomiska transaktioner på detaljnivå, dels försvarade han sig mot beskyllningar. Till exempel menade han att – den möjligen romske – fostersonen Colle med full rätt kan kallas ”Tiggare unge” eftersom han av församlingen blivit tagen till rotfattig.⁶ Han fortsatte: ”Af alt hvad Herr Auditeuren anfört är det det sannaste då han säger: huru många vanartiga barn finnas icke, som miss finna och bespotta samt till ock med bara händer på sina egna föräldrar, huru många gemena syskon som vore färdiga at slå knifven i var- andra om de icke frugtade för straffet. Här har han träffat sanningen. Hur många gånger har Herr Auditeuren slagit något i bordet för sina föräldrar så at maten och tallrickarne hoppat på bordet och sedan flera dagar icke vist sig utan ätit på sin kammare. Sin afl. Syster [–] Borg- mästarinnan Kuhlberg har han 2ne gånger mig veterligen slagit flere blånader och kastat henne från rummet.” Att skriften i någon form faktiskt överlämnades till Weckström antyds av ett brev från svågern, där han understöder Rosenström. Weckström verkar även ha miss- handlat sin andra syster, Lovisa Hesselius, åtminstone enligt Rosenströms beskyllningar.⁷

Ärligheten och uppriktigheten i känslan och uttrycket var av större vikt för dessa ofrälse ståndspersoner än för adeln. Därför kom även dessa aspekter upp vid de Weckströmska arvsstriderna. Då Kuhlberg och Rosenström första gången åtalat Jacob Daniel Weckström reagerade han med att se detta som ett bevis för deras moraliska svaghet, girighet och falskhet:

... fagnar det mig, att de, en gång, afklädt Masquen, och där- medelst gifvit mig tillfälle, att, äfven, för min del, taga bladet, ifrån munnen, för att vederlägga, alla, i tysthet, utspridda lögner, och för- svara denna min Ärevördige Broders heder, samt sålunda, inför hela Allmänheten offentligen visa, med hvilka otacksamma, och skamlösa släktingar, Wi beständigt varit omgifna.⁸

För rätten presenterades även den brevväxling mellan Kuhlberg och Weckström som föregått åtalet. I den var just uppriktigheten i känslor ett centralt tema. Kuhlberg skrev:

... Morbrors sista Bref til mig, men ehuru sårande, de utlätelser, och förebråelser varit, som Morbror däri gjordt mig, är jag likväl, al- deles lugn, ty med sanning, kan ingen ting, mig förebrås, eller tilvitas, och mitt eget samvete, tillfreds ställer, i detta fall, mig tillräckligen, : At mindre vältänkande människor ... söka vinna deras afsigter, är ej ovanligt, men alt måste ha sin tid innan det hinner utveckla sig, och då torde Morbror, få känna, et och annat, och at just ej alla äro så uprictiga Vänner, som de för ögonen visa sig.⁹

Auditören Weckström var redan i det skede brevet skrevs mycket irriterad på sina släktingars ständiga förfrågningar om arvet, och hans ilska var rätt ohöljd i hans svar till systersonen:

Brevet av den 7 nästl är upfyllt med så mycket smicker, och så många försäkringar, och Vänskap, och tilgifvenhet, at hälften vore mera, än tillräckligt, om Tit; haft mening därmed. Men då verkliga förhållandet, för ingen del, öfverensstämmer med dessa försäkringar, torde det tillåtas mig, at göra tillämpning af vad jag påminna mig, någon städes hafva läsit: detta folket, nalkas mig, med sin Mun och hedrar mig med sina läppar, men deras hjertan är långt ifrån mig. ... Utan at uptaga, och besvara alt, hvad jag kunde hafva anledning til, vil jag blott göra några anmärkningar, för at låta Tit: sjelf dömma, huru vida han, däruti, efter föregifvande, tolkar, hjertats rena språk, eller, om ick det snarare bör få namn, af förställningar, bedrägliga lismmerri, är hela innehållet, består, af motsägelse, och de påtagligaste osanningar.¹⁰

Både Kuhlberg och Rosenström vädjade i sina brev till Jacob Daniel Weckström och hans medkänsla för deras barn. Kuhlberg drog sig inte för formuleringar som ”mina Barns heta tårar” som var orsakade av ”Morbrors hårdhet”, medan Weckström i sin tur berättade om sin bror Johannes tårfyllda ögon då han vid dödsbädden sörjde över sina släktingars girighet. Tårarna fungerade i retoriken som en bild på känslans äkthet och intensitet och var tydligt ämnade att vädja till läsaren/lyssnarens medkänsla. Särskilt mellan släktingar var medkänsla något som borde förekomma.

I sin diktamen till Jacob Daniel Weckström, då relationerna redan var mycket infekterade, beskyllde doktor Rosenström sin hustrus mor- bror för smutskastning ur ett släktskapsperspektiv:

Jag trodde herr Auditeurens hat och ilska mot sin [afledne syster och hennes] anhörige skulle blifvit åtminstone qväfvad under den ytligt vista sorgen efter sin afledne broder, då han på et mera fryntligt sätt bemötte mig och min hustru samt då han under boupppteckningen 1811 uti sept tycktes visa sig såsom omäändrad, så at det gaf mig det förtroende jag så ofta sökt at vinna hos honom, at jag rådfrågade honom uti mera en skilte angelägenheter med et tal han den 14 juni 1812 vid den så kall- lade Colles graf har [å Helsing kyrkogård efter gudstjensten] höll däruti han tydeligen emot [—] anhöriga utbröt uti grofhet och ohemula til- mälen emot [—] gaf redan tilkänna hvad han bar uti skölden Och då underrättelser kort derpå [—] at till ock med folcket bondene hvil kommo från kyrkan och åhörret det yttrade sig för mig straxt på eft middagen å qvarnbacka gästgifare gård [— —] den domarbyheren han måste ha vara en ursinnig menniskja som offentligtgen låter skalla sina släktingar om hvilka vi aldrig hört talas ondt om

I samma källa beskyllde han auditören för våldsamhet och ansvarslöshet just mot sina kvinnliga familjemedlemmar, som borde ha fått stå under hans beskydd:

En post af 40 Rd tror jag vara den afl Fru Borgmästare Kuhlberg fick af sin Broder Johannes för det hon aldrig skulle tala derom at herr Auditerun om jag rätt påminer mig år 1796 slog henne några blånader.

Striden om arvet eskalerade till hänsynslös offentlig smutskastning och fula personliga angrepp. Christian Kuhlberg lyfte under processen fram hela det långa samarbetet mellan Weckströms och Johan Kuhlberg. Han menade att hans – och Lovisa Rosenströms – föräldrar hade förlorat hela sin egendom i Weckströms kamp mot Sederholm. Det var hans mor borgmästarinnan som hade tagit på sig skulden i luredrejeriaffä- ren 1767, trots att det egentligen varit familjen Weckströms förvållande. Därför hade han, Kuhlberg, moralisk rätt till den Weckströmska egen- domen.¹¹

Rätten till arv

Ärvidabalken i 1734 års lag var entydig då det gällde självförvärvad egendom. Sådan egendom kunde ägaren testamentera fritt, medan arvejord inte fick säljas eller skänkas bort. I utgångsläget verkar alltså processen mot Jacob Daniel Weckström juridiskt sett rätt hopplös, och det enda juridiska skäl man kunde utnyttja var egentligen anklagelserna om testamentets förfalskning. Några andra rent juridiska skäl framhölls inte heller av de käreande då det gällde Domarby gård, däremot förde man långa moraliska argumentationer om rätten till arv på båda sidor. Det är rätt så förvånande att häradshövdingen Kuhlberg genomgående under processen, även i sin privata brevväxling, var så otroligt säker på att han hade rätt och kunde vinna målet. Att även auditören Weckström, likaså en juridiskt utbildad person, inte mera fokuserade på lagens bokstav, utan gav sig in på den moraliska debatten är också intressant. Följden blev, liksom ovan antydde i samband med talen vid gravarna, en verita- bel smutskastningskampanj från båda sidor, vilket knappast kan ha höjt anseendet för någongendera parten i omvärldens ögon.

Diskussionen fördes först privat, men senare i offentligheten i tryck och vid ting och domstolar. Texterna och uttalandena berörde mycket frågor om rätt, heder och plikt. Även frågan om kön och kvinnornas ställning som arvingar kom upp. Rosenström svarade på ett utkast som skrivits av någon av morbröderna Weckström och som syftade till en förlikning de Kuhlbergska barnen emellan. Han argumenterade för att Hedvig Ulrika (hans svärmor, syster till bröderna Weckström) borde ha haft rätt att gynna sina döttrar Lovisa och Hedvig i sitt testa- mente, framför bröderna Johannes (= Major Kuhlberg) och Christian. Jacob Daniel uppgav att inget återstod av hennes arv.

Rosenström väjdade till rättvisekänslor och att hänsyn borde tas till att kvinnorna tagit hand om modern, eftersom sönerna hade tjäns- ter och inte tagit hand om sin mor. Därför hade männen möjlighet till inkomst och dessutom kunde de inte anses ha rätt att kräva något, emedan de inte tagit hand om sina föräldrar. Rätten till arvet efter för- äldrarna var alltså knutet till att arvingen hade tagit hand om de gamla föräldrarna. Samtidigt anar man en maktkonflikt mellan svärmor och svärson. Rosenström stack inte heller under stol med att han ansåg sig ha rätt dels till ersättning för sitt arbete som läkare, dels till att dispo- ra sin hustru

Lovisas del av arvet. De centrala delarna lyder som följer:

Då afl Svärmor gjorde berörde disposition, var Hon frisk och föl- akteligen vid redig sinnes författning, men i vanlig osämja med mig såsom den der vågade afslå Hennes ibland mindre öfverlagde inflytande, hvarföre Hon ej borde – värka något til min fördel, om icke en indre känsla som säkerligen måste härrörde af grundade och öfvertygande skäl skulle manat Henne därtill til at dela sin lilla qvarlåtenskap jämt emellan sina 2ne döttrar som största behofvet och som [under sönerns bort varo från huset] hufvudsakligen varit den som i 14 år efter bästa förmåga och af upriktigt hjerta under Hennes mång- faldiga bekymmer och sjuklighet vårdat Henne, och hvilcka icke heller dermed uphört för än Hon sjelf uphöorde vara bland lefvande.

Dessutom lærer Hon haft den öfvertygelsen at Sönerne uti föräldrarnes lifs och husets bättre tillstånds tid njutit en hoper fördelar fram för döttrarne som alltid så länge de voro i huset varit en hjälprea til och med uti hennes svåraste belägenhet.

[---]

Christian har deremot et yrke som i våra uplysta tider rikeligen ärsätter minsta besvär och ger honom sina dageliga behofver samt ganska goda utsigter för framtiden och Han och icke framledes mer än härtil – ville mottage sådana vanliga och mindre dräkliga sysslor dem andra nödgas lefva utaf och månne all lycksalighet består uti en Syssla [då man som fri mska kan hafva sin bergning]?

[---]

186

Heder och skam L

At morbror Johanne alltid bisprungit sin Syster uti Lifstiden och äfven sträckt sin- omtanke och vård til dess oförsörjde och värnlösa Dotter [Hedda] är en känd och ärkänd sak, hvarföre et ädelt hierta alltid äger sin egen belöning och också dess välgärningar skulle vägas [---] men – denna Hans godhet bör inga lunda gifva anledning til nya fördelare för dem som för ut åtnjutit dem i det at de för hvilja de de voro ämnade [och voro mäst fortienade] åt blifva mindre delaktiga deraf, – hvilket och icke lærer vara öfverenstämmande med Morbrors afsigt.

Hedda är således väl genom Morbrors godhet [til någon del] räddad [hon behöfver utom mat äfven anständiga kläder], men vist icke den belägenhet at man på den grund bör refsa ifrån henne hvad Hon för sin mors mångåriga skötsel enligt all billighet gjort sig förtjent af

[---]

Då jag vet och hört at kära Morbror alltid tänkt och handlat ädelt – finner jag detta utkast blifvit gjort til bry och raillera sina ödmjukaste tjenarinnor.¹²

Rosenström argumenterade alltså för en kvinnlig arvsrätt, men enligt en ”gammaldags” moral. Skälen till arvsrätten var enligt Rosenström inte emancipatoriska eller knutna till jämställdhet, utan byggde på en traditionell syn på ansvar gentemot föräldrar samt på barnens och föräldrar- nas ömsesidiga förpliktelser. Dessutom ansåg Rosenström att arvet borde behovsprövas. Svågern, häradshövdingen Christian Kuhlberg, verkar dä- remot ha argumenterat helt i juridiska banor. För honom handlade det i stor utsträckning, förutom om pengar, om ett spel.

Även Weckströms kopplade i sina testamentariska skrifter arv till plikt. Doktor Hesselius hade enligt dem förverkat sin rätt till syster Lovisas arvslott, eftersom han behandlat henne illa under deras korta samlevnad och sedan övergett henne. Däremot hade fostersonen Jacob Allén förtjänat arvet inte bara genom sitt goda uppförande, utan även genom sin tillgivenhet och sitt kristliga sinne. Även i talen vid gravarna talas det om oförtjänt förakt och den fiendskap som bröderna fått stå ut med. Enligt resonemanget var alltså vänskap, och till och med släktskap, något man förtjänade eller inte förtjänade. Auditören till- spetsade påståendet ytterligare vid tinget:

Beträffande åter det åberopande Naturens band, som dock rätteli- gen icke är annat, än slumpens verk, så borde icke en gång, i förra fallet, detta förfarande med verkliga förtjenster, såsom upriktig Vänskap, en förbindande, höflighet, och en oskrymtad oughörlig tillgifvenhet, med mera, Ty huru många vanartiga barn finnes icke, som miss- firma, och bespotta, samt till och med bära händer, på sina egna Föräldrar, huru många, gemena syskon, som vore färdiga at slå knifven, i hvarandra om de icke frugtade, för straff, och sådande missfoster, sådana mänskighetens skamfläckar, borde de väl, då frångiva om Arf, få lika lott med de dygdiga, och beskedliga, som af hjertats vördat, de förra och utstådt de sednare, endast därför at de, efter naturens [oläsligt]. Därtill äga, samma rätt; men så torde dock Lagen, äfven i den delen, med tiden blifva ändrad.¹³

Kort sagt förpliktade släktskap. Husfaderskap och patronage var centrala byggstenar i synnerhet i den Weckströmska argumentationen. Och i slutändan var kvinnornas arvsrätt något som brukades som argument i lämpliga situationer, då den tjänade egna intressen. Samtidigt var skyl- digheten att ta hand om eller se till att kvinnliga släktingar blev omhändertagna ovillkorlig. Detta alltså även om kvinnornas anseende eller eget uppförande inte var gott. Åtminstone finns det inget tecken på ett fullständigt förskjutande av kvinnliga släktingar eller något uttalat hot om detta.

Rättegången blev i stor utsträckning en fråga om heder och plikt, vilket i och för sig inte var ovanligt under den svenska tiden. Vid rättsprocesserna försökte Kuhlberg och Rosenström visa att det var de äldre bröderna Weckström, i synnerhet Jacob Daniel, som var ogina och ag- gressiva mot sina släktingar. Ordet som användes var ”hård”, och att bli beskylld för hårdhet mot släktingar och anhöriga var också något som tydligen gjorde auditören särskilt upprörd, eftersom han återkom till detta flera gånger. Även dåvarande stadskassören Gustaf Engberg, tidigare sekreterare åt Johannes Weckström, användes som karaktärvittne mot Jacob Daniel. Rosenström och Kuhlberg lyckades få flera vittnen att berätta att Johannes gärna hjälpte sin syster Kuhlberg genom att till exempel sända henne livsmedel från Domarby, men att han då måste göra det i smyg för sin argsinta bror Jacob Daniel. Engberg påstod sig till och med ha sovit i samma sal som proviantmästaren Weckström och således känna till förhållandena i familjen väl.¹⁴

Jacob Daniel Weckström var en god retoriker och argumenterade både med moraliska och juridiska argument mot sin motståndare i rätten. Han menade att arv inte alls var en självklarhet på grund av endast släktskap, utan att man också borde förtjäna arvet med ett gott uppförande. Han följde alltså till en viss mån Rosenströms argumen- tation, men han ville visa på motsatsen: att hans släktingar var giriga och skamlösa och att de genom sitt dåliga uppförande försakat all rätt till sitt eventuella arv.

... vad dessa Arfs Pretendeter, för deras del hafva gjordt, som skulle kunna berättiga dem, att göra anspråk, på egendomen, tvärt emot Gifwarens willja och Lagens, åfvannämnda, uttyckliga stadgande, så blifwa swaret, at de misunnade min Bror, alt hvad han ägdt, at de ådagalagt, den gröfsta otacksamhet för alt, hvad de och deras Föräldrar i synnerhet Modern, under hela hennes Enke tid, undfått, at de hafva smädat, och förtaladt honom, på ryggen, som skulle han varit den mäst hårdhertade, så han likwäl ware, den frikostigaste, och ädelmodigaste, och med ett ord at de, uti alt sitt förhållande, wisadt sig hafwa varit, hans verkliga ovänner, Och alt sådant oagtat vilja de ändå pocka sig till Arf efter honom, ... sådan, som hon sjelf är, sådant lærer hon hon äfven sina Barn, at wara, utan at besinna, det hon, en gång, inför Guds domstol skall ansvara, för sitt upförande,¹⁵

Rättegången vid det urtima tinget 1814 tog en dramatisk vändning genom Hedvig Kuhlbergs ingrepp. Fröken Marie Antoinette von Knorring, som bistått familjen Weckström under åren med omvårdnad för syster Lovisa Hesselius och även Johannes Weckström vid hans sista sjukdom kallades till vittne av expeditionsfogden Olin som fungerade som auditörens advokat vid tinget. Fröken von Knorrings sympatier fanns hos auditören och hon förtalades ofta av Kuhlberg i hans privata korrespondens. Hon var troligen en av de personer som han hänvisade till då han varnade auditören för falska vänner. Hon fick en del egendom vid arvskiftet och det är litet förvånande att hennes ojävighet eller personliga intressen inte ifrågasattes inför rätten. Hennes vittnesmål verkar dock uppriktigt och styrktes även på den avgörande punkten av ett annat vittne, som inkalla- des mitt under tinget. Frökens vittnesmål innehöll bland annat följande uppseendeväckande redogörelse:

... att sistlidne Lördag hade Mademoiselle Kuhlberg kommit till Domarby och i närvaro af Rusthålla an Brita Stina Forsström, som herr assessor Rosenström för den orsaken skaffat rum, att bo re hustrun Hedda Werlander från Baggböhle berättat för vittnet, att förrut hörde vittnet pig hos Mademoiselle Kuhlberg, hvilcken likväl lofvat drifva bort henne, skulle komma att vid detta Ting vittna i en ganska smut- sig sak emot herr auditeuren Weckström men att alt vore osanning, och då Fröken von Knorring sagt: Nå huru kan hon säga det på sin Ed, skulle mademoislle Kuhlberg svarat För penningar gör män alt, för fyrtio femtio Rd; Jag vet vist, att Christian hvarmed hon menade härads höfdingen Kuhlberg, ej känner alt sammans utan at det är Rosenströms Konster.¹⁶

Beskyllningarna var allvarliga och efter middagsrasten samma dag, då tinget samlades igen, begärde Kuhlberg enskilt samtal med auditören Weckström, vilket beviljades. Efter överläggningen meddelades att Weckström erbjudit Kuhlberg och Rosenström 7000 riksdaler i svenska riksgäldssedlar i förlikning och Hedvig Kuhlberg 4000. Rosenström accepterade och Kuhlberg för sin systers räkning, men avböjde för egen

del.¹⁷ Till slut gav dock tinget Kuhlberg rätt angående förfalskningsanklagelsen efter att ha studerat papperen. Åtalet innehöll även andra punkter av vilka Kuhlberg gavs rätt på de flesta. Auditören Weckström dog 1815, men processandet fortsatte i många år gällande förvaltandet och ersättningar för rättegångarna. Samtidigt kämpade Rosenström med en annan katastrof.

Hedvig och skammen

Det är lätt att tänka sig att heder och ett gott rykte var viktiga i en stadsmiljö där ständig kommers och kreditgivning pågick. Man understödde i vanliga fall varandra på alla sätt på grund av de komplicerade kreditförhållandena – om en gjorde konkurs, råkade ofrånkomligen andra i svårigheter. Men ibland användes konkurser och utmätningar också i utpressningssyfte, så som Johan Sederholm gjorde gentemot den för honom besvärliga Johan Kuhlberg. Allmänhetens omdömen och det egna ryktet spreds framför allt just som rykten i en liten stad utan egen tidningspress. Drog man någon inför rätta för att återställa eller säkra sitt hotade anseende, räknade man givetvis med att åtminstone det för-svar man där kunde uttala offentligt skulle sprida sig på gator och torg. Oftast var det männen som fungerade som kreditgivare och -tagare, men även kvinnor var inblandade i affärlivet. Kvinnornas heder och lojalitet med sitt ”företag”, det vill säga sin make, familj och släkt, hängde ofrån- komligen ihop med en äktenskaplig trohet och ett dygdigt leverne.

I den Weckströmska kretsen fanns det flera kvinnor som utmanade konventionerna. Att mentala problem och obalans förekom i släkten framkommer i flera sammanhang. Samtidigt måste man beakta att sinnesjukdom och hurdant beteende som anses onormalt eller sjukt också är kulturellt betingat. Vad som anses onormalt tecknas förstås alltid mot bakgrunden av vad som anses vara normalt eller i praktiken rationellt i en viss kultur. Individer som bett sig obegripligt för sin omgivning har särskilt sedan 1700-talet allt oftare beskrivits med medicinska termer och avvikande beteende har medikaliserats. Från att ha varit besatta av heliga eller oheliga krafter blev dåvarande istället av de lärda klassade som sjuka. Samtidigt kan man i källor stöta på mycket klarsynta och empatiska beskrivningar, inte sällan av lekmän och medmänniskor, på hur man förhöll sig till människor som drabbats av sinnesjukdom. Ändå var den medicinska vården i brist på fungerande mediciner brutal och kan sällan ens beskrivas som det man i dag avser med vård. I praktiken låstes svåra mentalfall, som de närmaste inte klarade av att ta hand om, helt enkelt in i hospital som tömts sedan spetskänkan ebbat ut. Särskilt skrämmande var Själo hospital. Att bli sänd dit uppfattades som en direkt bestraffning, värre än ett spinnsstraff. Men även i Helsingfors fanns sedan länge ett hospital där sinnessvaga och föräldralösa barn samsades om utrymmet. I lindrigare fall av underligt eller våldsamt beteende kunde prästerskapet inkallas för att försöka tala folk till rätta, varvid resultatet säkert mycket berodde på hur insiktsfull prästen i fråga råkade vara i sin ”terapi”. Att kyrkans män ansågs vara de sanna själavårdarna framkommer också av att hospitalet hade egen präst, trots att det på Själo fanns endast ett tiotal människor. Inom sjuttonhundratalets kultur och vetenskap förhöll man sig med stort allvar till känslor och känslighet, som en grundläggande men också hotfull kraft.¹⁸

Bland männen var de Weckströmska bröderna åtminstone en aning originella, men de var samhällsdugliga individer som dessutom var verbalt mycket begåvade. Deras yngsta syster Lovisa var emellertid periodvis klart förvirrad. Det finns även uppgifter om att Rosenströms son Carl skulle ha varit mentalt sjuk. I brevväxlingen mellan syskonen omtalas han som sjuk eller svag och omsorgen om honom verkar vara stor. Men i en annan källa omnämns att han skulle ha hållits inlåst i ett lider på gården.¹⁹ Men det är vanskligt att uttala sig om ”normalt” beteende i en främmande tid och kultur. Även uppfattningar om sinnessjuka, dårar och så vidare är kulturella konstruktioner och begreppens betydelser och innebörd förändras under tidernas gång. Frågor om diagnoser eller hur sjuk eller galen någon eventuellt varit lämnas därför därhän. Intressant är däremot den utmaning avvikande kvinnor utgjorde för de karriärmedvetna männen i deras familjekrets. Hur tacklade man kvinnor som inte betedde sig ”dygdigt” och ”hedersamt”, utan tvärtom uppförde sig opassande och på ett sätt som hotade familjens anseende?

O.B. Rosenströms unga svägerska Hedvig Sophia Kuhlberg var som framkommit oförsörjd efter sina föräldrars död. Hennes morbror Jacob Daniel Weckström hade utsetts till förmyndare, men hon föredrog tydligen att stanna hos sin syster Lovisa i familjen Rosenström. Relationerna var dock inte alltid enkla och tidvis verkar stora svårigheter ha seglat upp. Dessa resulterade i, eller hade möjligen sitt ursprung i, Hedvig

Kuhlbergs alkoholproblem som ledde till svåra konflikter i släkten. Genom sitt uppträdande i för familjen avgörande rättsvis- ter lyckades hon allvarligt sabotera sin bror häradshövding Christian Kuhlbergs och svåger Rosenströms intressen i en svår rättsprocess. Under det urtima tinget i Helsinge hösten 1814 framkom att hon be- skylld männen för att avlöna ett vittne, vilket fick Kuhlbergs argumen- tering att rasa och tvingade Rosenström att helt dra sig tillbaka. Tingsprotokollet belyser hur man såg på Hedvig och hennes problem:

Att Mademoiselle Kuhlberg, i anseende, till vittnet Pigan Brita Stina ... haft de yttranden som Fröken von Knorring berättat, hade likväl kunnat hända, såvida Mademoiselle Kuhlberg olyckligt vore aldeles af sig kommen och ej mächtig sig sjelf, hvarföre herr häradshöfdningen [Kuhlberg] jemväl nödgades göra Fröken von Knorring den fråga, om ej Mademoiselle Kuhlberg i sednare tid varit oredig, dertill Fröken svarade ”det vet jag ej, men ond är hon” Herr Assessor Rosenström erindrade härvid att Mademoiselle Kuhlberg beklagligen för- fallit af starka drycker och att hon vid det af fröken von Knorring nämnde tillfället på Domarby varit i sådant tillstånd, hvilket fröken von Knorring deröfver hörd hvarcken kunde jaka eller neka, men ytt- rade sig: ”nu var hon ej ond och nycktrast af alla gånger Och tillade fröken von Knorring: att Mademoiselle Kuhlberg ofta öfverfallit henne med otidigheter, ehuru sådant ej skedd på omkring ett år.

Herr häradshöfdningen Kuhlberg förmälte; Dess Systers Mademoiselle Kuhlbergs svåra belägenhet vara en följd af hennes sorg öfver denna rättegång, då herr Auditeurens [Jacob Daniel Weckström] hårdhet varit orsaken dertill. På expeditions fogden Olin [för auditeuren Weckström] erindran till fröken von Knorring: om ej Mademoiselle Kuhlberg dess förinnan eller före rättegången nyttjat starcka drycker, svarade Fröken von Knorring: ”ryckett har derom ordat” men kännedom derom ägde icke Fröken för egen del.²⁰

Detta utgjorde en slags kulmen för en längre tids problem, som flera gånger antyds i svågerns förhållandevis täta korrespondens. Fröken Knorrings motstridiga uttalanden gällande Hedvig Kuhlbergs alkohol- bruk tyder på att ärendet inte var helt oladdat. Hedvigs perspektiv måste man läsa mellan raderna. Hon förblev ogift och slussades mellan olika manliga släktingar och utnyttjades även av männen vid intrigerandet på Domarby gård.

Däremot ansåg Rosenström att han själv bistått sina släktingar på det sätt som anstod en hederlig man. Liksom sin svåger Kuhlberg, som bistod sin syster med rättegångskostnader, kunde läkaren bistå sina släktingar med medicinsk vård. För detta skulle han ha förtjänat respekt och en god behandling och följaktligen även arv. I sin diktamen anklagade O.B. Rosenström häftigt och på alla tänkbara sätt Jacob Daniel Weckström för att vara ohe- derlig i förhållande till sin familj och sina släktingar, både med hänsyn till pengar och med tanke på sitt ansvar för de kvinnliga familjemedlemmarna.

Till den manliga hedern fogades även krav på anständighet. En hederlig man visade respekt för god ton. Detta inkluderade även utelämnandet av sexuella anspelningar, vilket nu uppfattades som anstötligt i kvinnoällskap. Att anspela på kvinnlig lust var detsamma som att anspela på bristande kyskhet. Den 9 maj 1815 skrev Christian Kuhlberg om pastor Björckstens oanständiga beteende på Domarby. Han bad svågern försöka hitta vittnen inför en rättegång:

Hör dem som dock alla om de ej känt före middagen första dagen hörde Björckstens tal med Hesseliuskan, betående däri, at om hon finge hem sin man så skulle hon gärna taga emot honom för den goda biten hon finge om morgnarne. Sådant oanständigt tal förde Björck- stén i min hustrus och barns närvaro.²¹

Doktor Anders Hesselius, Lovisa Weckströms förlupna make, ansågs ha svikit sina förpliktelser mot sin hustru och förverkat all rätt till arv och gods. Detta verkar de flesta ha varit eniga om, även Hesselius som senare krävde pengar av det Weckströmska sterbhuset 1815 för skulder. Hesselius fanns med i bilden endast en kort tid. Han verkar dessutom ha övergivit sin fru då hon var drabbad av sinnesförvirring, vilket var extra betungande för hans heder och anseende.²²

Frågan om vem som skulle vårda Hedvig när hon sedan blev sjuk var svår. Sjukdomen var uppenbarligen skamlig, sannolikt venerisk att döma av de omtalade symtomen. Rosenström ville och kunde inte ha henne i sitt hus på grund av skyldigheten att anmäla smittade till myndigheterna för att de skulle spärras in på kurhus. Kuhlberg ansåg sig inte heller kunna tillkalla någon annan läkare. Under dessa om- ständigheter är hennes alkoholproblem kanske ingen överraskning.²³

Familjen försökte hålla hennes problem hemliga, bland annat genom att inackordera henne hos släktingar på landet, för det gällde ju fa- miljens anseende. Auditören Jacob Daniel Weckström, den äldsta av Hedvigs morbröder, var hennes förmyndare till sin död, sedermera utsågs hennes bror Christian Kuhlberg till uppgiften. Kuhlberg ville gärna att Rosenström skulle försöka sända ut Hedvig på landet samma höst som incidenten vid tinget. I så fall måste man betala för hennes uppehälle, men målet var att få undan Hedda innan hon ställde till med värre skada.²⁴ Att Kuhlberg blev förmyndare för sin syster efter morbroderns död gjorde att han hade svårt att fly undan sitt ansvar för henne. Brevet som Kuhlberg skrev till Rosenström var ovanligt hårt och bittert i tonen.

[D]et var ganska oväntat för mig, at du återsände Hedda och utfäste til karlen, at af mig betalas 3 rub 50 cop, då han likafullt skulle tillbaka. Du känner rätt nog huru trångbodd jag är och utan tilgång på rum för Hedda och dig kan ej eller vara okänt, at hon har sådane bölder och sår på dess kropp, at hon visserligen af främmande icke emottas. Jag kan således icke blottställa mig därför eller tala vid Calonius om hennes tilstånd emedan, om hon hade smitta, du naturligtvis hade mindre heder däraf, at du såsom Läkare sändt henne til mig. Monne du ej kunde taga henne til dig. Du kan i tysthet och utan all vanära för släkten tilse hvad för henne kunde vara nyttigt och hos främmande kan hon ej heller förbättras, då endast sämre folk kunde emottaga henne – Jag vill gärna bidra för min del alt hvad jag förmår och jag tycker at du bör finna billighet, när jag både med kostnad och bekymmer besörjt och besörjer om våra mål. At häfva alt på mig, torde vara otacksamt, men du vill icke inse sådant, så lätt mig veta huru liquiden emellan dig och Hedda står, på det jag sedan efter omständigheterna kan förhålla mig, ... Du kan visserligen emottaga Hedda, då du först kan godtgöra dig af hennes penningar hos dig så långt de räcka, hvarefter annan utväg skall tagas. Jag måtte imellertid säga, at ditt förhållande mot mig med Hedda visst icke varit sådant som jag förtjent och jag är på det högsta förlägen och ledsen där öfver; jag vänta genast ditt svar och önskat at det missförstånd må undvikas och hvar af blott ovänner draga fördel.²⁵

I december bekräftade Kuhlberg sin plikt känsla för systemen:

Min förmyndarepligt i anseende til Hedda skall jag med all redlighet uppfylla då hon får något, men nu torde du finna att jag underhål- ler henne såsom en olycklig syster, som dageligen dock bättrar sig.

Den 15 januari 1816 var Hedda tydligen fortfarande sjuk. Ifall hon led av någon venerisk sjukdom hade hon troligen svåra smärtor i detta skede. Kuhlberg skrev irriterat till sin svåger: ”Jag undrar huru det räteligen är med Hedda. Hennes rum har alltid elak lukt, hvarföre kommer du ej hit. Vi behöfvde rådgöra om mycket.” Ännu följande vinter var Hedvig upphov till bekymmer och hennes missbruk av alkohol var ett påtag- ligt problem. Möjligen hade hennes hälsotillstånd förbättrats en aning. Kuhlberg skrev: ”Genom folcket bör man kunna få veta huru Hedda får bränvin. Någon måtte hämta det eller skall hon sjelf skaffa det så bör man lura til hvem hon går. Det är ganska ledsamt med det plågoriset, men vi måste draga oss till vidare.”²⁶

Hedda försvinner sedan ur källorna för en lång tid framåt. Kanske bodde hon i Esbo eller i Hollola hos släktingar, eller så reste hon till storstaden S:t Petersburg, där man lätt kunde försvinna, men där det också fanns släktingar. På äldre dagar bodde hon i den Rosenströmska gården med de ogifta dottrarna. I augusti 1840 inlöste Mathias Weckström d.y. Hed- vigs del av Domarby, som en del av sitt projekt att återköpa gården av de andra arvingarna.²⁷

En annan oberäknelig kvinna som förekommer i släkten var bröderna Weckströms syster och således även Rosenströms svärmors syster, den av sin make försmådda Lovisa Hesselius. Hon var alltså moster till Hedvig Kuhlberg. Lovisa blev först änka vid unga år efter en of- ficer, varefter hon gifte sig med doktor Hesselius, som snart försvann till Sverige och bröt all kontakt. Lovisa bodde efter moderns död med sina bröder på Domarby gård. Tydligen var hon vad man kallade sinnessvag och agerade irrationellt i omgivningens ögon. Detta berodde på henne ”yrselsjukdom”, som omnämns i instruktionen till det Weckströmska testamentet. Det framkommer även av denna instruktion att hon brukat snus, vilket enligt bröderna Weckströms tolkning försäm- rat hennes hälsa. Inställningen till systemens mentala problem var över- seende och empatisk. Ätminstone ansågs hon inte kunna sköta gården och om hon drabbades av sjukdomsanfall skulle man ta ifrån henne nycklarna, eftersom hon annars gav bort ägodelar. Men bröderna menade att anfallen ”nog går öfver”, bara man väntade ut dem. Efter- som de Weckströmska testamentariska instruktionerna publicerades i tidningen, kan man anse att sjukdomen i sig inte ansågs som skamlig för de närmaste i samma utsträckning som Hedvigs problem. Samtidigt var man tydligen oroad för att utomstående inte skulle ha en lika tålmodig

och förstående inställning till den sinnessvaga kvinnan som man själv ansåg sig ha. Genom att offentligt instruera för kommande eventualiteter förpliktade man offentligt kuratorer och förmyndare att förhålla sig vänligt till den sjuka. Detta förhållningssätt följer även den samtida läkaretiken.²⁸

Skammen och renligheten kom in i de ofrälse ståndspersonernas barn- uppfostran som ett kontrasterande drag i förhållande till de frälse ståndspersonernas kultur, det vill säga adelns livssyn och livsstil. Det högre borgerskapet och den lärda klassen behövde framträda som genuint bildad och hederlig, för det var genom denna styrka man ansåg sig kunna konkurrera med adeln och motivera sina egna goda kvaliteter i kampen om inflytande och inkomst. Kärnan i resonemanget var att adeln var falsk och ytlig, eftersom den ansåg en yttre glans vara av så stor betydelse, medan representanterna för dessa nya bildade klasser stod för det sanna och äkta uttrycket och framför allt innebörden av de kristna dygderna. Det var denna omedelbara relation och likhet mellan det yttre och det inre som var den nya och snart nog dominerande logiken som man tog till. I medelklassynen, som sedan kom att dominera i vårt land i nästan två sekler, var anseendet viktigt och all flärd förkastlig. Det för adelns livsstil så viktiga ständiga uppträdandet i en position som privilegierad, blev endast löjligt och adelns föreställande livsstil förvandlades i de utomståendes ögon till förställning. Och liksom adeln strävade efter en naturlig behaglighet, strävade de ofrälse ståndspersonerna och borgarna nu till en ny sorts naturlighet, mer äkta, sann och hederlig och fri från flärd och falskhet.

Både kvinnornas och männens anseende var känsliga för skam. Även Johan Kuhlberg och Johannes Weckström tillskansade sig både makt och förmögenhet med nästan alla tillgängliga medel och var också inblandade i slagsmål. Christian Kuhlberg blev slagen gul och blå av sin dräng, men ville inte då gå ut efter det. Han föredrog att framföra sina saker i rätten muntligt eller skriftligt, inte slåss. Rosenström var inte heller dokumenterat inblandad i några slagsmål.²⁹ De byggde sitt anseende på ett bildat och utbildat beteende som innebar självdisciplin. Kvinnornas anseende var också känsligt, men framför allt som indikatorer för männens hederlighet och respektabilitet. Det var ingen som oroade sig över den skam Hedvig dragit över sig själv, utan det centrala var det hon ställde till med för männen och deras anseenden. I rätten försökte man rädda vad som räddas kunde genom att skylla på Hedvigs alkoholproblem. Bröderna Weckström ville troligen i sin tur visa kristen kärlek och barmhärtighet mot sin sinnessvaga syster, vilket gick som en röd tråd i synnerhet i Jacob Daniels argumentering i rätten.

Slutet

I mars 1815 dog slutligen Jacob Daniel Weckström. Han överlevdes endast av sin syster, den svagsinta och övergivna Lovisa Hesselius. Nu började en desperat jakt på doktor Hesselius som försvunnit till Sverige. I april föll lagmansrättens dom som upphävde båda de Weckströmska testamentena. Nu inträdde emellertid häradshövding Ivendorff och pastor Björckstén som förvaltare på Domarby gård enligt testamentet, eftersom processerna inte ansågs klara. Ivendorff verkar skrupellöst ha utnyttjat situationen, åtminstone enligt den Kuhlbergska versionen. Det är värt att notera att både landshövdingen, pastor Björckstén, kronfogden och häradshövdingen stod i skuld till sterbhuset. Även långköraren kring den Hallbeckska gården fortsatte i hovrätten och man kan endast spekulera i hur de olika personliga skuldförhållandena eventuellt påverkade rättsprocesserna.³⁰

Kuhlberg reste slutligen personligen till landshövdingen Stjernvall i Tavastehus för att få bort Ivendorff från Domarby gård. På sommaren genomfördes på nytt en inventering av egendomen. I januari 1817 vann Kuhlbergs mot Hallbeck i hovrätten gällande gården i staden. Fortsättningsvis processade man vidare, trots att kostnaderna blev stora. Efter nästan varje ting och rättegångsdag begärdes protokollsutdrag för att försäkra att protokollen fördes som man ville. Detta var inte gratis. Dessutom skulle det ordnas måltider vid ting och även i övrigt var Kuhlberg mån om att se till att domaren hade det väl ställt. Vittnen skulle förses med kostnadsersättningar och skjutsar. I juni 1817 föll hovrättens dom angående förvaltningen av Weckströmska boet, varvid Ivendorff och pastor Björckstén skiljdes därifrån och förvalterskapet överfördes på Stjernvall. Åter igen försökte man nå doktor Hesselius som försvunnit från sin tjänst i Hjo. Hovrätten kom tydligen med en för de Kuhlbergska ättlingarna negativ dom i december 1817. Ännu under 1818 drev man det Hallbeckska målet igen i rådstugurätten i Helsingfors och värdet på gården diskuterades med tanke på förestående inlösning. Slutligen, inför julen 1818, kom kejsarens dom i det Weckströmska ärendet, vilket

innebar en slutlig seger för Rosenström och Kuhlberg.³¹

Rosenströms glädje över sin seger i arvsstriden 1819 blev inte långvarig. Han var redan sjuk och dog samma vår, den 2 maj, 54 år gammal i Helsingfors. Han hade då gift bort sina två äldre döttrar med unga akademiskt utbildade män. Ytterligare en gifte sig senare. För sönernas del var tydligen åtminstone en utbildning utomlands en möjlighet. eftersom Lovisa Rosenström försökte få in den äldsta sonen i kadettskola, vilket dock inte lyckades. Sonen Johan Berndt gick först till sjöss strax efter faderns död, blev sedan ryttmästare och gjorde karriär i den ryska armén, tills han stupade 1840 i kriget mot de ”kaukasiske bergsboarne”. Carl Otto gjorde tjänstemannakarriär. Lovisa Kuhlberg köpte en liten gård åt sig och sina döttrar i kvarteret Örnen år 1821. Hon fick sin del av Domarby utbruten först 1825 och avled i augusti följande år.³²

Ett par år senare avled hennes bror Christian Kuhlberg. Men det långa processandet fortsatte i årtal. Efter Kuhlbergs död krävde hans arvingar de Rosenströmska barnen på ersättningar för det advokatarbete Kuhlberg gjort under processerna. Kvar i den Rosenströmska gården vid Trekantiga torget i början av Nylandsgatan bodde sedan mamsellerna Rosenström, uthyrandes rum i sin övervåning för längre och kortare perioder. Deras grannar var professor Wilhelm Lagus och snickaren Johan Lindholm. År 1830 sålde de Rosenströmska arvingarna sin andel av Domarby gård till arrendatorn Träskman. Sophia och Jeanette förklarades myndiga 1839, med förbehållet att de inte fick sälja gården de bodde i. Ännu den 27 maj 1834 gav hovrätten ett utslag i ett fall då Ivendorff åtalat det Rosenströmska sterbhuset.³³

I januari 1820 hade Christian Kuhlberg blivit utnämnd till advocat- fiskal vid General tulldirektionen,³⁴ men han dog redan i maj samma år. I dödsannonsen i *Finlands Allmänna tidning* den 10 maj uppges att han dog stilla på Domarby gård och han begravdes i samma grav som sin svåger O.B. Rosenström. Även läkarens hustru Lovisa sänktes senare i samma grav, år 1826. Alldeles mitt i Gamla kyrkans park, under lindarna, ligger i dag en liten gravsten i gräset. Folk hastar oftast förbi utan att stanna vid den oansenliga stenen. Texten är nästan oläslig, men om man vet vad där står, kan man tyda namnen Rosenström och Kuhlberg då man låter ljuset falla snett.

Vilka var de egentligen?

Från kapitulationen på Sveaborg härstammar ett intressant dokument som väcker frågor om namnbruk och självbildens beståndsdelar. Rosenström hade redan under belägringen lyckats sända två brev till sin familj i staden med hjälp av fru Reuterskiöld. Det intressantaste brevet i detta sammanhang är Rosenströms hustrus svar till maken, eller snarast brevet utsida. Brevet, daterat den 19 mars 1808 och helt tydligt ett svar på Rosenströms två brev från föregående och samma dag, är nämligen adresserat till Monsieur le Docteur Carl Rosenström. Hur kan det komma sig att hans egen hustru använder ett helt annat förnamn, än det som förekommer i alla andra källor? Själva brevet inleds med orden Min Ömma vän. Rosenströms eget namnbruk verkar variera, liksom uppgifterna om hans födelseår (1761, 1763 och 1765 i olika källor). Namnformer som förekommer är Otto Berndt, Otto Ol. Berndt, Olof Bernt, O. Olof Berndt eller Otto Olof Berndt men oftast används endast initialerna O.B., O.O.B. eller B.O. I ett dokument, en ed inför tillträddandet av stadsphysicustjänsten har Rosenström inlett med: ”Jag Olof Bernt Rosenström lovar och svär ...”. Själva verkar Rosenström ha underskrivit de flesta breven, även till svågern och hustrun, med Rosenström eller OB Rosenström. Men vad kallades han egentligen av sina närmaste? Smeknamn verkar ha varit allmänt förekommande. Sin hustru kallade Rosenström Lovis, sönerna kallades Janne och Calle. Dottern Johanna kallades åtminstone tidvis med det fint franskt klingande Jeana eller Jeanette, liksom hennes morfar en gång antecknats i frimuraratrikeln som Jean Kuhlberg. Hedvig Kuhlberg kallades Hedda. Även i den Weckströmska familjen användes åtminstone vissa smeknamn. Fostersonen Jacob Allén kallades allmänt, även av Rosenström, Colle. Lovisa Weckström kallades tydligen Cajsa och Johannes Weckström kallades av sin bror för Jåncke. Av hans namn förekommer förresten i andra källor två former: Johan och Johannes. Själva undertecknade han sina papper oftast Joh. Weckström, vilket gynnade denna namnförvirring som var vanlig på 1700-talet. Dessutom används, också släktingar emellan,

åtminstone vid särskilda tillfällen, tilltal som Morbror, svåger eller då man ville visa avståndstagande Tit: eller med en uttalad titel såsom auditören eller doktor. När man talade om bekanta mansperso- ner verkar man ofta även ha använt endast tillnamn.²

Då man studerar församlingarnas historieböcker och annat liknande material från 1700-talet, är det tydligt att många namn hade kortformer som ofta användes parallellt med dopnamnet, i synner- het då det gäller kvinnor. Margareta Christina kallas ofta Greta Stina, Elisabet Lisa, Katarina för Kajsa och så vidare. Att dessa smeknamn ibland slinker in i officiella dokument i synnerhet då det gäller barn och tjänstefolk, tyder på att de varit i allmänt bruk. Ibland har dessa kortformer smugit sig med även för medlemmar i handelsfamiljer. Männens namnbruk är också instabilt. Förnamn kunde lätt bytas ut eller byta plats. Likaså var stavningen vad gäller både för- och efter- namn inkonsekvent, liksom den svenska stavningen i övrigt ofta var vid denna tid. Kuhlberg, Rosenström och Weckström är dock namn som, liksom adliga släktnamn, förekommer i konsekvent form. De var tydligen välkända och etablerade namn eller, som fallet kanske var med i synnerhet namnet Rosenström, namn som uttalades på ett sådant sätt eller väckte sådana associationer att skrivaren fick en klar bild av ordets utseende i skrift.

Så vad kallade Lovisa Rosenström sin make? Frågan förblir tyvärr obesvarad. Sannolikt inte Otto Olof Bernt, eftersom hon inte har skrivit någon av dessa namnformer på kuvertet. Man kan egentligen göra två gissningar: antingen kallade hon honom faktiskt Rosenström eller också kallade hon honom Calle. Detta är fullt möjligt med tanke på att även män ofta hade smeknamn. Men varifrån detta Calle i så fall kan ha kommit förblir en gåta. Man kan även notera att en (eller två, om man räknar med den oäkta sonen) av sönerna hette Carl Otto, och kallades Calle åtminstone av sina syskon i vuxen ålder. Detta bäddar för praktiska svårigheter i kommunikationen. Samtidigt skulle det visa på att namnet på något sätt funnits i familjen. Det föregående alternativet stöds emellertid av det faktum att Rosenströms dotter Carolina omtalar sin man med tillnamnet, till och med då hon i korrespondens med sin syster diskuterar hans avlagda underkläder.³ Det är en intres- sant tanke att en hustru så konsekvent använder sin makes tillnamn, att hon är osäker på hans förnamn.

Vad betydde då detta föränderliga namnbruk och dessa utbytbara födelseår? Det tyder på att dessa beteckningar inte nödvändigtvis hade samma cementerade former i människornas sinnen som de har i dag, då kulturen i dagens samhälle gjort att denna typ av information är central för vår självbild. Det vi i dag anser med identitet var kring år 1800 inte lika beroende av dessa enskilda uppgifter eller deras namn. Om man frågat Rosenström vem han var, skulle hans första svar tro- ligen ha varit ”Doctor Rosenström”, möjligen med tillägget bosatt i Helsingfors, snarare än exakta uppgifter om namn, födelsedatum eller nationalitet. Doktor Rosenström var på sätt och vis en modern människa. Han hade en modern akademisk utbildning och en professionell status. Likafullt var han barn under frihetstiden och yrkesaktiv under den gustavianska perioden, och hans värld var definitivt annorlunda än vår. Han representerar en på sin tid ny, kommande livsbana: vägen genom utbildning till status, till elit. De ofrälse ståndspersonerna blev under hans livstid allt flera. Den äldre generationen, som också behandlats i denna bok, bildar en sorts kontrast till detta. Bröderna Weckström blev rika på affärer, det var pengar och kontakter som gav dem deras makt och inflytande under frihetstidens ”galna år” då Sveaborgsbygget hämtade nästan hur mycket pengar som helst till Helsingfors. Det var klart och enkelt: pengar gav makt, utbildning var inte nödvändig om man skaffade sig en position där man kunde idka handel utom borgerskapet. Bröderna Weckströms svåger Johan Kuhlberg var däremot jurist och politiker. Han satsade på politik och kontakter som makt- medel. Han kunde sin lagbok och ställde till kalabalik i staden med sina metoder, som minsann inte alltid var hederliga. Men alla dessa, Rosenström, Weckströms och Kuhlberg, behövde också nätverk för att upprätthålla sina positioner som samhällselit och de kom också att liera sig i samma nätverk.

Slutnoter

¹ Inledning · s. 13–18 MW, NB samt t.ex. 18.02.1854, HT 15.10.1845, 06.10.1849, 09.09.1873, HBL 09.09.1873, 27.04.1872, ÅU 15.09.1873. ² De arkeologiska utgrävningarna som är gjorda i Helsingfors centrum presenteras på

Helsingfors stadsmuseums sidor. Med finns också Henric Jacob Govinius hus vid torget, som tidigare ägdes av Nils Burtz som var partner till Johan Sederholm vars hus låg på andra sidan Storagatan. Se närmare <http://www.nba.fi/helsinginarkeologia/vn/valtioneuvosto.htm>. Henric Jacob Govinius var son till Zacharias Govenius och gifte sig med Johanna Elisabeth Burtz (brorsdotter till Nils Burtz) och köpte gården vid torget samma år, 1792. Det är alltså inte samma hus som Zacharias Govenius ägde, för hans hus låg längre ner längs Storagatan.

Fältproviantmästaren · s.19–45 ¹ Stenvall 2007, 31; Aminoff-Winberg 1995. ² Hornborg 1950, s. 22–44. ³ Handelsman Jacob Sutthåffs dotter Hedvik Ulrica född den 5 oktober 1724, HSFF, RAH. ⁴ Släktboken, manuskript Släkten Sutthoff (utredd av Georg Luther). ⁵ Stenvall 2007 s.39–40. ⁶ Cederberg 1950 s. 93–95. Se även Teerijoki 1993. ⁷ Burskapsansökningar, Magistratens arkiv, HSA; Hornborg 1950 s. 288. ⁸ Om handelshus se Karonen 2004 och Müller 1998. ⁹ Hornborg 1950 s. 35; Protokoll 1779, 464, samt 1798, 1242, MA, HSA. ¹⁰ Hornborg 1950 1s. 17–127; Kuisma 1983; Haggrén 1997. ¹¹ Protokoll 1795 s. 632–634, KR, HSA. ¹² Ett fint exempel på detta finns i Emese Bálint: ”Communication and mediation of poisoning in the 16 th century”, paper vid Eighth International Conference on Urban History. Urban Europe in Comparative Perspective. Arranged by: European Association for Urban History. Stockholm 30th August – 2nd September 2006.

¹³ Om städernas administration se närmare Karonen 1995, Mäntylä 1996. ¹⁴ Laine E 2006. ¹⁵ Se t.ex. Ågren 2006. ¹⁶ Letto-Vanamo 1989.

¹⁷ Oscar Nikula har skrivit om rådhusens utveckling i Kaupunkilaitoksen historia. ¹⁸ Om hantverkarna på Sveaborg se Sirkku Laine 1989. ¹⁹ Protokoll 1774, 669, 685 f., MA, HSA; Hornborg 1950 s. 506; Åkerman 1937, vide Hil- lert. ²⁰ Mannila 2006 s. 27. ²¹ Lunelund-Grönroos 1946 s.51 samt ”Samuel Niklas Heurlin”, Helsingfors Universitets matrikel på internet. ²² Rose, 1936; Stenvall 2007 s. 32. ²³ Asp 1912, Hornborg 1950 s. 223. ²⁴ Hanho 1947. Hornborg tycks vara av uppfattningen att ingen apologistklass skulle ha funnits i Helsingfors. Det kan kanske stämma för äldre tider, men under senare delen av seklet talar nog källorna tydligt om apologeter. Se SNA, RAH. Hornborg 1950 s. 492–497. Akiander 1866.

²⁵ Brev mellan Henrik Forsius och konsistoriet den 30 mars 1769 och den 1 juli 1769, 206

Kungl. och consistorii bref 1726–1782; Melatropaeus den 6 maj 1767.Ea1, SNA, RAH. ²⁶ Forsius A. 1995. ²⁷ Weckströmska familjeboken, mapp 6, MW, NB. ²⁸ Protokoll 1783 s. 669–670, MA, HSA; förordningen som begränsade änkers rösträtt gavs 1758, men efterlevdes varierande på olika håll. Formuleringen var möjlig att tolka till änkers fördel och änkor som betalade mycket skatt kunde uppfattas ha en moralisk rätt att rösta. Hornborg 1950 s. 186–292.

²⁹ Hornborg 1950 s. 267; Mäntylä 1985, om Sveaborg s. 88–89. ³⁰ Mäntylä 1985 s. 105–106, 112. ³¹ Bb:4, personhistoriskt kartotek vide ”Weckström”, BA, HSA och Verifikat 1766 s. 305,

SK, HSA. Taxeringslängder i kassabokföringen 1745–1770, SK, HSA. I Hanells brevväx- ling förekommer flera fall av förskingring, något slutar med kunglig benådning, medan handelsmannen Lihr, som tydligen ansvarat för ett magasin, gjorde konkurs då magasi- net plötsligt var tomt. Lihrs ekonomiska krasch ledde till att han förlorade sitt burskap och ha måste bo i flera år utanför staden innan han ens fick möjlighet att söka konkurs. För en handlande var det betydligt viktigare att kunna leverera det som förväntades än för en tjänsteman eller adelsperson i detta hänseende.

II · Borgmästaren · s. 46–65 ¹ Ilkka Mäntylä, vars grundliga forskning denna presentation om Kuhlbergs liv i huvud- sak bygger på, anser det troligt att Kuhlbergs mor var släkt med Weckströms. Själv är jag mer kritisk till detta antagande, eftersom Weckström trots allt var ett relativt van- ligt namn. De i flyktingförteckningarna omnämnda Johannes Weckströms föräldralösa barn var i och för sig sju till antalet. Om ett av dem var Stina, Johan Kuhlbergs mor, och ett annat Mathias, skulle Johan ha gift sig med sin kusin. Se vidare om Johan Kuhlberg i Mäntyläs utmärkta bok Mäntylä 1981a, om Kuhlbergs karriär s. 29–34.

² Databasen HENRIK. ³ Dessutom fanns ännu en Maria Chistina Bock, möjligen en fjärde syster, som gifte sig med handelsmannen Tiliander. ⁴ Bocks nätverket i aktion kan noteras i magistratens protokoll 1785 s. 812, MA, HSA. Maria Sofia Sunn med Henrik Schwartz, son till Petter Schwartz, och Per Hansson Sunn med Emerantia Schwartz, syster till Nils Burtz och Petters Schwartz. Emerantia dog dock mycket ung, men hennes änkring döpte en av sina senare döttrar till Christina Emerantia. Hon kom att gifta sig med den förmögne handelsmannen Johan Abram Clason. Dessa uppgifter baserar sig till stora delar på sökningar i databasen Hiski, och kan därför innehålla fel, d.v.s. skall de skall inte användas som källa för släktforskning. De utgör närmast exempel på vilken slags äktenskapsstrategier man hade i Helsingfors handelsmannakretsar. Gällande Holmbergiska processen se Protokoll 1788–1790, MA, HSA. Fru Clayhills aktivitet återspeglas i Förteckning över vägda varor 1766, EP, Ga:84, SK, HSA. Se också Stenvall 2007 s. 31–32; Poutanen 2000 s. 10–13.

⁵ Mäntylä 1981a s. 25. ⁶ Mäntylä 1981a s. 27–28. ⁷ Mäntylä 1981a s. 96–107,121–126, 132–136; Poutanen 2000 s. 37–38.

⁸ Ahtokari 2000 s. 85–94, 209; Stenius 1987; Leinberg, SLS 19 s. 215–240; Charlotta Falk- man till Mathias Weckström, odatat, mapp 4, MW NB. ⁹ Magister Fostin (sannolikt Fästina) 1780. Pastor Brunckman 1769 och kaplan Aveman

1781. Närmare uppgifter kan hämtas ur den bokhistoriska databasen HENRIK.

¹⁰ Leinberg 1908; om Anders Byströms identitet se von Knorring 1982 och annars om By- ström se Möller 1982

¹¹ Mäntylä 1981a s. 35–41. ¹² Fol 1088, 1814 BD, RAH. ¹³ Lurendrejeriaffären finns utredd i Mäntylä 1981a, utom gällande biljetten som Johan

Kuhlbergs son Christian presenterade vid en rättegång 1814 (se ovan). Mäntylä 1981a

s. 7–9 ¹⁴ Protokoll 1778 s. 972, MA, HSA; Åkerman 1937, vide nr 813 (Mattheitzen Hilliarta

Schatelovtz). ¹⁵ Mäntylä 1981a s. 7–9, 131, om bränneriet s.153; Hornborg 1950 s. 259. ¹⁶ Fol 1087, 1814 BD, RAH. ¹⁷

Protokoll 1771, s. 554, 1043, MA, HSA och vidare i Mäntylä; citatet ur Protokoll 1772,

s. 169, MA, HSA; Engeström 1877 s. 6. ¹⁸ Protokoll 1771, s. 554, 1043, MA, HSA och vidare i Mäntylä; citatet ur Protokoll 1772,

s. 169, MA, HSA; Engeström 1877 s. 6.¹⁹ Forsius 1906 s. 26.²⁰ Om Gustaf III, se Tandefelt 2008.²¹ Protokoll, KR, HSA samt Helsingfors universitets matrikel.²² Hanell 1773 Citatet från sidan 7.²³ Nikula 1978 s. 73.²⁴ Suolahti 1991 innehåller den hittills mest utförliga beskrivningen av kuppen på Svea-borg. Calonius till Porthan den 10 februari 1797. Calonius 1902 s. 254. Hanells brev finns i Tosterupsamlingen bland Johan Sparres papper (RAS). Brevet har i forskningen använts av Rein 1937.

²⁵ Om talet på rådhuset Stockholms Posten den 10 mars 1780, publicerad i Kellgren s. 54–58. Se även Burman 1988 om Kellgrens ”Tal om satiren” s. 104–122, där även Hanell nämns som exempel i Kellgrens kampanj mot pekoraldiktningen. Mer medkännande förhåller sig Svenskt biografiskt lexikon (Ny följd, femte bandet 1863–64) där artikelförfattarens sympatier tydligt ligger hos Hanell (så som jag tolkar det; jag tror inte Biografiskt lexi- kon skulle förfalla till ironi). På 1800-talet kanske man faktiskt såg ”vitterhet”, ”poetiskt snille” och ”djupa tankar” i Hanells texter, som för dagens läsare åter ter sig extremt patetiska. Å andra sidan ter sig en hel del av 1700-talets sentimentala litteratur idag när- mast oläslig, eller åtminstone onjuttbar, eftersom vi många gånger har så svårt att förstå dess nyanser och kontext. Om Kellgren och kritik se även Ljunggren s. 151–169.

²⁶ Engeström 1902 s. 6.²⁷ Mäntylä 1981b²⁸ Hornborg 1950 s. 256.

III · Kultur, konkurshot och äktenskap · s. 66–76¹ Kuhlberg försvarade ivrigt Byströms arrenden i Tölö och Kampen, möjligen hade detta något samband med brännvinsdestilleriet som fanns där, se nedan om Weckströms af- färer. Protokoll 1779 s. 463–466, 1786 s. 283, MA, HSA.² Granqvist 2005. s.11–12, 15.³ Materialet kring fru Gerdes verksamhet är som framkommit rätt digert och högst in- tressant. Jag hyser vissa förhoppningar om att en större studie om familjens affärer kommer att genomföras under de närmaste åren.⁴ Protokoll 1783 s. 949–950, MA, HSA. Det var förresten auditören Hanell som hade lånat änkan hennes grundplåt.⁵ Sarjala 2001.⁶ Protokoll 1774, s. 461–463, MA, HSA.⁷ Protokoll den 18 september 1756, AK, HSA, samt databasen HENRIK; Protokoll s. 1285,

1780 MA, HSA; Marvia 1981.⁸ Hirn 1998, von Frenckell 1947.⁹ Protokoll den 25 och 26 april 1775, AK, HSA, se även databasen HENRIK.¹⁰ Protokoll 1793 s. 288, MA, HSA.¹¹ Protokoll 1790 s. 51,109, 226, 232 och 330, MA, HSA.¹²

Protokoll 1790 s. 159. De verkar ha bott i närheten av doktor Wänman. KR, HSA.¹³ Protokoll 1791 s. 93 och 159, KR, HSA.¹⁴ Protokoll 1793 s. 232–237, KR, HSA.¹⁵ Charlotta Falkmans redogörelse, MW, NB.¹⁶ Frenckell 1947 s. 49–71.

¹⁷ Forsius 1906b.¹⁸ Hornborg 1950 s. 354.¹⁹ Hösten 1780, Lagfartsprotokoll, MA, HSA.²⁰ Zacharias Govinius konkurs behandlades i magistraten under 1790, se särskilt s. 504,

Protokoll 1790, MA, HSA.²¹ Protokoll 1783, s. 595., MA, HSA.²² Fol. 1038, 1814, BD, RAH.²³ Fol. 1084, 1814 BD, RAH.²⁴ dessa persedlar afstår nu i afbetalningr då ofvannämnda skuld Helsingfors 22 februari 1779

Joh Kuhlberg Af ömhet, för min kära syster Fru Borgmästarinnan Kuhlbergs barn, skänker jag härmedelst äfvanämnda lösa egendom hvaraf de och ehuru väl nyttjorättigheten, efterlåtes til föräldrar- na, min käre svåger herr Borgmästaren Johan Kuhlberg och bemålte min kära syster, så för- bjuder jag dem dock at häraf hvarcken något förpanta, försälja, eller på annat sätt disponera och föryttra emedan sagda egedom, tilhöra barnen, men icke dem sjelfva, hvarföre den, icke heller, får missvårdas, eller fördärfvas. ... Joh Weckström Avskrift , fol. 1060–1061, 1814, BD, RAH.

²⁵ Lagfartsprotokoll 1800, s. 61–76, MA, HSA, samt Brita Margareta Lizelles bouppteck- ning, nr 1126. Åkerman 1937, s. 262.

²⁶ C.C. Hanell till Johan Sparre den 12 februari 1783, TS, RAS.

IV · Brännvin och business · s. 77–89¹ Mäntylä 1985, Mäntylä 1995.² C.C. Hanells brev till Johan Sparre den 29 november 1783, den 12 juni 1784 TS, RAS;

Mäntylä 1995 s. 140, uppgiften är från 1790-talet; ibidem s. 223. År 1778 blev Weck- ström inkallad till rätten för att förklara varför brännvinet var odrickbart och svagt. Det var importerat från Pommern 1773. Protokoll 1778 s. 967–972, MA, HSA. Hirn1957 s. 348–360.

³ Protokoll den 29 mars 1774, AR, HSA; Protokoll 1795, KR, HSA; Rein 1937 s. 17; C.C. Hanell till Johan Sparre den 3 juli 1784, TS, RAS; Mäntylä 1995 s. 87.

⁴ Bouppteckning efter Matthias Weckström den 6 mars 1777, MA, HSA.⁵ Lönnqvist 1995 s. 85; Kuisma 1991 s. 138; Brevkoncept 17 februari och den 7 juni 1790 och Lagfartsprotokoll 1802 s. 61–67, 101, samt 1800 s. 160, MA, HSA; Diarier den 7 mars 1794, MA, HSA samt F 230, BC14, 69 TM, TLA –särskilt tack till Vesa-Matti

Ovaska.⁶ Karonen 2004; Tersmeden 1917 s. 75–209.⁷ Protokoll den 17 augusti 1781 s. 299–300, KR, HSA.⁸ C.C. Hanell till Johan Sparre den 27 november 1781, TS, RAS.⁹ Protokoll den 28 augusti, s. 301–305, KR, HSA.¹⁰ Om den Rättegång, som vi under skrefna haft med hvarannan angående det oss emellan år

1781 förelupna slagsmål, som redan passerat af Högsta Kongl Hofrätten i Åbo genom Utslag af den 25 October 1782 blifvit ansedt för så beskaffadt att det af denna Stads Kämnars Rätt slutligen borde [afgiöra]s, hafva Vi sålunda förlikats ock öfverens kommit att vij härmedelst i både sidor uphäfva och döda all vår talan och låta våra påståenden falla i alla delar, som våra måls ägande rätt röra, så långt som Lagen uti 20 Cap 4:8 R:B: Målsägande Parter der tillåter, såsom, vij i följo häraf skola hädanefter anse och hålla hvarannan för vänner, uti hvilcken förlikning Borgmästaren Kuhlberg, som varit fullmäktig i saken inbegripas så vidt, som målet honom och mig Enehjelm kan röra, i anseedne till något anstötligt, som under Rättegången oss emellan torde mot hvarannan i Protocoller ock handlingar hafva insluttit, hvilket alt med våra namns underskrifter i ... härigenom ... 2 april 1785

F af Enehjelm Joh Weckström Joh Kuhlberg Avskrift fol. 1086–1087, BD 1814, RAH; Protokoll 1780 s. 663–666, MA, HSA.

¹¹ Protokoll 1787, den 23 juli, s. 710–713, MA, HSA.¹² Sockenstämmoprotokoll, HFF, RAH, mikrofilm ESP 242. Se särskilt Weckströms age-

rande på sockenstämman den 15 februari 1801. Att även Carl Gustaf Weckström var påpasslig med att försöka undkomma taxering i staden framkallade tydligt en viss irrita- tion hos magistraten, Brevkoncept, den 25 maj 1791, s. 49. MA, HSA. Likaså stödde han sin svärfar borgmästare Lizelles i dennes strävan att undkomma kreditorer.

¹³ Tandefelt 2008; Protokoll 1790, 1791, se särskilt den 14 juni och den 18 juli 1791, s. 488, 518, MA, HSA.

- ¹⁴ Brevkoncept den 23 januari 1790 s. 14–15, samt Protokoll den 2 februari 1791, s. 22–23, MA, HSA.
¹⁵ Brevkoncept den 24 november 1790, MA, HSA. ¹⁶ Protokoll för 1786 s. 155, MA, HSA. ¹⁷ Mäntylä 1981a s. 40, 79–82. ¹⁸ C.C. Hanell till Johan Sparre den 10 februari och den 3 april 1782, TS, RAS. ¹⁹ af Hällström 2007.

V · Läkaren · s. 90–114 ¹ Protokoll den 6 juli 1772, MA, HSA. ² Protokoll 1768 s. 681, MA, HSA. ³ Åkerman vide Kyhl. ⁴ Protokoll den 16 september 1774, MA, HSA ⁵ Larsson 1982 s. 176–177. Ifrågavarande avhandling saknas i KB:s nätkatalog. ⁶ Kungörelse den 6 oktober 1775, inkomna kungörelser 1766–1792, Helsingfors svensk-finska församlings arkiv, II EF 1, RA. ⁷ Kock 1967 s. 83–94 ⁸ Hjelt 1893 s. 97; Asp s. 105; Protokoll den 20 januari 1786, MA, HSA; bouppteckning 245 år 1751 Åkerman 1937.; Protokoll, den 28 oktober 1782, s. 1249–1251, MA, HSA; 210 Mantalslängd för Helsingfors 1791, LT 776, ML, RAH. ⁹ Hjelt 1893 s. 181–182; brev av Paul Bånge den 2 september 1776, Akter 1776, CM, RAS; Protokoll den 22 januari 1777, s. 40–56, MA, HSA ¹⁰ Sacklén 1833. Elg handlade uppenbarligen med åtminstone stora laster malt, Protokoll 1791s. 142, 182 och 219, KR, HSA; C.C. Hanell till Johan Sparre den 27 oktober 1781, TS, RAS. ¹¹ Hjelt 1892 s 72–73; Brev till JP Bergius 20/4 1777, Bergianska brevsamlingen XVIII 63, citerat av Hjelt 1892 s. 181–182. ¹² Protokoll den 19 februari 1778 s. 68, MA; Protokoll den 22 januari 1777, s. 47–48, MA, HSA; Protokoll den 6 september 1790 s. 269, CM; Protokoll den 30 juli 1792, s. 444, CM, RAS. ¹³ I magistraten behandlades t.ex. Elgs tolag för drygt 1 000 rågtunnor 1781, protokoll s. 661, MA, HSA; Protokoll den 30 november s. 814–816, MA, HSA. Elg ägde åtminstone en galeas med namnet Försiktig (Protokoll för 1784, s. 632, MA, HSA) samt en andel i skeppet Sveabog (Rein 1937 s. 15); Henrik Gabriel Porthan till Matthias Calonius den 1 september 1796, Porthan 1886 s. 286. År 1801 blev apotekare Elg dessutom riddare av Vasa orden vilket måste anses ganska exceptionellt.

¹⁴ Hjelt 1892 s 72–73; Henrik Gabriel Porthan påtalade problemet med den resande pro- vinsialläkaren, samt avslöjar en kritisk inställning till Wänmans kompetens i ett brev, Porthan 1898 den 21 november 1793 s. 40–41, se även brev av den 13 oktober 1796 s. 304; C.C. Hanell till Johan Sparre, den 29 maj 1784, TS, RAS; Protokoll 1786 i särskilt au- gusti, september och december, s. 153–154, 572, 612–615, 928–629, MA, HSA.

¹⁵ Warholm 1871–74. ¹⁶ Protokoll den 4 januari 1790, s. 2, MA, HSA; Kungörelse den 4 januari 1790, inkomna kungörelser 1766–1792, II EF 1, HSFF, RAH. ¹⁷ Protokoll den 2 mars 1791, s. 109, MA, HSA; Helsingfors magistrat till landshövdingen, den 9 juli 1792, Ankomna brev 1792 2, Ea 141, NLK, RAH och Brevdiarium den 15 augusti 1792 (AbI), MA, HSA; Den 17 januari 1791, Inkomna handlingar 1791, Allmän serie, CM, RAS. Hesselius bifogade CV är daterad den 29 december 1790; Protokoll 1791, den 3 mars s. 36, 1 A;43; CM, RAS. Hesselius flyttade sedermera till Sala, sedan Mariestad och slutligen till huvudstaden. Protokoll 1791, s. 158, 1794, s. 180, CM, RAS. Han utgav också en skrift om vitsippans användning som läkemedel.

¹⁸ Protokoll den 29 augusti 1791, s. 599, MA, HSA; Inkommen ansökan den 26 september, Inkomna handlingar 1791, Allmän serie, CM, RAS; Protokoll för 1791, 1 A;43, den 24 oktober s. 195–197, CM, RAS; Brevdiarium för 1791, den 14 november, MA, HSA.

¹⁹ Rein 1937 s. 20; Kassabok, RS, HLA; Intyg av O. Rosenström Helsingfors den 28 De- cember 1792, fol. 1355, Inkomna handlingar 1, 1792, Ea 140, NLK, RAH; Protokoll 1794, s. 368, CM, RAS.

²⁰ Protokoll 1790 s. 27–28, KR, HSA, visar att läkare trots patientens knappa villkor hade möjligheter att fordra ersättning. Viktigt var ändå att redovisningen var tillräcklig, för provinsialläkaren Wänman lyckade inte driva in de närmast astronomiska räkningar han passade på att fordra i samband med utredningen av den konkursdrabbade handels- mannen Lihrs skulder i Rådstugurätten den 22 juli 1793, MA, HSA; Överståthållareäm- betet till landshövdingen den 6 november 1792 , fol 492, Inkomna handlingar 1, 1792, Ea 140, NLK, RA; Protokoll den 3, 12 och 14 november 1792 , s. 786, 811, 819 och 821, MA, HSA.

²¹ Brev från J.G. Pipping till medicine licentiat och stads physicus Rosenström, den 24 mars 1795. RS, RAH.

²² Biografi författad av O.B. Rosenström, RS, HLA. ²³ I Finland fanns flera biskopar under 1600- och 1700-talet som medvetet arbetade för folkbildning och utbildning av prästerskapet. Se även Klinge 2006; om läsandets och läskunnighetens historia, se t. ex. Daniel Lindmarks forskning. ²⁴ Hultin 1920 s. 165, 180–181; Intyg över hinderlöshet för pass, A.G. Hoffrén den 3 de- cember och arbetsintyg av B.J. Ignatius 14 augusti 1787, RS, RAH; Porthan 1963. ²⁵ Kassabok O.B. Rosenström, RS, HLA; Rosenströms namn finns inte upptaget i Leontj- eff 1904. Från den kejsrliga huvudstaden reste Rosenström sedan dessutom, enligt sin egen berättelse, till Berlin, Amsterdam och Köpenhamn, som guvernör åt de unga baro- nerna von Kleitz och von der Raben. På ett för tiden typiskt sätt kunde han ha rest ut i världen och kompletterat även sina egna studier i Berlin och Köpenhamn, men varken hans bokföring eller självbiografi stöder denna uppgift. ²⁶ Se Hornborg 1950. Detta styrks även av undersökningen av bokbeståndet i Helsing- fors. Se närmare Parland-von Essen 2006 och Kirjakulttuuri kaupungissa 1700-luvulla 2008. Handelskorrespondens, liksom administrativa ärenden, med Reval fördes både på svenska och på tyska.

²⁷ Knapas 1988; Klinge 1988 s. 393–394, 474 och 530. ²⁸ En sökning i databasen Henrik för Helsingfors ger 32 träffar på Haartman och 16 på Darelius, <http://www.finlit.fi/kirjasto/henrik> ²⁹ Helsingfors universitets matrikel <http://matrikkeli.helsinki.fi/ylioppilasmatrikkeli>, samt brev till C.F. Mennander den 8 maj 1783, den 16 april 1784, den 24 september 1784, den 25 februari 1785, den 29 februari 1785, den 1 april 1785 och till Nils Rosén von Rosen- stein den 27 september 1792, Porthan 1898.

³⁰ Arbetsintyg från Sveaborg undertecknat av fältmedicus C.H. Wänman den 27 juli 1788, RS, RAH; Henrik Gabriel Porthan till J.H. Lidén, den 26 december 1788 Porthan 1898. ³¹ Turpeinen 1981.; af Hällström 2007; Josef Pipping till Rosenström den 27 januari 1789,

RS, RAH.³² Klinge 1989 s. 109–113.³³ Arbetsintyg från Fältlasarettet i Kajana, undertecknat den 1 september 1790 av P.A. Afzelius, Order utfärdad i Helsingfors den 24 februari 1790, RS, RAH; Pass utfärdad av Johan Henric Carpelan den 5 januari 1791, Skrivelse av O.B. Rosenström daterad i Valpola den 13 juli 1790, Order utfärdad den 16 augusti 1790, Rekommendation undertecknad av Pipping den 20 juni 1791, RS, RAH.

³⁴ Se t.ex. Elmer & Grell 2004 s. 58–79, där utvecklingen illustreras med flera exempel; Om William Harveys inte oproblematiske inställning till sin egen upptäckt se Cunningham 1987 s. 68–76, även publicerad i Elmer & Grell 2004.

³⁵ Om professionaliseringen i Finland se Konttinen 1991.³⁶ Salingre 1985 s. 105; Ekström 1985 och Kock 1985, s. 78 och 94; Perret 1968 s. 140; Kock 1967 s. 17; Larsson 1982 s. 16, 33, 164 och 174. Om inflytande från England och Skottland se även Kock 1985 s. 93, Selling 1968, s. 140–145, samt Clemedson 1968 liksom även Perret 1968; Om upplysningstidens romantiserande tendenser se Lamm 1918–1920 och Christensson 1996; Om vitalismen och dess inflytande i Sverige se Larsson 1982 s. 190–208; hänvisningen till Sauvage finns i Boxström 1802 s. 3.

³⁷ Lindemann 1999 s. 96–100, 115, Elmer & Grell 2004 s. 346–368; Jewson 1974 publicerad i Elmer & Grell, s. 194. Det rådde visserligen en stor skillnad mellan läkarnas position i England och i Sverige under denna tid, men på grund av att det fanns så få läkare i Finland, kan man väl applicera Jewsons diskussion om den medicinska vården även här. Om läkarbristen se Kock 1952 s. 37. 212

³⁸ Kock 1952 s. 38–3; 65; Kock 1967 s. 63–82; Larsson s. 161–164. Av rätt stort intresse är Abraham Bäcks Tal om nyttan som tillflyktsläkarekonsten, af et väl inrättadt lazaret eller sjukhus i Stockholm hållet för Kongl. Svenska Vetenskaps Akademien. (Stockholm, 1746). Arbetet och de olika andra insatserna presenteras i Kock 1952 kap. 2.

³⁹ Mer utförligt om den kirurgiska vården vid Serafimerlasarettet Kock 1952 s. 96–102. Kock 1952 s. 85.

VI · Läkararbetet · s. 115_140 1 Protokoll den 7 juni 1790, s. 482–483, MA, HSA; Företeckning daterad i Helsingfors den 4 mars 1794, RS, RAH. 2 Weckströmska familjboken och samlingen Ängen, mapp 5 och 6, MW, NB. 3 Stenvall 2007 s. 43–44.

Matricel på de Barnmorskor i Riket som äro undervisade ... från År 1760. Barnmorskeläroanstalten 1760–1849. DI A:1. BL, SSA. Hjelts uppfattning om barnmorskorna i Finland är att ”om barnmorskeväsendet i Finland är intet mycket att säga.” Detta beror troligen på att han utgått endast från Collegium Medicum material. Därmed har han närmast sett de brev som innehåller negativa besked, och de barnmorskor som sänts över från församlingar i Finland till Stockholm utan problem har förbigått honom.

⁵ Lundqvist 1940 s. T 77; Letto-Vanamo 1989 s. 119. ⁶ ”jordgu[m]morne ... uti ... skrifvelse til thes collegium ...” Kungörelse av den 21 april

1778 (Åbo), förmaningen upprepades 1781 (Åbo) och böndernas klagomål ledde till en ny kungörelse ”Under den 3. Apr. sidstledit år har Kongl. Maj:t mig ... förståndigat ... huru som författningarne om jordgumme inrättningen uti Ritet ... måste för allmogens medföra nog tänkbare kostnader och ofta betydande olägenheter ...” den andra maj samma år (Åbo); Hjelt 1892 s. 537–539; Matricel ... BL, SSA, no. 271, 272, 279, 295 och 286.

⁷ Hjelt 1892 s. 536–539; Allmän kungörelse, Åbo landskansli den 21 april 1778. ⁸ Kungörelse, Åbo hovrätt, den 14 april 1779. ⁹ Bondeståndets allmänna besvär om jordgummereglementet vid 1778 års riksdag. ¹⁰ Kungl. Maj:ts resolution på bondeståndets allmänna besvärs § 15 om jordgummereglementet; Allmän kungörelse, Åbo landskansli den 2 maj 1781. Likalydande förkunnelse från Åbo hovrätt den 3 maj 1781. ¹¹ Detta gäller de i Finland verksamma barnmorskorna, men materialet torde vara rätt så representativt. Det är aningen oklart huruvida åldersangivelserna i matrikeln gäller examinationsdatum eller inskrivningsdatum. Jag har dock tolkat att det troligen är det senare som gäller, eftersom examinationsdatumet inte följer en exakt kronologi och det verkar som om åldern antecknats samtidigt som namnet. Skillnaden är dock marginell, eftersom utbildningen tog cirka ett år.

¹² Matricel ... no. 267, 516, 316 och 576, BL, SSA. ¹³ Matricel ... no. 383, BL, SSA. ¹⁴ Hornborg 1950 s. 498; Hjelt 1892 s. 538; Om Ekman Carl Friedrich Zandts berättelse från Nylands och Tavastehus län daterad den 24 juni 1771, akter 1771, mikrofilm FR 552, CA, RAH och Protokoll 1772, s. 147, 209, 265 och 1773 s. 1204, 1205, MA, HSA; Löne- verifikat, taxeringslängder, 1750–1785, SK, HSA.

¹⁵ Protokoll den 19 februari 1785, s. 49, MA, HSA; Klingberg no 341, utexaminerad den 21 maj 1785, Matricel ..., BL, SSA; Antagandet om att madam Hedberg bott i norra delen av staden baseras på uppgiften att hon under sin sjukdom vårdats av trädgårdsmästarrhustrarna Wessman och Norrman. Hennes bouppteckning från den 3 februari 1795 berättar också om hennes kläder och instrument; Protokoll den 8 april 1795, HD, RAH. ¹⁶ Brevdiarier den 11 juni 1792, MA, HSA. ¹⁷ Befolkningstabellerna är förhållandet mellan antalet födda och döda i barnsbörd följande: 1750–1755 1,5 %, 1760–1765 2,6 %, 1770–1774 2,4 % (1775 saknas, men räknar man istället med 1776 års tal blir resultatet 2,6 %), 1780–1785 0,98 %, 1790–1795 2,24 %. Märk väl att dessa uppgifter inte är direkt jämförbara med statistiken i följande stycken, som presenterar förhållandet mellan föderskor och dödlighet i barnsbörd. Befolkningstabeller Helsingfors, VÅ 87. HSFF, RAH.

¹⁸ Befolkningstabeller, Helsingfors svensk-finska församling, mikrofilm VÅ 87, HSFF, RAH.

¹⁹ Protokoll 1792 s. 348, KR, HSA samt bouppteckning nr 848 postinspektör Johan Barck, Åkerman 1937.

²⁰ Romlid s. 59. ²¹ Protokoll den 22 april 1795 s. 282, MA, HSA; Romlid s. 59; Protokoll den 18 april 1795, HD, RAH; Matricel ... No 347, BL, SSA. ²² Protokoll den 2 oktober 1797, s. 998–999, MA, HSA; Protokoll 1795 s. 363–382, 471, 567–568, 597–603, KR, HSA; Protokoll den 10 och 28 oktober 1799, s. 1303 och 1324 och den 12 november 1800, s. 1313–1314, MA, HSA. ²³ Om brunnen i Esbo se t.ex. Åbo Allmänna tidning nr 77, den 7 juli 1818, Hjelt 1893

s. 632 och Åbo Allmänna tidning nr 22, den 29 maj 1797; Om Thölö brunn Collegium Medicum till landshövdingen den 7 maj 1795, fol. 312, inkomna handlingar 1 1795, NLK, RAH; Hornborg 1950 s. 243, 379.

²⁴ Protokoll den 3 augusti 1791 samt den 23 februari 1794, MA, HSA; Strömgrens förekommer på auktioner 1779 och 1780 som köpare, samt i HisKi med bristfälliga uppgifter. Den Strömgrenska gården omnämns i bouppteckningarna nr 563, 722 och 741, Åkerman 1937; Mäntylä 1981a s. 130; Rosenströms kassabok, RS, HLA. Protokoll den 18 juli 1796, s. 826, MA, HSA.

²⁵ De i tidens rättsprotokoll intagna läkarintygen visar på det faktum att militärläkarna ibland kunde vårda även civilpersoner.

Hjelt 1892 s. 90–91, Kassabok, RS, HLA.

²⁶ Den egentliga provinsialläkaren för Nylands län var Jacob Sundius 1800–1812. Rosen- ström uppger i sin CV sig dock ha skött sysslan utan lön 1800. Rapport av provinsial- medicus Jacob Edgren den 12 april 1803, Vaccinationsrapporter, E4:1, CM, RAS; Hjelt 1892. s. 13–19; Brev av Collegium Medicum daterat i Stockholm den 11 november 1805. RS, RAH; Larsson 1982 s. 20.

²⁷ Se Beyerstens berättelser till Collegium Medicum, acter 1770-talet, mikrofilm FR 552, CM, RAH.

²⁸ Rosenströms ansökan till Collegium Medicum inkommen den 18 augusti 1800, akter 1800, FR 553, CM, RAH. Brevet av Olof af Acrel till O.B. Rosenström, daterat i Stock- holm den 5 Juli 1803 (Rosenströmska samlingen, RA) lyder i sin helhet som följer: Stockholm d 5. Julii 1803

Ädle och vidtförfarna Herr Licentiat. En så wäl bevitnad ansökning, som den är, hvilken Herr Licentiaten til sändt mig under d 14 juni sistledne, fordrar endast magten hos mig at, derå kunna värka til Herr Licents nytta o[ch] mitt nöjo.

Sådan fattas nu mera: ty sedan nu med kongl Mayt nådigsta tillstånd, iag nedlade närmasta tillsyn om läkar vården i Rikets Lazaretter; Kl seraphimer LaZts I Stockholm endast undan tagit, så uphörde och min förslags Rätt til läkare dervid tillika: Genom 214

denna anledning, var då varande licentiaten nu promoverade Doctor Lindebark min bekantskap och mitt förord så i detta som andra beförings mål: Dock tror iag at Rege- ments Fälskärs Syslan, kostade honom penningar:

Uti 1792 års tjenste Protocoll, igen finnes inte min Herres namn ej heller finnes iag nu bland beviss(?) hvarken Gener. Direct s Schulzenheims eller mitt intygande öfver ... tienstgöring i kl Lazt! Detta hindrar kongl. Collegium Medicum at emot Dess instruc- tion, i underdånighet Styrka til förslaget. I öfvrigt är iag gerna herr stadt Physici m.m.

Ödmiuka tienare

Rekommendationen har följande ordalydelse:

O: Af Acrel Medicine licentiat O Olof Berndt Rosenström, har framtedt bevis öfver sine tagna examina och under sista Finska kriget hafda Chirirurgiska befattningar, samt under fulljord tjenste tid å Kong Lazaretten och hos mig enskildt ytterligare bestyrkt sig äga grund- liga insigter och färdighet uti Chirurgiska wettenskaper: hvarföre iag ej kan underlåta att Honom såsom Chirurg godkänna och till bestridande af Regements Fältskärs syslar Recom- mendera, Stockholm d 22 November 1791 O af Acrel RS, RAH.

²⁹ Rådstuvurättens protokoll 7.7.1806, MA, HSA, och BA, HSA vide Rosenström, 8.12.1806, s. 128. En underläkare Petterson omnämns dock ”Til vördsamt följte af kej- serliga Collegii Medici memorial af d 8de innevarande” som behandlar kapitulationen 1808, författat av Rosenström. RS, RAH.

³⁰ Klinge 2006 s. 240–242. ³¹ Romlid 1998, s. 100–102. ³² Anders Orrström till Collegium Medicum, den 15 augusti 1799, Collegium Medicum,

akter 1799, mikrofilm FR 553, CM, RAH. ³³ Fullmakt daterad den 6 juni 1797, RS, RAH. Protokoll 1797 s. 747, MA, HSA. De äldsta medicinska avhandlingarna från Åbo, även Rosenströms, finns digitaliserade på

adressen <http://www.terkko.helsinki.fi/tietoaineistot/Laaketieteenmuisti.htm> ³⁴ Hjelt 1893 s. 636. Sven Schierbeck, Gustaf Åström och Johan Gottleben Ruth. Upp- gifterna om läkarna är hämtade från Sacklén 1823, och från Åbo Tidningar no 71 den 5 september 1832. Henrik Gabriel Porthan till Matthias Calonijs den 16 december 1791,

Porthan 1886 s. 45. ³⁵ Leikola, uppgiften om urmakare Rosenström härstammar från ättlingen Maila Talvio.

Kock 1967 s. 49; Även H.D. Spöring d.y., medicinare och naturvetare som deltog i en av James Cooks resor visade intresse för dels fältskärssysslan och dels instrument- och urmakande. Perret 1968 s. 150.

VII · Vardagslivet i läkarfamiljen · s. 141–155 ¹ C.C. Hanell till Johan Sparre den 12 februari 1783, TS, RAS; Mathias Weckström, Hel-

singfors stads historia, manuskript, s. 245–247, MW, NB. ² Finlands Allmänna Tidning no 59 den 12 mars 1842. ³ Mäntylä 1981a.; Esko Laine 2006; Blomstedt 1986; Leveranser till Sveaborgs förråd 1751,

kopia av material i Svenska Krigsarkivet, Sveaborg, spridda år, RAH. ⁴ Parland-von Essen 2005, Bjurman 1998 s. 209–213. ⁵

O.B. Rosenström, RS, HLA. ⁶ De direkta citaten från Tengström 1795 s. 62 och s. 34. ⁷ Mäkelä-Alitalo 2001 s. 247; C. Kuhlberg till O.B. Rosenström den 1 mars 1814, RS, HSA. ⁸ Brev från Carolina Ahlholm till Sophie Rosenström, den 24 januari [s.a.], mapp 2, BA,

RAH. Vendla kom sedermera att gifta sig med pastor Carl Israel Joakim Molander 1854. Helsingfors universitets studentmatrikel samt Isak Ahlholms och Carolina Rosensrtöms testamente i släkten Bonsdorffs arkiv.

⁹ Carolina Ahlholm till Hedvig Sophie Rosenström, den 25 augusti 1841, mapp 1, BA, RAH.

¹⁰ Om prisnivån se protokollen på 1790-talet, se t.ex. den 15 juli 1793, AK, HSA; Brev av till hustrun av O.B. Rosenström den 18 april 1808, RS, RAH; O.B. Rosenströms kassa- bok, RA, NB.

¹¹ Protokoll den 20 december 1800, s. 1438, den 1 och 3 juni 1801, s. 575–601, samt sidorna 585 och 967, MA, HSA.

¹² Protokoll den 18 juli 1793 (auktion nr 280), den 10 juni 1795, AK, HSA. Kassör Nyberg ropade in ett spanskt rör för hela 5:32 rdl den 27 juli 1799; Protokoll den 20 augusti 1795, 27 augusti 1795, 18 september 1795, 24 september 1795 samt den 4 januari och den 26 juli 1799, AK, HSA. Vissa av möblerna kan identifieras i bouppteckningen. Se även Kassabok, 1794, 1795, 1800, 1803, RS, HLA. Om spel Kungl. Maj:ts ytterliga förbud mot spel och dobbel, den 2 augusti 1792. Biljarden var dock fortsättningsvis tillåten.

¹³ Rosenströms kassabok RS, HLA. ¹⁴ Protokoll den 17 april 1784, s. 260–261, MA, HSA, ¹⁵ Se bilaga Johannesböcker. ¹⁶ Johannes Weckström den 26 september 1803, Rosenström till Weckström den juli 1807,

II, samt ”Dictamen” III Ac8, RS, HSA.

VIII · En tid av oro · s. 156–175 ¹ Mickwitz & Paaskoski 2004 s. 267–269. ² Rancken 1878 s. 91; Odelberg 1958 s. 80;

Suchtelen 1835 s. 54. ³ Sophie Rosenström, RS, HLA. ⁴ Odelberg 1958 s. 54. ⁵ Enligt Sophies berättelse lästes breven av självaste Buxhoevden. Rosenströms brev till

hustrun 18 och 19 april 1808. RS, RAH. ⁶ Hjelt 1893 s. 686. I Sackléns läkarehistoria förekommer en felaktig uppgift om att Ro-

senström skulle ha sänts bort från Finland som krigsfånge. Om händelserna vid kapituleringen se koncept. RS, RAH. ⁷ Protokoll, allegater, 1808, MA, HSA. »Brevkoncept den 28 maj 1808, MA, HSA; Åström 1957; Jussila 2004 s. 47–80. ⁹ Weckströms manuskript »Helsingfors 1350–1872», s. 115–116, MW, NB. ¹⁰ Johannes Weckström till Rosenström den 2 juni 1809, RS, RAH. ¹¹ Weckström 1812, s. 10. Båda de Weckströmska testamentena publicerades den 20 maj 1815 i Åbo Allmänna tidning. ¹² »Instruction» från år 1811, publicerad i ÅAT no 58, den 20 maj 1815. ¹³ Då det ock verkliken är, och alltid varit, deras mening, har Assessor Rosenström noggsamt ådagalagt, ty då han, innan Rättegången börjades, tilsporde mig, huru stor, den summan vore, som åt honom, blifvit bestämd, och jag svarade, at han, med tiden, skulle underrättas därom, yttrade han sig: om den, till egen del icke är större, än Tusen Riksdaler, kan jag, med hustru och barn, icke vara belåten därmed men hade morbror Johannes gjort som jag sade honom och köpt Savjervi Gård, se då hvad vi kunnat bo där, i lugn utan at jag vidare behöft, befatta mig med hela Läkare vetenskapen, och på lika sätt, Häradshöfding Kuhlberg, som åter, flera gånger, sökte öfvertala, min Salige Bror, at köpa Kärfvö Gård förmodligen för

216

hans räkning, och sista rättegånges dagen, då herr Häradshöfding Ivendorff frågade, huru mycket, han ville hafva, för att lämna saken, först länge teg, men äntligen gaf det hedrande svaret: så mycket, at jag, med hustru och barn, måtte kunna hafva däraf? – hvilcka djerfva, hvilcka högst oförsynta menniskor.

Jacob Daniel Weckström fol 1079. 1814, BD, RAH. ¹⁴ Memorial av 21 maj 1810, Inkomna brev 1810, MA, HSA samt Memorial 12 maj 1810.

Inkomna brev 1810, MA, HSA. I tidigare forskning har man tolkat Rosenströms beteen- de under år 1810, att han ville flytta till Sverige och därför reste över till Stockholm, men att han inte lyckades få någon tjänst där och därför återvände. Jag har inte funnit något i källorna som direkt styrker denna teori, snarare verkar det som om Rosenström ville utreda sina möjligheter till avancemang även i Sverige samt reda ut pensionsfrågorna. Min tolkning är alltså att han ville hålla alla möjligheter öppna. Se C.F. Wahlberg 1881, s. 306, 322. Leikola följer Wahlbergs tolkning. Det är oklart hur länge och när Rosenström var i Sverige. Han uppger sig ha blivit »befriad från krigsfångenskapen i januari 1810», vilket måste anses som en rätt drastisk formulering riktad till de svenska myndigheterna i samband med hans pensionsargumentering. Han ansökte om tjänstledighet eller avsked den 4 juli (juni?) 1810 (Magistratens protokoll 4 juli 1810, §3) och hade i januari daterat ett klagomål över inkvarteringen. Dessutom finns i Riksarkivet ett pass till Örebro utfärdat åt Rosenström den 28 juli 1810.

¹⁵ Rosenströms pass till Örebro 28 juli 1810, RS, RAH; Koncept, RS, HSA; Permission för vistelse i Finland den 4 oktober 1810, RS, RAH (69.70); Brandinspektionsprotokoll, brandsyn i stadens södra kvarter den 27 maj 1811, samt 1815 och 1816, HSA; Helsingfors historia skriven 1869, s. 259 manuskript MW, NB; Sophie Rosenströms berättelse om händelserna 1808, RS, HLA.

¹⁶ Stjernvall den 4 oktober 1810, Inkomna brev 1810, MA, HSA. ¹⁷ Hjelt 1893 s 374, 389. ¹⁸ Brev från Regeringskansliet, den 13 augusti 1810, Fa 24, GKA, RAH ¹⁹ Kejsarligt reskript, S:t Petersburg den 14 november 1811, Fa 24, GKA, RAH. ²⁰ Medicinalstyrelsens arkiv 1 kansli ankomna brev från senaten 1812–1815 Eaa 1 främst dokument 1–20, 37, MSA, RAH. ²¹ Klinge 1988 s. 231–241. Den Prytzka affären se Steinheil den 15 januari 1812, Medicinalstyrelsen 1 kansli ankomna brev från senaten 1812–1815 Eaa 1; den kejsarliga förordningen från 1811 MSA, RAH ²² Kejsarligt brev, S:t Petersburg den 24 november 1811 och brev den 2 februari 1812, Fa 24, GKA, RAH. ²³ Brev från Regeringskansliet, den 12 februari 1812, Fa 24, GKA, RAH. ²⁴ Medicinalstyrelsen 1 kansliet, ankomna brev från senaten 1812–1815 Eaa 1, den 4 augusti

och den 1 oktober 1812, MSA, RAH. ²⁵ Brev från Collegium Medicum, den 13 december 1813 och brev från Collegium Medicum, den 1 mars 1814, Fa 24, GKA, RAH. ²⁶ Hans kejsarliga Maj:s nådiga instruction för Collegium Medicum i Finland 1816; Åbo Allmänna Tidning no 29, den 8 mars 1817; Medicinalstyrelsens arkiv 1. Årsberättelser Dc1, åren 1816–1819, samt brev från den 25 januari 1814, Medicinalstyrelsen 1 kansli, ankomna brev från senaten 1812–1815 Eaa, MSA, RAH

²⁷ Brevkoncept den 4 december 1809, protokoll den 10 december 1810, inkomna brev, memorial ankommet den 24 maj 1810, MA, HSA

²⁸ Protokoll, den 21 juli 1810, MA, HSA; J. Sundings brev till O.B. Rosenström den 9 oktober och den 7 november 1812 och Adlercreutz brev den 8 november 1811, RS, RAH;

217

I Affärer · allianser · anseende

Beslut från Collegium Medicum, RS, RAH; F.I. Norberg till O.B. Rosenström den 4

december 1815, RS, RAH. ²⁹ Hornborg 1950 18, 154, 185, 215, 282, 284, 424–425, 487, 497–501. ³⁰

Brandinspektionsprotokoll för brandförsäkring, den 20 oktober 1818, HSA. ³¹ Lindberg & Rein 1950 s. 45. ³² Weckström, manuskript s. 271, MW, NB citatet på s. 272. ³³ Stenvall 2007 s. 43, 51. ³⁴ Se vidare Weckströms Anteckningar rörande teatern i Finland och hans manuskript om Helsingfors stads historia, s. 275, MW, NB.

IX · Heder och skam · s. 176–201 ¹ Brevväxling mellan O.B. Rosenström och Christian Kuhlberg, RS, HSA; Hornborg 1950. År 1810 uppgjordes därför en tomtförteckning för att för en gångs skull bringa

reda på saken. Memorial av Alexieiev, Inkomna brev 1810, MA, HSA. ² O.B. Rosenströms brevkoncept till J.D. Weckström den 13 augusti 1812, RS, HSA. ³ Ågren 2006, s. 25–26, 31. ⁴ Weckström 1812 citaten ovan från s. 10, 14, 15, 30 och 33–34. ⁵ C. Kuhlberg till O.B. Rosenström den 2 mars 1813 och den 14 april 1814, RS, HSA. ⁶ Möjligen hänvisar Rosenström till de fem rotfattiga barn som fördelats vid sockenstämman den 4 oktober 1807, efter att de tidigare i över ett års tid underhållits av kassören

Nybergs mor på Tali. ESP 242, RA. ⁷ Dictamen. Koncept. RS, HSA; C. Kuhlberg till O.B. Rosenström den 20 september 1814, RS, HSA. ⁸ Protokoll vid Urtima ting den 17 september 1814. Fol. 1037, 1814, BD, RAH. ⁹ Fol. 1049, 1814, BD, RAH. ¹⁰ Fol. 1050, 1814, BD, RAH. ¹¹ Fol. 1084–90, 1814, BD, RAH. ¹² O.B. Rosenström till Jacob Daniel Weckström koncept, RS, HSA. Texten i klamrar är

Rosenströms egna tillägg till texten. ¹³ Fol. 1058 1814, BD, RAH. ¹⁴ Fol 1084, 1814, BD, RAH. ¹⁵ Fol. 1037–1038, 1814,

BD, RAH. ¹⁶ Fol. 1101–1102, 1814, BD, RAH. ¹⁷ Fol. 1104, 1814, BD, RAH. ¹⁸ Foucault 1986; Parland-von Essen 2005; Sandholm 1974. ¹⁹ Hornborg H 1947. ²⁰ Fol. 1102–1103, 1814, BD, RAH. ²¹ RS, HSA. ²² Brev av Andreas Hesslius till O.B. Rosenström, den 15 september 1815, RS, RAH. ²³ C. Kuhlberg till O.B. Rosenström i brev vintern 1814, hösten 1815, januari, december 1816 RS, HSA. ²⁴ T.ex. brev från Christian Kuhlberg till O.B. Rosenström den 26 september 1815, RS, HSA. ²⁵ C. Kuhlberg till O.B. Rosenström, den 31 oktober 1815, RS, HSA. ²⁶ C. Kuhlberg till O.B. Rosenström, den 3 december 1816, RS; HSA. ²⁷ Stenvall 2007 s. 66. ²⁸ Percival 2001 s. 226–227.

218

²⁹ Överlag ger en genomgång av rättegångsprotokollen i källersrätten från 1790 till 1805 en bild av att slagsmålsfallen blivit färre och staden snabbt blev mer ”civiliserad” under denna period. Detta är dock helt obekräftade uppgifter såtillvida att fallen inte har räknats eller analyserats noggrannare. Det handlar snarast om en fingertoppskänsla.

³⁰ C. Kuhlberg till O.B. Rosenström den 25 juli 1815 och den 26 januari 1817, RS, HSA. Om familjen Björckstén som också hade relationer till Hollola se närmare Forsius [s.a.]. ³¹ C. Kuhlberg till O.B. Rosenström mars april 1816, juni 1817, den 10 december 1817, den

24 december 1818, RS, HSA; Norling till O.B. Rosenström i mars 1817, RS, RAH. ³² Möjligen gällde det Karlberg, det är åtminstone den sannolika förklaringen till ett brev från Stockholm 1821. Brev från N. Bruncrona i Stockholm 15.7.1821. RS, HLA; Rådstuvrättens protokoll den 25 februari 1828, lagfartsbeslut, MA, HSA. Register för år 1834,

FT, RAH. ³³ FAT den 8 november 1828; ÅAT den 29 juni 1819; Uppgifter av Maarit Mannila

15.6.2005. Se Mannila 1991, 1993; Fullmakt till Carl Rosenström 14 april 1830, RS, HSA. ³⁴ FAT n:o 19, den 14 februari 1820.

Vilka var de egentligen? · s. 202–204 ¹ RS, RAH. ² T.ex. Stenvall 2007 s. 41, Fol. 1101 1814, BD, RAH. ³ Brev av Carolina Ahlholm till Sophie Rosenström daterat den 24 januari [s.a.], Bondoff 2., 5C 54/III, BA, RAH.

Källor och litteratur

Arkivkällor

Helsingfors stadsarkiv HSA

Rosenströms samling RS Magistratens arkiv MA Stadens kassa SK Källersrätten KR Accisrätten AR Auktionskammaren AK

Berndt Aminoffs samling BAS Nylands länskanslis arkiv NLK

Nationalbiblioteket NB

Mathias Weckströms samling Coll 255 MW

Riksarkivet i Helsingfors RAH

Rosenströms samling RS Svenska Normalyceums arkiv SNA Medicinalstyrelsens arkiv MSA Generalguvernörens kanslis arkiv GKA

Borgå domböcker BD Släkten Bondorffs arkiv BA Försäkringsbolaget Tarmo FT Helsingfors svensk-finska församlings arkiv (mikrofilmer) MSFF Helsingfors församlings arkiv (mikrofilmer) HFF Mantalslängder för Helsingfors (mikrofilmer) ML

Collegium Medicum akter (mikrofilmer) CM Domböcker Helsingfors (mikrofilm) HD

Riksarkivet i Stockholm RAS

Johan Sparres papper, Tosterupsamlingen (kopior) TS Collegium Medicum arkiv CM

Stockholms stadsarkiv SSA

Barnmorskeläroverkets arkiv BL

Svenska Litteratursällskapet Historiska och litteraturhistoriska arkiv HLA

Rosenströms samling SLSA 296 (NB Coll. 265) RS Tallina Linna-arkiv TLA

Tallinna magistraat (kopior) TM

Tryckta källor

Tidningar (Digitalt material i Historiska Tidningsbiblioteket) Helsingfors Tidningar (HT) Hufvudstadsbladet (HBL) Åbo Allmänna Tidning (ÅAT)

Åbo Tidningar (ÅT) Åbo Underrättelser (ÅU)

Övriga tryckta källor

Asp; Anders Erik 1912 [Beskrivning av Helsingfors]. Publicerad av Arvid Hultin i Förhandlingar och uppsatser 25. Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland 55.

Bondeståndets riksdagsförhandlingar.

Boxström, Andreas 1802. Cogitationes quædam de encephalitis diagnosi. Åbo.

Calonius, Mathias 1902. Mathias Calonius brev till Henrik Gabriel Porthan åren 1793–1800. Skrifter utgifna av Svenska Litteratursällskapet i Finland IV, Helsingfors.

Cederberg, A.R 1950. Landshövdingarnas i Finland riksdagsberättelser 1755–1756. Utgivna av A.R. Cederberg. Suomen historian lähteitä VII. Julkaissut Suomen Historiallinen Seura. Helsinki.

Engeström, Johan von 1877: Historiska anteckningar och brev från åren 1771–1805 utgivna av E. von Montan. Stockholm.

Forsius, Henric 1906a: Probstén Henric Forsii lefnads-lopp af honom sjelv författadt i Petrus Nordmann: Bidrag till Helsingfors stads historia 2. Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland 72.

Forsius, Henric 1906b: Historisk och oekonomisk beskrifning öfver stapelstaden Helsingfors uti Nyland i Petrus Nordmann: Bidrag till Helsingfors stads historia 2. Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland 72.

Hanell, Casper Christopher 1773. Tal uppå Gustaf III:s namnsdag, hållit på Råd-huset i Helsingfors den 6 juli 1772. Åbo. Hans kesjerliga Majs.s nådiga instruction för Collegium Medicum i Finland Gifven i S.:t Petersburg den 8 februarii 1816 Åbo. Tryckt hos Joh. Christ. Frenckell & Son. Åbo.

Kellgren, Johan Henric Samlade skrifter av Johan Henrik Kellgren. Fjärde delen. Prosaskrifter från Stockholms postens begynnande till och med 1784. Utgivna av Sverker Ek och Allan Sjöding (Stockholm, s.a.) i serien Svenska författare utgivna av Svenska vitterhetsförbundet IX. Kungörelser av Åbo Landskansli.

Lunelund-Grönroos, Birgit 1946. Matriculum Gymnasii Borgoensis 1725–1809. utgiven av Birgit Lunelund-Grönroos. Genealogiska samfundets i Finland skrifter XVII. Helsingfors.

Porthan, H.G. 1886. Henrik Gabriel Porthans brev till Matthias Calonius. Åren 1791–1796. Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland 1. Helsingfors.

Porthan, H.G. 1898. Henrik Gabriel Porthans brev till samtida utgivna av Ernst Lagus, Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland 38. Helsingfors. Porthan, H.G. 1963. Utkast till undervisning för informatorer rörande deras skyldigheter och kloka förhållande. Opera omnia II. Åbo.

Rancken, Oskar 1878. Journal öfver Sveaborgs belägring 1808, efter en afskrift förmedlad af J. Oskar I. Rancken, i Historiallinen arkisto VI. Helsinki.

Rosén, R. 1936: Liber Scholæ Helsingforsensis 1691–1865. Suomen Sukututkimusseuran julkaisu 12.

Suchtelen van, Paul 1835. Kriget emellan Sverige och Ryssland åren 1808 och 1809. Stockholm.

Tengström, Jacob 1795. Läse-öfningar för mine barn. Åbo.

Tersmeden, Carl 1917. Amiral Carl Tersmedens memoarer. Ur frihetstidens lif [del IV]. I sammandrag utgifna av Nils Erdmann. Stockholm.

Weckström, Jacob Daniel (?) 1765. Fägne-rim då ... Johan Kuhlberg och ... Hedvig Ulrica Weckström ... Åbo.

Weckström, Jacob Daniel 1812. Tal, vid invigningen, af framlidne Fält-kamereraren, och Öfver-Proviant-Mästaren; Herr Johannes Weckströms Grafvård, den 24 juni 1812. Åbo.

Åkerman, Birger 1937. Boupteckningar i Helsingfors stad 1679–1808. Genealogiska samfundets i Finlands skrifter XIII.

Litteratur

Ahtokari, Reijo 2000. Salat ja valat. Vapaamuurarit suomalaisessa yhteiskunnassa ja julkisuu- dessa 1756–1996. Helsinki.

Akiander, Mathias 1866. Skolverket inom fornda Wiborgs och nuvarande Borgå stift. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk. 9. Helsingfors.

Aminoff-Winberg, Johanna 1995. Finska flyktingar i Sverige under stora ofreden. Flyktingför- teckningar. Sukutietotekniikka ry:n julkaisu 4. Helsinki.

Bjurman, Eva-Lis 1998. *Catrines intressanta blekhet. Unga kvinnors möten med de nya kärleks-kraven 1750–1830*. Lund.

Blomstedt, Yrjö 1986. *Helsinkiläissuku Heidenstrauch. Laki, suku ja yksilö*. Helsinki. Bonsdorff, Bertel von 1978. *Läkare och läkekonst i Finland under 300 år 1640–1940*. Ekenäs. Burman, Carina 1988. *Vältalaren Johan Henric Kellgren*. Uppsala. Diss.

Clemedson, Carl-Johan 1968. *Carl Birger Rutström – en sengustaviansk medicinare och polyhistor*. Nordisk medicinhistorisk årsbok 1968. Christensson, Jakob 1996. *Lyckoriket. Studier i svensk upplysning*. Stockholm.

Cunningham, Andrew 1987. *William Harvey: The Discovery of the Circulation of the Blood*. Roy Porter (ed): *Man Masters Nature: 25 Centuries of Science*. London. Ekström, Stig 1985. *Varför har så många apotek djurnamn?* Nordisk medicinhistorisk årsbok 1985. Elmer, Peter & Grell, Ole Peter 2004 (eds.): *Health, disease and society in Europe 1500–1800*. A source book. Manchester. Forsius, Arno [s.a.]. *Johan, Karl Fredrik ja Wilhelm Björkstén – isä ja kaksi poikaa kappalaisena Hollolassa 1700- ja 1800-luvulla*. <http://www.saunalahti.fi/arnoldus/bjorkste.html> Forsius, Arno 1995. *Henrik Forsius, Helsingin ensimmäinen historiantkirjoittaja*, www.saunalahti.fi/arnoldus/hforsius.html Foucault, Michel 1986. *Vansinnets historia under den klassiska epoken*. Malmö. Frenckell, Ester-Margaret von 1947. *Offentliga nöjen och privata*. Helsingfors. Granqvist, Juha-Matti 2005. *Nils Burtz ja hänen velkasuhteensa*. Proseminaari, Helsingin yliopiston Historian laitoksen. Opublicerat proseminariearbete. Haggrén, Georg 1997. *Salakuljetusta, kiellettyä kauppaa ja korruptiota. Kolme ruukinpa-truunaa ja heidän laitosten toimintansa 1600-luvun lopun Uudellamaalla. Tie tulkintaan*.

Juhlakirja akatemiaprofessori Heikki Ylikankaalle. Helsinki. Hanho, J.T. 1947. *Suomen oppikoululaitoksen historia. Ruotsin vallan aika*. Helsinki. Hirn, Hans 1957. *Anders de Bruce 1723–1787. En förvaltningshistorisk undersökning*. Helsingfors.

Hirn, Sven 1998. *Alati kiertuella. Teatterimme varhaisvaiheet vuoteen 1870*. Helsinki. Hjelt, Otto E. A. 1892. *Svenska och finska medicinalverkets historia 1633–1812. Andra delen*. Helsingfors. Hjelt, Otto E. A. 1893. *Svenska och finska medicinalverkets historia 1633–1812. Tredje delen*. Helsingfors. Hornborg, Eirik 1950. *Helsingfors stads historia. II*. Helsingfors. Hornborg, Harald 1947. *Vår stad en bok om Helsingfors* Utg. av Stiftelsen Pro Helsingfors

Red.: Yrjö Hirn et al. Helsingfors. Hultin, Arvid 1920. *Borgå gymnasiin historia. Förra delen: 1725–1840*. Helsingfors. af Hällström, Magdalena 2007. *En sjukdom af högst elakt släkte. Återfallsfebern på Sveaborg och i Karlskrona 1788–1790. Avhandling pro gradu*. Historiska institutionen, Helsingfors universitet. Jewson, Nicholas D. 1974. "Medical knowledge and the patronage system in 18th century England", *Sociology* 8, (1974) publicerad i Elmer & Grell 2004. Jussila, Osmo 2004. *Suomen suuriruhtinaskunta 1809–1917*. Helsinki. Karonen, Petri 1995. "Raastuvassa tavataan" Suomen kaupunkien hallinto- ja oikeuslaitoksen toimintaa ja virkamiehiä suurvalta-aikana. *Studia Historica Jyväskylän 51*. Jyväskylä. Karonen, Petri 2004. *Patruunat ja poliitkot. Yritysjohtajat poliittisina ja taloudellisina toimijoina 1600–1920*. Helsinki. Kirjakulttuuri kaupungissa 1700-luvulla, 2008. Toimittaneet Cecilia af Forseller ja Tuija Laine. *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjaston julkaisuja* 20. Helsinki. Klinge, Matti 1988. et al. red.: *Kungliga Akademien i Åbo 1640–1808*. Helsingfors Klinge, Matti 1989. *Professorer. 35 professorer under lika många årtionden vid Kungliga Akademien i Åbo senare Kejsarliga Alexanders-Universitetet i Helsingfors*. Helsingfors. Klinge, Matti 2006. *Iisalmen ruhtinaskunta. Moderni projekti sukuverkostojen periferiassa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1087. Helsinki. Knapas, Rainer 1988. *Universitetets byggnader*. Klinge, Matti 1988 et al. red.: *Kungliga Akademien i Åbo 1640–1808*. Helsingfors Knorring, Helge von 1982. *En genealogisk dubbelgångare m.m. Nytt om släkten Byströms äldre led*. Släktbok, ny följd III:1, *Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland* 503:1, Helsingfors. Kock, Wolfram 1952. *Kungl. Serafimerlasarettet 1752–1952. En studie i svensk sjukvårdshistoria*. Stockholm. Kock, Wolfram 1967. *Olof af Acrel. Öfver-kirurg generaldirecteur öfwer lazaretterne i riket*. Stockholm. Kock, Wolfram 1985. *Militärmedicinska pionjärer i Sverige under 1700-talet*. Nordisk medicinhistorisk årsbok 1985. Kontinen, Esa 1991. *Perinteisestä moderniin. Professioiden yhteiskunnallinen synty Suomessa* Tampere. Kuisma, Markku 1983. *Kauppasahojen perustaminen Suomessa 1700-luvulla (1721–1772)*. Tutkimus päätöksentekoprosessista. *Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk* 129. Helsinki. Kuisma, Markku 1991. *Helsingin pitäjän historia. 3. Isostavivahasta maalaiskunnan syntyyn 1713–1865*. Vantaa. Laine, Esko 2006: *Kaupunkilaisten kirkko*. Helsinki. Laine, Sirku 1989. *Viaporin käsityöläiset 1748–1808*. Historiska institutionen, Helsingfors universitet. Opublicerat pro gradu-avhandling. Laine, Tuija 2006. *Kolportööreja ja kirjakauppiaita. Kirjojen hankinta Suomessa vuoteen 1800*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1098. Helsinki.

Lamm, Martin 1918–1920. *Upplysningstidens romatik. 1–2* Stockholm. Larsson, Jan 1982. *Ars Chirurgica. Kirurgi och medicinsk teori vid Lunds universitet under 1700-talet. En medicinhistorisk studie*. Sydsvenska medicinhistoriska sällskapets årsskrift, Supplementum 1. Leikola, Anto 2003. *O.B. Rosenström. Helsingin uusi physicus. Hippokrates. Suomen Lääketieteen Historian Seuran vuosikirja*. Leinberg, K.G. 1906. "Samfundet pro Fide et Christianismo och dess finske medlemmar" *Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland. Förhandlingar och uppsatser* 19, 1905. Helsingfors. Leinberg, K.G. 1908 "Timmermansorden och dess medlemmar i Finland." *Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland. Förhandlingar och uppsatser* 21, 1907. Helsingfors. Leontjeff, V. 1904. *En samling uppgifter om finske läkare i Ryssland under 18:e århundradet*. Finska läkaresällskapets handlingar XLVI. Letto-Vanamo, Leena 1989. *Suomalaisen asianajolaitoksen synty ja varhaiskehitys. Oikeushistoriallinen tutkimus. Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja A-sarja No 181*. Helsinki. Lindberg, Carolus & Rein, Gabriel 1950. *Stadsplanering och byggnadsverksamhet*. Helsingfors stadshistoria III:I. Helsingfors. Lindemann, Mary 1999. *Medicine and Society in Early Modern Europe*. Cambridge. Ljunggren,

Gustaf. Svenska vitterhetens häfder I. Lundqvist, Birger 1940 red. Svenska barnmorskor. Stockholm. Lönnqvist, Bo 1995. Gamla gårdar i Helsingforstrakten. Esbo. Mannila, Maarit 1991, 1993. Valtion virastotalo Uudenmaankatu 1–5. Rakennushistorian selvitys. Osat I ja II. Otryckta kompendier. Mannila, Maarit 2006. Mariankatu 5. Vanhan tulli- ja pakkahuoneen historiaa. Helsinki. Marvia, Einari 1981. Thomas Byström 1772–1839 Svensk tidskrift för musikkforskning. <http://www.muslib.se/ebibliotek/STM/> Mickwitz, Joachim & Paaskoski, Jyrki 2004. På vakt i öster 4, 1700-talet. Esbo. Müller, Leos 1998. Merchant houses of Stockholm, c. 1640–1800 a comparative study of early-modern entrepreneurial behaviour. Uppsala. Mäkelä-Alitalo, Anneli 2001. Porvoon kaupungin historia. III:1 1809–1878. Porvoo. Mäntylä, Ilkka 1981a. Pormestari Johan Kuhlbergin pahoipiteily. Valtataistelu Helsingissä 1700-luvulla. Helsinki. Mäntylä, Ilkka 1981b. Valitut, ehdollepannut ja nimetyt. Pormestarien vaalit 20 kaupungissa 1720–1808. Historiallisia tutkimuksia 114. Helsinki. Mäntylä, Ilkka 1985. Suomalaisen juoppouden juuret. Viinanpolto vapaudenaikana. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 423. Helsinki. Mäntylä, Ilkka 1995. Suomalaisen juoppouden kasvu. Kustavilaisen kauden alkoholipolitiikka. SHS Historiallisia toimituksia 192. Helsinki. Mäntylä, Ilkka 1996. Helsingin kaupunginhallinto 1700-luvulla. Narinkka 1995. Helsinki. Möller, Sylvi 1982. Anders Byström. Täysverinen kustavilainen ja aikansa edustaja. Narinkka 1981. Helsinki. Nikula, Oscar 1978. Finländska borgare på 1700-talet i kamp för sina och ståndets privilegier. Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet för Finland 477. Helsingfors. Nyberg, Paul 1941. Herrar och herrgårdar. Helsingfors. Odelberg, Wilhelm 1958. Sveaborgs gåta. En studie i defaitism. Stockholm. Parland-von Essen, Jessica 2005. Behagets betydelse. Döttrarnas edukation i det sena 1700-talet adelskultur. Möklinta. Parland-von Essen, Jessica 2006. Bokauktionerna i Helsingfors på 1700-talet. I trädgården, i biblioteket i världen. Festskrift till Rainer Knapas red. Av Nina Edgren-Henrichson et al. Helsingfors. Percival, Thomas 2001. ”Ur Medical Ethics, or a Code of Institutes and Precepts Adapted to the Professional Conduct of Physicians and Surgeons (1803), Medicinsk etik, eller kodex av regler och föreskrifter avpassade för läkares och kirurgers professionella upp- trädande” i Det hippokratiska arvet, Den medicinska etikens historia tecknad utifrån källtexterna. Av Per Sundström. Nora. Perret, Louis 1968. Herman Diedrich Spöring d.y. Medicinare, naturvetare och forsknings- resande. i Nordisk medicinhistorisk årsbok 1968. Poutanen, Päivi 2000. Elämää kaupungissa Burgmanin veljesten sosiaalinen ja fyysinen ympäristö 1600- ja 1700-lukujen vaihteessa. Pro gradu-tutkielma, Suomen ja Pohjois- maiden historia. Historian laitos. Helsingin yliopisto. Rein, Gabriel 1937. Piirteitä Helsingin elämästä noin 150 vuotta sitten. Genealogiska Samfundets årskrift 21. Helsingfors. Romliid, Christina 1998. Makt, motstånd och förändring. Vårdens historia speglad genom det svenska barnmorskeväsendet 1663–1908. Stockholm. Sacklén, Johan Fredrik 1833. Sveriges apotekarehistoria ifrån konung Gustaf I:s tid till närvarande tid. Stockholm. Sacklén, Johan Fredrik 1823. Sveriges läkare historia ifrån konung Gustafs I till närvarande tid. Nyköping. Salingre, Eric 1985. Doktorspromotioner i Sverige och Finland förr och nu och medicine doktorspromotioner i våra dagars Göteborg. Nordisk medicinhistorisk årsbok 1985. Sandholm, Åke 1974. Hospitalet i Helsingfors 1550–1840. Huvudstadens äldsta social- och sjuk- vårdanstalt. Helsingfors i forna tider. Helsingfors. Sarjala, Jukka 2001. Music, Morals, and the Body. An Academic Issue in Turku 1653–1808. Studia Historica 65. SKS. Helsinki. Selling, Olof 1968. Henric Gahn (1747–1816). Nordisk medicinhistorisk årsbok 1968. Stenius, Henrik 1987. Frivilligt, jämlikt, samfällt : föreningsväsendets utveckling i Finland fram till 1900-talets början med speciell hänsyn till massorganisationsprincipens genombrott. Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland 545. Helsingfors. Stenvall, Mikael 2007. En tjänstemannafamiljs öden i 1700-talets Helsingfors. Skrifter utgivna av Helsingfors släktforskarer r.f. Uppsatser XIV. Helsingfors. Sundström, Per 2001. Det hippokratiska arvet, Den medicinska etikens historia tecknad utifrån källtexterna. Nora. Suolahti, Gunnar 1991. Elämää Suomessa 1700-luvulla. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 54. Helsinki. Tandefelt, Henrika 2008. Konsten att härska. Gustaf III inför sina undersåtar. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 706. Helsingfors. Teerijoki, Ilkka 1993. Nälkävuosien turva? Pitäjän makasiinit Suomessa 1700-luvulla. Historiallisia tutkimuksia 175. Helsinki. Turpeinen, Oiva 1981. Mortalitetkrisen i Finland åren 1788–1791. I Historisk Tidskrift för Finland. Wahlberg, C.F. 1881. Doktor B.O. [!] Rosenström. Ett bidrag till den militära sjukvårdens historia i den finska armén. Finsk militär tidskrift. Warholm, Joh. W. 1871–74. Skara stifts herdaminne. Mariestad. Ågren, Maria 2006. Hemligt eller offentligt? Om kön, egendom och offentlighet i 1700-talets Sverige. Historisk Tidskrift 126:1/2006. Åström, Sven Erik 1957. Samhällsplanering och regionbildning i kejsartidens Helsingfors Studier i stadens inre differentiering 1810–1910. Helsingfors.